SLÁNSKÉ ROZHOVORY 2005

Itálie

filosofie

dějiny umění

hudba

literatura

KRÁLOVSKÉ MĚSTO SLANÝ 2006

KRÁLOVSKÉ MĚSTO SLANÝ

SLÁNSKÉ ROZHOVORY 2005

Itálie

filosofie

dějiny umění

hudba

literatura

KRÁLOVSKÉ MĚSTO SLANÝ 2006

Copyright © Město Slaný, 2006

Pět italských ozvěn na Slánsku © Vladimír Přibyl, 2005
Jan Kapistrán a Gabriel z Verony, italští františkáni v českých zemích pozdního středověku © Petr Hlaváček, 2005
Itálie a Čechy v dějinách tereziánského Karmelu © Pavel Vojtěch Kohut ocd, 2005
Několik poznámek ke vztahu české františkánské provincie k Itálii v raném novověku © Martin Elbel, 2005
Příběh jednoho mýtu, Bernard Ignác z Martinic – kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – jezuité © Alessandro Catalano, 2005
Mladí Martinicové v Itálii, kavalírské cesty české šlechty do Itálie v 16.–18. století © Zdeněk Hojda, 2005
Josef Kalasanský, kardinál Dietrichštejn a Dominik à Jesu Maria, poznámka na okraj freskové výzdoby kostela piaristů v Prievidzi © Pavel Štěpánek, 2005
Sv. Jan Kapistránský ze slánského kláštera, obnovená památka © Vladimír Přibyl, 2005
Martinů a Itálie © Jaroslav Mihule, 2005
Příběh jedné knihy © Miloš Doležal, 2005
Bohemia – Italia – známe se jedenáct století © Irena Bukačová, 2005

ISBN 80-239-7465-3

Slánské rozhovory 2005
Boemia e Italia

Vážený pane převore, vážené dámy a pánové, milí hosté, je mojí milou povinností přivítat vás v našem královském městě.

Zde ve Slaném probíhají jakási setkání obdobného charakteru, jaké prožijeme dnes, již několik let. Před čtyřmi roky jsme u nás zavedli tzv. Dny národních kultur, což jsou festivaly představující veřejnosti různé národy světa. Začali jsme japonskou kulturou, pokračovali norskou a slovenskou, loni jsme představili německý svět a příští rok plánujeme Dny vietnamské kultury.

Rovněž se v našem městě uskutečňují odborné semináře na rozmanitá témata, které kopírují zmiňovaný trend představování jiných názorů, myšlenek, filozofií či způsobu života. S tím jsme začali loni v těchto malebných prostorách bývalého františkánského kláštera setkáním španělsko-českým, které mělo odbornější charakter a spíše filozofické zaměření. Dnešní italsko-české rozhovory jsou z tohoto pohledu pestřejší a osloví i širší veřejnost.

Pro ty z vás, kteří jste zde poprvé, musím říci, že se nacházíte ve starobylém městě s bouřlivou a nádhernou historií. Například nedávno jsme zahajovali výstavu 350 let vstupu františkánů do královského města Slaného. Tehdy jsem po velmi krásném a emotivním hudebním úvodu zmínil následující paralelu. Františkáni přišli do našeho města a díky nim tu vznikl tento klášter, kde nyní působí bosí karmelitáni, a přinesli do tehdejšího Slaného františkánskou spiritualitu, příklad života v prostotě a nový názor na svět.

Bylo to před mnoha lety, přesto spatřuji velkou paralelu s dnešní dobou, neboť nejen Česká republika, ale celá Evropa přesně toto postrádá. Žijeme obklopeni bohatstvím, ale my to tak nevnímáme a ne zcela si uvědomujeme, že devadesát procent zbylého světa nemá ani základní prostředky ke svému životu včetně třeba pitné vody. Náš svět – a teď už mířím do České republiky – a zvláště ten společenský a politický, je řízen stále více tím, co novináři nazývají pragmatismem. Ale ne pragmatismem v tom smyslu, jak jej užíval ve svém díle třeba Karel Čapek. Znamená to, že jednání některých osobností není vedeno kvalitou myšlenky a idejí, ale reaguje zcela účelově na to, co by většina veřejnosti očekávala s cílem získat nějaké výhody, body či voličské hlasy. To je přesně v protikladu k hodnotám, které františkáni do našeho města přinesli. A to nás může inspirovat, vždyť na idejích byla budována naše širší vlast – Evropa.

Ještě jednou bych vás chtěl srdečně přivítat a musím poděkovat panu převorovi za to, že nás pozval do klášterních prostor a že zde pro nás vytvořil velmi laskavé prostředí. Ostatně jako vždy. Přeji vám hezký a příjemný den a mnoho poučných myšlenek a zážitků.

Ivo Rubík
starosta královského města Slaného

Starosta města Slaného Ivo Rubík při zahájení konference.

Slánské rozhovory 2005 „Boemia e Italia“

Je jistě dobře, že stále více lidem se v Česku daří uspokojovat vlastním přičiněním nejen základní životní potřeby. Avšak jejich značná část, mimo jiné pod vtíravým vlivem reklamy, podléhá konzumnímu způsobu života i pokleslé kultuře. Za této situace jsou akce podobné Slánským rozhovorům fermentem stimulujícím.

***Slánské rozhovory 2005 „Italia e Boemia“**, zasvěcené historii italsko-českých vztahů a jejich projevům v dějinách umění, literatuře a hudbě, se účastí více než čtyřiceti odborníků a zájemců, zejména však obsahem vystoupení staly po španělsko-českém setkání v roce 2004 dalším příspěvkem k překonání mezer v povědomí veřejnosti o jejich vlivu na utváření hodnot, které jsou součástí společné evropské identity. Jsou také kvalifikovaným příspěvkem do současné diskuse, zda má být Evropa jen velkým trhem, nebo společenstvím založeným na sdílení společných hodnot. Historie italsko-českých spojitostí přinesla zejména v kulturní oblasti nesčetné důkazy o trvalém směřování k tomuto cíli. Proto je hodna ocenění každá iniciativa, která napomáhá projekci této minulosti do budoucnosti.*

Společnost přátel Itálie, jež byla přizvána k účasti na této významné akci a kterou jsme zde měli čest zastupovat spolu s dr. Irenou Bukačovou, má česko-italské styky zakódovány ve svém názvu. Na stránkách čtvrtletního Zpravodaje věnuje systematickou pozornost více než jedenácti stoletím jejich trvání. K tomuto tématu připravila k vydání i obsáhle zdokumentovanou monografii zpracovanou tak, aby uspokojila nejen odbornou, ale i širší veřejnost.

*Přes nabitý program jednodenních Slánských rozhovorů nebylo možné postihnout celou šíři vzájemných vztahů v jejich dlouhé a determinující historii. Podnětný přednáškový **řeholní blok** o vlivu a podílu italského duchovního prostředí by šlo doplnit i statí o italských knihách v klášterních knihovnách na našem území, na kterou v osmidílném seriálu dr. Ireny Bukačové na stránkách Zpravodaje Společnosti přátel Itálie navazuje rozbor vzájemných souvislostí v oblasti původní i překladové knižní tvorby.*

*Na **šlechtický blok** dokumentující osobní kontakty a aliance v rámci téměř povinného stavovského putování české šlechty do Itálie navázal **umělecko-historický blok** o italských inspiracích. I zde může Společnost přátel Itálie nabídnout obsáhlý fond statí publikovaných ve zmíněném Zpravodaji a dále v citované monografii i kapitoly o stycích českých a italských spisovatelů, skladatelů, hudebníků, výtvarných umělců, architektů a vědců.*

*I když se česko-italské vztahy rozvíjely i v jiných oblastech, nebylo jistě náhodou, že rozhodující roli v nich sehrála kultura. K tomuto tématu v poslední době vyšla řada studií. Nelze opominout práci doc. Jiřího Pelána, vedoucího oddělení italianistiky Ústavu románských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, „**Česko-italské kulturní vztahy**“, jejíž text byl otištěn v 1. až 3. čísle Zpravodaje v roce 2003 a z níž si dovolím některé pasáže uvést.*

První svazky mezi příštími českými zeměmi a Itálií nalézá tento autor v biografiích několika výjimečných osobností: bratrů Konstantina a Metoděje, knížete Václava a svatého Vojtěcha. Častou přítomnost Čechů v Itálii po celé období středověku zaznamenává v různých souvislostech: v rámci církevních misií, v pobytu českých studentů na italských univerzitách i jako vojáků při válečných výpravách německých císařů.

„Když se ve 2. polovině 13. století české dějiny začleňují do evropského kontextu, nepřekvapuje, že také v Dantově Božské komedii lze objevit několik narážek na českou historii. V sedmém zpěvu Očistce Dante evokuje dva české krále, Přemysla Otakara II. (1253–1278) a jeho syna Václava II. (1283–1305)… Vztahy mezi českými zeměmi a Itálií nabyly na intenzitě za lucemburské dynastie, jež v 1. polovině 14. století vystřídala přemyslovský rod… Vrchol česko-italských vztahů znamenala vláda Karla IV., …který se na rozdíl od svého děda Jindřicha Lucemburského… nedokázal nadchnout myšlenkou obnovy římského císařství… a odmítl výzvy, jež mu v tomto smyslu adresovali… idealističtí snílci, od Petrarky po Colu di Rienzo… Přes veškeré tyto výtky není pochyb, že právě za Karla IV. sbližování obou kulturních oblastí prochází kulminačním bodem… Pamětihodné je Petrarkovo svědectví o vysoké kulturní úrovni pražského císařského dvora, zachované v jednom z jeho listů.

V roce 1415 byl na kostnickém koncilu odsouzen k smrti na hranici Jan Hus… Reformátorova smrt vyvolala srážku mezi katolickou stranou a Husovými stoupenci, která se proměnila na dvacet let trvající občanskou válku. Mezi historickými spisy, jež popisují toto období, náleží význačné místo relaci Historia Bohemica, jejímž autorem je Enea Silvio Piccolomini (budoucí papež Pius II.)… Třebaže stranické, Piccolominiho dílo není tendenční, autor nezamlčuje ani svůj obdiv vůči některým stránkám husitství. Když například vypráví o své návštěvě Tábora, centru radikálního husitství, říká: „*Přivítali mě studenti a četní měšťané, kteří mluvili latinsky. To zpropadené plémě má vskutku podivuhodnou zvláštnost: miluje vzdělání.*“ Čechy nově navázaly intelektuální styky s Itálií na sklonku 15. století a na počátku století šestnáctého, nejdříve za Jagellonců, kteří po polském příkladu otevřeli brány renesanční kultuře, a pak za Habsburků… Počínaje tímto obdobím byl vliv italské kultury, zejména výtvarné, skutečně obrovský. Stopy tohoto vlivu jsou dodnes zřetelně patrné například v renesanční a barokní architektuře. Pro habsburský dvůr pracovalo mnoho italských umělců… Zvláštní místo náleží Miláňanu Giuseppemu Arcimboldovi, dvornímu malíři Rudolfa II. Krátce v Praze pobýval také Giordano Bruno… (který v Praze stačil vydat dvě knihy). Ital byl také osobní lékař Rudolfa II., Pierandrea

Matthioli, jehož proslulý spis… byl přeložen do češtiny a vydán v roce 1562 v nádherné edici pod názvem Herbář.

Po událostech, jimiž započalo bouřlivé období třicetileté války, styky s Itálií ztratily na někdejší intenzitě. Ani jezuité, protagonisté protireformace, kteří se snažili všemi prostředky sblížit Čechy a Řím a v oblasti kultury vykonali v zásadě mnoho záslužné práce, nedokázali iniciovat skutečně vitální svazky. Po celé 17. a 18. století jsou návštěvy Italů v českých zemích poměrně vzácným jevem. Intelektuální styky mezi Čechami a Itálií se obnovily počátkem 19. století, v období takzvaného národního obrození. V atmosféře oživeného vlastenectví došly přirozeného ohlasu a pochopení emblematické osobnosti italského risorgimenta, Mazzini a Garibaldi… jenž přijal do svého vojska také řadu českých dobrovolníků… zůstala živá rovněž vzpomínka na karbonáře Pellica, Maroncelliho… a další, uvězněné ve 20. a 30. letech na brněnském Špilberku.

V 2. polovině 19. století nabyla česko-italská kulturní výměna pravidelnějších forem. Jak v Itálii, tak v Čechách se začaly objevovat stati, články a překlady, které už nebyly plodem náhodných setkání, ale cílevědomého zájmu. V Itálii publikoval řadu příspěvků týkajících se české literatury zejména Emilio Teza… skutečný předchůdce pozdější bohemistiky. Z české strany je třeba připomenout především obrovské úsilí, jež věnoval italské literatuře Jaroslav Vrchlický. Teza a Vrchlický vytvořili základy tradice, na niž navázaly rozmanité aktivity, k nimž došlo po první světové válce a jež záhy získaly institucionální oporu v Ústavu pro východní Evropu, založeném v Římě v roce 1921, a v Italském kulturním středisku, založeném v Praze v roce 1923… Českou italianistiku reprezentovali v tomto období profesoři Josef Bukáček a Jaroslav Rosendorfský.

Na dílo této první generace navázaly aktivity bohemistů druhé generace, mezi nimiž je třeba jmenovat Angela Mario Ripellina, autora proslulého eseje Magická Praha, a generace třetí, reprezentované Sergiem Corduasem, Jitkou Křesálkovou, Alenou Wildovou Tosi, Silvií Richterovou a dalšími. V Čechách – a od roku 1918 v Československu – se překládalo z italštiny soustavněji od 90. let 19. století. Necháme-li stranou velké klasiky, jejichž díla obvykle znamenala opakovanou výzvu pro řadu překladatelů (připomeňme například, že Dantova Božská komedie byla přeložena čtyřikrát, Machiavelliho Vladař pětkrát, Manzoniho Snoubenci čtyřikrát), a obrátíme-li pohled k takzvané „moderní“ literatuře, můžeme narýsovat zhruba toto panorama:

Kolem roku 1900 byli nejpřekládanějšími autory Gabriele D’Anunzio, Antonio Fogazzaro, Edmondo De Amicis (jehož Srdce bylo do dnešních dnů přeloženo dvanáctkrát) a Giovanni Verga (z něhož se ovšem překládaly především mondénní romány, první překlad Mastra dona Gesualda vyšel teprve v roce 1927 a Rodiny Malavogliových v roce 1930). Nejpřekládanějším autorem mezi dvěma válkami byl Luigi Pirandello… Už v roce 1933 vyšel první román Moraviův – Lhostejní. Za války se pozornost překladatelů z pochopitelných důvodů soustřeďovala zejména na klasiky (Dante, Petrarka, Michelangelo básník atd.) Určitá bibliografická mezera vznikla na počátku 50. let… S nástupem chruščovovského tání byly znovu navazovány zpřetrhané nitky. Pozornost českých intelektuálů přitahoval nejprve neorealismus – literární i filmový – poté poezie neoavantgardy, představená ve výborné antologii Nepřerušený ráj z roku 1967. Mnozí italští autoři – především Moravia, ale také Svevo a Gadda (dva pozdní objevy), Calvino, Pasolini, Bassani, Tommaso di Lampedusa – dosáhli u českého čtenářského publika nevšední obliby a jejich díla vycházela ve vysokých nákladech. Ani tragický konec „pražského jara“ 1968 tuto intenzivní kulturní výměnu zcela nepotlačil… i v 70. a 80. letech zůstala italská literatura v českém prostředí přítomna. Po „sametové revoluci“ 1989 se pozice italské literatury na českém knižním trhu stala – pod tlakem komercializace vydavatelské praxe – poněkud labilnější. Současná situace nicméně ukazuje, že šlo pouze o dočasný pokles.“

PhDr. Rostislav Pietropaolo
výkonný místopředseda Společnosti přátel Itálie

Rostislav Pietropaolo při úvodním projevu.

Pět italských ozvěn na Slánsku

Vladimír Přibyl
odbor kultury Městského úřadu Slaný

Podnětů k uspořádání Slánských rozhovorů věnovaných vazbám Čech a Itálie bylo několik. Především jsme chtěli pokračovat v duchovní pouti ve vztahu naší země ke společnému Evropskému domu, zahájené loni při hledání souvislostí španělsko-českých, a navázat na ni.

Proč ale Itálie? Nepochybně také proto, že jsme v tomto roce vzpomněli 350. výročí založení františkánského kláštera ve Slaném a spiritualita následovníků sv. Františka z Assisi byla prozářena zvláště italským světem. I v raném novověku právě Španělsko a Itálie podstatným způsobem ovlivňovaly kulturní rozvoj Evropy a promítlo se to třeba i do kanonizace nových světců, včetně těch z františkánského řádu.

Fundátor slánského kláštera – Bernard Ignác z Martinic – také několikrát Itálii navštívil. Významná byla především jeho pouť do italského Loreta, díky níž pak roku 1657 vznikla v konventním kostele ve Slaném kopie Svaté chýše a díky níž věnoval slánským františkánům i italskou loretánskou literaturu.

Cílem rozhovorů však nebyla jen jakási odborná sevřenost, ale i naznačení novodobých italských podnětů. Proto zazněla ukázka italské inspirace v díle Bohuslava Martinů a na závěr nesmělo chybět ani současné zachycení italského života z pera básníka Miloše Doležala. Jeho žluté Sansepolcro s ilustracemi Jiřího Štourače leželo ostatně po celou dobu příprav na mém stole.

V neposlední řadě jsme se italskému kulturnímu světu věnovali také proto, že slánští bosí karmelitáni náleží kanonicky do italské Janovské provincie, takže jsme rokovali jaksi na italské půdě.

Nakonec to byly i dojmy osobní, neboť jsem se po krátkém italském putování vrátil na Slánsko a více si všímal všeho působivého, co tuto slunnou zemi tady připomíná. Proto vznikl tento komentář k obrazovému doprovodu sborníku – několik italských ozvěn ve výtvarném umění na Slánsku.

Kostely sv. Isidora v Budeničkách (vlevo) a S. Maria della Vittoria v Římě (vpravo).

I. Smečno – neznámé renesanční malby

Nejprve se zastavíme ve *Smečně*, jehož renesanční kontury zámku a kostela pohledově ovládají širokou krajinu a arkáda ochozu zámecké věže je navíc učebnicovým příkladem průniku renesanční architektury do Čech. Určitý ohlas italské renesance, donedávna neznámý, představují fragmenty maleb v kostele a na děkanství.

Otevíráme společně dveře smečenské fary, kterou založil Jaroslav Bořita z Martinic v roce 1601, v přízemí procházíme klenutými místnostmi a po schodišti vstupujeme do patra, kde potkáváme restaurátorky Lenku Helfertovou a Markétu Pavlíkovou, jež zde po statickém zajištění pracovaly řadu let na opravě interiérů – obnově historických omítek, nástěnných maleb a záklopových stropů. Vzhledem k častým úpravám a přestavbám, a to zejména v baroku, se renesanční výraz interiéru setřel. Místnosti v patře měly sice původně záklopové stropy, ty však v době barokní nahradily jednoduché omítané podhledy, které často zdobila malba.

Fragment renesanční nástěnné malby v kostele N. Trojice ve Smečně.

Zatímco rozměrný záklopový strop v hlavním sále byl upraven v baroku a pak ještě asi několikrát opravován, hlavní síň patra si zachovala strop z doby výstavby – kolem r. 1600. Navíc zde restaurátorky zjistily i zbytky původních renesančních maleb na severní stěně vedle dveří do hlavního sálu. Z fragmentů tohoto cyklu fresek ve hnědých rámech usuzujeme, že jejich poslání bylo moralizující. Měly nabádat ke správné cestě životem, na jejímž konci čekala věčná odměna. Vypovídají o tom zlomky nápisů, nad rámováním PROPRIAE VILITATIS nebo na nápisových páskách slova MEMENTO, a figura kostlivce s kosou opodál smlouvající dvojice osob. Z dalšího výjevu – nad vstupem do hlavního sálu – se zachovaly pouze nepatrné části postav, které umělec namaloval „trůnící“ na nebesích.

Stěny chodby v horní části horizontálně uzavírá dekor vejcovce, nad nímž právě na hlavní chodbě patra zůstal renesanční záklopový strop, který nám přes řadu ztrát umožňuje představit si původní řešení. Jednoduchý

dekor na renesančních záklopech byl na bílý podklad nanesen pomocí šablony ve dvou odstínech.

O pestrém prostředí smečenské renesance svědčí v děkanském kostele Nejsvětější Trojice nálezy fragmentů nástěnné malby a obnovená barevnost oratoří a kuželkového zábradlí rozlehlé kruchty. Do interiéru chrámu, jehož stěny a mobiliář byly několikrát bíle přetřeny v duchu klasicismu, tak opět vstoupil barevný svět renesance – zelená, tmavě modrá, červená – se svými vzory.

Náročným úkolem restaurátorek byla oprava panských oratoří. V jejím průběhu se zjistilo, že pravá oratoř – při pohledu k oltáři – byla postavena podle protilehlého „vzoru" později. Ta starší vznikla kolem roku 1600, nasvědčuje tomu i monogram Jaroslava Bořity z Martinic a Marie Eusebie, rozené ze Šternberka; stejný zhotovili v kameni na vstupní portál oratoře zámecké kaple. Mezi motivy pašijových výjevů na stropě oratoří najdeme oba rodové znaky – šternberský a martinický.

O celkové barevnosti kostela napovídá řada sond, které v interiéru restaurátorky provedly, přičemž se zjistilo, že se za varhanami nalézal obrovský iluzivní červený baldachýn. Za výtvarně pozoruhodný objev považujeme úsek figurální malby dvojice atlantů v pravé oratoři, kteří „vyrůstají" z kanelovaného dříku sloupu a jejichž pás zdobí bohaté festony ovoce. Rukopis je obdobný tomu, který můžeme sledovat na figurální výzdobě skříně varhan.

II. Slaný – loretánská kaple a přestavba kostela

Doba pobělohorská a následná restaurace katolické víry přivádí na Slánsko další umělce italského původu. Kraj se postupně otevírá, a to i díky slánským piaristům a františkánům, evropské duchovní kultuře.

Vzhledem k místu konference se zastavme alespoň ve františkánském klášteře,[1] který založil Bernard Ignác z Martinic. O jeho osobě a italských cestách Martiniců se na slánském setkání hovořilo (Zdeněk Hojda, Alessandro Catalano). Připomeňme tedy alespoň architektonické italicum – loretánskou kapli, která se stala srdcem františkánského kostela. Bernard Ignác z Martinic, poutník ke Svaté chýši v italském Loretu, ji dal vystavět v roce 1657. Slánský klášter se také zpočátku v písemnostech uvádí jako *Conventus Lauretani ad S. S. Triadem*. Kaple byla po roce 1948 poničena a již dříve zanikla i loretánská klenotnice, ale přesto můžeme dodnes obdivovat její působivé začlenění v interiéru. Povrch zdobí iluzivní malba, obnovená po roce 1840 slánským malířem Vackem. Zajímavé je i úsilí, příznačné pro historizující zálibu Martinicovu, přizpůsobit po požáru v roce 1665 podobu kostela italskému Loretu. Otázkou autorství této přestavby se poprvé zabývala Libuše Urešová,[2] která uvažovala o Carlu Luragovi. Později se Milada Vilímková a Pavel Vlček přiklánějí k Domenicu Orsimu, důvodem jsou nová archivní zjištění a „zaostření" díla Domenica Orsiho, především rozbor architektury podélně centrálního půdorysu.[3] Ale spíše se zdá, že šlo o historizující záměr stavebníka, a pokud běží o zmíněné archivní nálezy, Domenico Orsi je doložen až v roce 1668, zatímco Carlo Lurago byl v roce 1665, tedy v období, kdy byl chrám urychleně opravován, dost vytížen právě na Martinicových stavbách, tedy snad i ve Slaném. Ať tomu bylo tak či onak, vzhledem k zaměření slánské konference jde pouze o otázku – který z Italů.

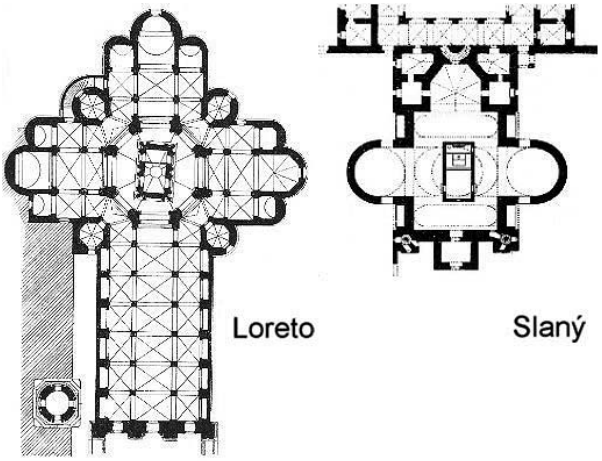

Půdorys klášterního kostela františkánů ve Slaném a Loreta v Itálii.

A nakonec se zmiňme o loretánské literatuře v italštině – daru Bernarda Ignáce z Martinic františkánské knihovně. Jako první uveďme tisk z Loreta – *La S. Casa abbellita…* (Loreto 1661, sign. 0083), kterou napsal Silvio Serragli. V roce 1671 věnoval Martinic konventu i známou Torselliniho italskou knihu *Historia dell' origine e translatione della Santa Casa…* (Venetia 1629, sign. 0753). Posledním známým italským loretánským dílem, které klášter od hraběte získal, byla „čtyřicetidenní rukověť" modliteb loretánského poutníka *Quarantena per visitare spiritualmente la Santa Casa di Loreto* (sign. 0031), jež vyšla ve Vídni a ve slánské františkánské knihovně je evidována k roku 1677.[4]

[1] O slánském františkánském klášteře více Beneš, P. R., Přibyl, V., *Františkánský klášter ve Slaném*, Slaný 2005.

[2] Urešová, L., *Nové poznatky k činnosti stavitele Carla Luraga*, Umění věků, Praha 1956, s. 209 ad.

[3] Vlček, *P., Giovanni Domenico Orsi a bývalý kostel sv. Norberta v Praze*, Umění XXXIVI (1986), s. 416–433.

[4] Další ***italica*** ve slánské františkánské knihovně již nesouvisejí s fundátorem kláštera – chybí pro Martinice tak příznačný písemný záznam o darování klášteru. Běží o následující tisky (na katalogizaci historické knihovny se v současné době pracuje): *Lo specchio di vera penitenza*. Del reverendo maestro Iacopo Passavanti fiorentino dell'Ordine de predicatori … Firenze, Bartolommeo Sermartelli, 1585 / sign. 0361 (**Jacopo Passavanti**, * kol. r. 1300, † 1357, italský dominikánský kazatel, který působil ve Florencii); *Le sette trombe per risuegliare il peccatore a penitenza. Operetta utilissima, e di molto profitto…* Composta dal R. P. F. Bartolomeo da Saluthio, min. osseru. Riformato… Como, Nicolò Caprani, 1639, sign. 0406 (**Bartolomeo da**

III. Budeničky a ozvěny italského baroka

Při hledání italských ohlasů ve starém umění na Slánsku nemůžeme opomenout poutní místo s kostelem sv. Isidora v Budeničkách u Zlonic.[5] Když se podíváme na jeho průčelí, v duchu se můžeme přenést na rušnou římskou ulici – *Via XX Settembre* – a porovnávat budenický kostel s fasádami italských chrámů S. Maria della Vittoria (1608–1620) a S. Susanna (1603), oba navrhl Carlo Maderna († 1629).

V Budeničkách je řešení obdobné, byť realizované ve zjednodušené podobě, ale zároveň s citem pro tektoniku, měřítko a architektonický detail. A i když

Bendlova socha sv. Matěje (vpravo) v Budeničkách a Algardiho sv. Jan Evangelista (vlevo).

Saluzzo / Saluthio, * 1588, † 1617); *Raccolta di orationi con diversi avvertimenti spirituali… dedicata à tutti fratelli dell'inclita…* Congregatione italiana in Praga… sotto titolo MARIA nel rettorato del molte illustre signor Michele Giambelli di Cleuenburgo … Pragae, Typis Universitatis, 1663 / sign. 0384; *Dispregio della vanità del mondo…* Gio. Battista Peruschi… Venetia: Benedetto Miloco, 1689 / sign. 1045 (**Giovanni Battista Peruschi**, * 1525, † 1598, italský jezuita); *Prediche del Luigi Albrizio Piacentino…* della compagnia di Gesú… Venetia, Guinti et Hertz, 1651 / sign. 1044; Quaresimale del padre Luigi Giuglaris della compagnia di Gesú … Milano, Ludovico Monza, 1665 / sign. 1042 (**Luigi Giuglaris**, * 1607, † 1653, jezuita); *Serafici splendori da gli opachi delle piú celebri accademie rilucenti tre l'ombre di vaghi gieroglifici compartiti in concetti tratti dalle divine lettere…* del p. Mario de' Bignoni… Venetia, per i Giunti, 1654 / sign. 1043 (**Mario de' Bignoni**, * 1601, † 1660, kapucín benátské provincie, homiletik).

[5] *Umění baroka a 19. století na Zlonicku*, katalog výstavy, Kladno 1992.

význam budenického kostela tkví v tvorbě jeho vnitřního prostoru (centrální oválná loď, která při pohledu na průčelí není pro příchozího zřejmá), je jeho fasáda stále poplatná římskému baroku.

Stavebník Matěj Ondřej Hartman z Klarštejna, který také, jak na setkání uvedl Zdeněk Hojda, putoval do Itálie, byl nakonec pochován jako příznivec slánských františkánů pod loretánskou kaplí ve Slaném.

Architekta budenického sv. Isidora neznáme, ale jeho stavba měla vazbu na panství doksanského kláštera premonstrátek, neboť doksanský probošt uložil poddaným z Kmetiněvsi a Ředhoště svážet kámen pro kostel. Zcela hypoteticky bychom mohli v tomto okruhu hledat neznámého autora. Pro úplnost dodejme, že v té době byl pro doksanský klášter činný také Giulio Broggio (v roce 1681 práce na tamějším konventu).

Ale v Budeničkách nezaznamenáváme italskou ozvěnu pouze při výstavbě kostela. Je zde i sochařská výzdoba, která částečně pochází patrně z dílny Jana Jiřího Bendla. Jak poukázal před časem O. J. Blažíček, představoval tento sochař jakýsi protějšek Karla Škréty a byl zakladatelem realistického proudu v české barokní plastice. A rovněž se uvádí, že je zároveň třeba počítat s přímým Bendlovým poznáním římské raně barokní skulptury.[6] Budenický poutní kostel sv. Isidora byl dokončen v roce 1682, přičemž Jan Jiří Bendl odešel na věčnost již v roce 1680, tedy v době, kdy se začíná budovat.

Vedle oltářní sochy sv. Isidora se mu připisuje i socha sv. Matěje, kterou původně umístili do výklenkové kaple sv. Matěje v budenickém zámeckém parku. Připsání další dvojice soch sv. Ondřeje a sv. Pavla na průčelí kostela Janu Jiřímu Bendlovi se ukázalo sice jako sporné, přesto i zde můžeme konstatovat stejné výtvarné pojetí – spirálově rozvinutý vyvážený pohyb sochařských hmot a realistické pojednání tváří dřevěných plastik a kamenných skulptur. Pro srovnání můžeme použít dvě díla Alessandra Algardiho z kostela sv. Silvestra na římském Quirinalu – plastiku sv. Jana Evangelisty a sv. Maří Magdaleny z roku 1629. I když budenická díla se více přimykají k realistickému cítění, jejich stavba, pojednání drapérie jsou v porovnání s římským sochařem obdobné.

IV. Kinští a winckelmannovská estetika na Slánsku

Při pohledu na historickou slánskou krajinu a její hmotnou kulturu na sklonku 18. a na počátku 19. století můžeme rozlišit tři roviny. Nejprve je to dožívající *barokní umění*, které vznikalo pod patronací významných stavebníků (Kinští, metropolitní kapitula sv. Víta, břevnovští benediktini, Martinicové). Druhou rovinu, jakousi duchovní a hmotnou základnu památkového fondu, to, co dělá Slánsko Slánskem, odkaz předcházejících generací, jejichž osudy zachytil ve svém díle V. B. Třebízský, před-

[6] Blažíček, O. J., *Italské podněty a ohlasy v barokovém sochařství Čech*, Umění XXVIII (1980), 6, s. 493–504.

stavuje *selský barok*. Ten nás upoutá nejen konstrukcí slánského domu, ale i řadou detailů, například provedením lavic s jednoduchými čely a rustikálně pojatými oltářními architekturami a plastikami v kostele v Hořešovicích.

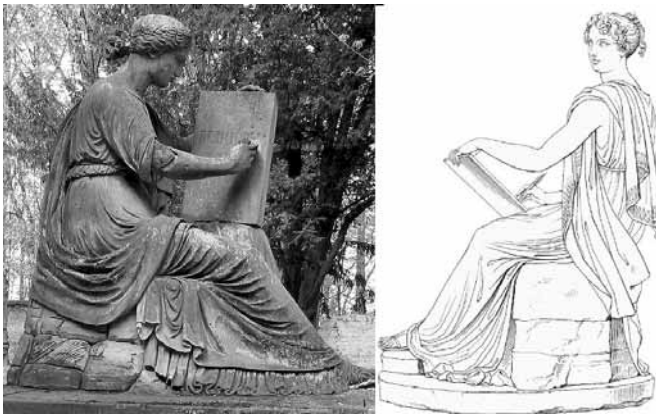

Maxova alegorická socha Historie (vlevo) a Canovova socha Leopoldy Esterházy (vpravo).

A do tohoto prostředí, a to více méně na jediném místě v širokém okolí, do Budeniček, vstupuje na počátku 19. století třetí prvek – aristokratická estetika hledající krásu oproštěnou od rokokových „kudrlinek" – *winckelmannovský neoklasicismus*.[7] Dochází tu ke znovuobjevení antického umění a uznání, že antika není historickou epochou jako jiné, ale že je uměním nadčasovým, oproštěným od všeho ruchu okolo, a tato krása má navíc normativní charakter. Pro stavebníka budenického neoklasicismu, knížecí rodinu Kinských, vyjadřuje ušlechtilý ideál člověka, takového, jaký by měl podle nich být.[8]

A tak stojíme před budenickým zámkem a procházíme jeho okolí. Zámek sice Kinští dávno opustili a dnes již jen smutné prázdné interiéry – v hlavním východním křídle výtvarně zhodnocené papírovými tapetami s antickými motivy v duchu archeologických vykopávek Herkulanea a Pompejí – připomínají zmíněnou vysokou kulturní úroveň zacílenou ke shora uvedeným estetickým ideálům.

Ferdinand Kinský přivedl do Budeniček zakladatele Pražské malířské akademie Josefa Berglera.[9] Ten studoval u Martina Knollera v Miláně, Antonína von Marona v Římě a později maloval pro biskupa v Pasově. Josef Bergler působil na zámku v Budeničkách nejen jako učitel malby knížecí rodiny, ale vytvořil zde i dva poměrně rozměrné obrazy, které se zachovaly a navíc byly nedávno restaurovány. Pro hlavní oltář zámecké svatováclavské kaple zhotovil *Svatého Václava, jak přivádí pohanské děti k víře*.[10] Plátno vzniklo v roce 1812 a i na něm rozeznáme neoklasicistní lekci, a to v pojednání postav, tvorbě prostoru, jeho barevnosti a provedení tváří. V roce 1823 namaloval Bergler další dílo do budenického kostela – sv. Isidora.[11] Na plátně klečí patron zemědělského Slánska před Pannou Marií s Ježíškem. Objednala jej Karolina kněžna Kinská, roz. z Kerpen, když se vrátila se svými syny z dlouhé cesty po Evropě. Malíř za něj dostal zaplaceno 200 zl.

Architekturu neoklasicismu přináší na zlonické panství Heinrich Koch, a to novou stavbou rodinné hrobky z let 1837–1841.[12] On také v duchu neoklasicismu projektoval pro Kinské zámek v Kostelci nad Orlicí (1829–1835), vilu Kinských v Praze na Smíchově (1827–1831) a rovněž navrhl ve Veltrusích nevelkou kapli na místě tragického skonu Ferdinanda Kinského († 1812, mecenáš Ludwiga van Beethovena), kterou dokončili u příležitosti jeho nedožitých šedesátin v roce 1841.[13]

Před hrobkou v Budeničkách nás jako nadčasoví vrátní vítají dvě sochy Josefa Maxe, *Truchlící anděl* a sedící žena – alegorická postava *Historie*. Jejich interpretací se nedávno zabýval Adam Hnojil,[14] který podtrhl jejich vztah k dílu Antonia Canovy a Berthela Thorvaldsena. U skulptury Truchlícího anděla poukázal na to, že s jakýmsi archetypem motivu uhaslé pochodně se setkává-

---

[7] O Winckelmannovi více například Stromšík, J., *Winckelmannův svět umění* na s. 7–42 v úvodu českého překladu – Winckelmann, J. J., *Dějiny umění starověku*, *Stati*, Praha 1986.

[8] Srv. Guardini, R., *Svět a osoba*, vydalo nakladatelství Trinitas, Svitavy 2005, s. 14.

[9] Základní informace přináší o Berglerově díle stále Dlabacž, J. G., *Allgemeines historisches Künstler – Lexikon für Böhmen I.*, Prag 1815, s. 126–135. Z dalších prací vybíráme: Volavka, V., *České malířství v moderní galerii. I. Předchůdci a učitelé*, Umění (Štenc) X (1936), s. 79–94, s. 86–88; Volavka, V., *České malířství a sochařství 19. století*, Praha 1968; Masaryková, A., *Praha a Josef Bergler, první ředitel umělecké akademie*, Umění XXVII (1979), s. 77–81; Bulionová-Kubátová, T., *O kresbách sochařů a pro sochaře v první třetině 19. století v Čechách*, Umění XXXIX (1991), s. 159–168. Berglerovo dílo je stále výzvou pro historiky umění. Pokud běží o jeho práci v budenickém zámku, je třeba připomenout nedaleký Terezín, kde Bergler namaloval v r. 1811 pro kostel Vzkříšení Páně hlavní oltářní obraz.

[10] Srv. *Monumenta rediviva, Památky restaurované v letech 1990–1993 na Kladensku a Slánsku*, katalog výstavy, Kladno 1993, s. 9, 10; obraz sv. Václava, ol. pl., 207x128, sign. vpravo dole Jos. Bergler P. 1812. Restaurován v roce 1908 Ritschelem ve Vídni a opět důkladně obnoven v roce 1990 Pavlem Blattným. Původně umístěn v zámecké kapli sv. Václava v Budenicích.

[11] Tamtéž, s. 11, obraz sv. Isidora, ol. pl., 200x140. Restaurován v roce 1911 Ritschelem ve Vídni a opět důkladně obnoven v roce 1990 Pavlem Blattným. Původně umístěn v kostele sv. Isidora v Budenicích.

[12] Přibyl, V., *Rodinné hrobky Kinských a Clam-Martiniců na Slánsku*, Posel z Budče 16/1999, s. 15–22, s. 16–18; další informace zejména Wirth, Z., *Vila a park Kinských v Praze*, Časopis přátel starožitností českých 17, 1914, s. 1–57.

[13] Přibyl, V., *Rodinné hrobky Kinských a Clam-Martiniců na Slánsku*, c. d., s. 15.

[14] Hrobku dala vystavět Vilemína kněžna Kinská po smrti Rudolfa Kinského († 1836). Ten v Itálii také působil jako vyslanec (Parma, Turin). Hnojil, A., *Pomníková tvorba sochaře Josefa Maxe (1804–1855) ve druhé čtvrtině 19. století*, Umění LIII (2005), 4, s. 347–365, zde

me na Canovově pomníku papeže Klementa XIII. ve svatopetrské bazilice v Římě. Pokud běží o alegorickou postavu ženy – Historie, je třeba formální provedení opět srovnat s Canovovou mramorovou sochou Leopoldy Esterházy (1805–1817) v rodinné knížecí sbírce Esterházy, dnes v Liechtenštejnském muzeu ve Vídni. Ve výtvarném provedení této skulptury jako by k nám promlouval Winckelmann o tom, jak vnímat krásno: *„že krásno spočívá v harmonii jednotlivých částí; jejich dokonalost vyplývá z měkkého stoupání a klesání, jež pak rovnoměrně působí na naši vnímavost a jemně ji unáší, nestrhává ji náhle. Všechny prudké pocity přecházejí od zprostředkovaného k bezprostřednímu, ale cit má být naopak vzbuzen tak, jako krásný den povstává z náznaku líbezných červánků…*“[15]

V souvislosti s památkami knížecí rodiny Kinských v Budeničkách lze upozornit i na současné znovuobjevení neoklasicismu v Čechách, který minulé generace historiků umění při hodnocení českých dějin výtvarného umění zjevně podcenili, když vyvyšovali úlohu všeho „českého“.[16]

Pro knížecí rodinu Kinských však Itálie té doby znamenala nejen inspiraci a osobní poučení při návštěvách italských měst, ale i zprávy smutné. V roce 1842 podnikla kněžna Vilemína Kinská s rodinou cestu do Itálie. V Neapoli však její nejstarší – sedmnáctiletá – dcera Marie Karolina 24. 12. 1842 zemřela. Její tělo bylo balzamováno a nato se 27. 12. konal v Neapoli slavný pohřeb; v průvodu kráčelo šedesát řeholníků, tak zapůsobila smrt mladé kněžny v době vánoční. A nakonec se vrátila z Itálie domů, její rakev putovala z Říma přes Florencii, Mantovu, Veronu, Insbruck a Linec do Prahy, kde se u Panny Marie před Týnem konaly pohřební obřady, a nakonec spočinula 24. února v budenické hrobce vedle knížete Rudolfa.

Zavíráme dveře budenické hrobky, ale i přes ně nám na mysli tanou osudy zde pochovaných, a to v konfrontaci s duchovně vyprahlou krajinou Slánska.

Před vstupem do knížecí hrobky vzpomínáme na všechny italské poutníky minulé, dnešní i ty budoucí. A vybaví se mi dopis ctitele Itálie Johanna Wolfganga Goetha za jeho pobytu v Římě. Tehdy napsal: *„Když se tak ponořím do sebe, jak to každý přece při každé příležitosti tak rád dělá, přistihuji se při pocitu, který mne nesmírně těší, ba který se dokonce odvažuji formulovat. Kdo se tomu zde věnuje s vážností a má oči k vidění, ten se musí stát solidní, musí získat představu solidnosti, tak živou, jako nikdy před tím. Duch si osvojí zdatnost, dospěje k vážnosti, které chybí nudnost, k rozvážné ale radostné povaze. Mně alespoň připadá, jako bych věci tohoto světa nikdy tak správně nehodnotil jako zde. Těším se na požehnané důsledky této změny pro celý svůj život (10. listopadu 1786).*“[17]

V. Slánská novorenesance, u hrobu prof. V. V. Štecha

Vracíme se do areálu kláštera ve Slaném a procházíme přilehlým hřbitovem – i zde může leccos připomínat italské umění. Z jeho vzorů vyšel i Antonín Wiehl, který v r. 1884 navrhl na slánském hřbitově náhrobek v podobě sarkofágu pro rodinu Wasermannovu.[18] Tento architekt společně s Rudolfem Štechem představuje základní osobnost novorenesanční architektury ve Slaném. Do dnešní Wilsonovy ulice dodal v roce 1879 plány působivé architektury – domu čp. 560 pro svého bratra zeměměřiče Julia Wiehla. Na průčelích slánských domů, které projektoval Rudolf Štech (např. čp. 518, 521, 525), zmíněný Antonín Wiehl a Jindřich Fialka (slánské divadlo), je patrné, jak tvarosloví italské renesance zde dostalo, tak jako v jiných městech v Čechách, příležitost, aby reprezentovalo sebevědomé postavení podnikavého měšťanstva na sklonku 19. věku.[19]

Historik umění V. V. Štech v Lidicích u Slaného v roce 1970.

připomíná, že podle výsledků bádání rakouských historiků umění se řadil mladý Rudolf Kinský mezi významné propagátory díla Bertela Thorvaldsena v Rakousku (více v pozn. 7 na s. 362 uvedené statě).

[15] Winckelmann, J. J., *Pojednání o schopnosti vnímat krásno v umění a jejím vzdělávání*. In Winckelmann, J. J., *Dějiny umění starověku*, *Stati*, Praha 1986, s. 349.

[16] Hnojil, A., *Pomníková tvorba sochaře Josefa Maxe (1804–1855) ve druhé čtvrtině 19. století*, c. d.

[17] Goethe, J. W., *Italská cesta*, přeložila Věra Macháčková-Riegerová, nakladatelství Odeon, Praha 1982, s. 131.

[18] Franková, B., Hušáková, I., *Slánské hřbitovy*, Slaný 2002, s. 9.

[19] Přibyl, V., *Slánský bulvár aneb Wilsonova ulice ve Slaném*, Slánský obzor 11 (111), 2004, s. 35–46.

Na třetím oddělení hřbitova se na úplný závěr zastavíme u hrobu slánského rodáka prof. V. V. Štecha, který pomyslně držel nad slánským italsko-českým setkáním patronát. A byl to on, který právě v závěru života vydal svědectví o své lásce k italskému umění, k italské renesanci – jsou to drobnější práce *Donatello* (Praha 1956), *Piero della Francesca* (1962) a zejména jeho obsáhlá *Italská renesanční plastika* (1960). O této knize se vyslovil Jaroslav Slavík, že představuje …*zcela ojedinělé dílo českého dějezpytu umění, které si troufalo na tak kardinální evropské téma*.[20]

I autor těchto řádků si opět uvědomil, nakolik zasáhlo umění Itálie tuto významnou osobnost české historie výtvarného umění, když postával v San Gimignanu před protáhlými a líbeznými postavami Zvěstování od Jacopa della Quercia a v paměti měl jeho zmíněnou obsáhlou studii, ke které se po návratu často vracel, aby se mohl v duchu „společně" těšit z toho, co tato slunná země dala Evropě a světu. A právě tuto skutečnost dokázal V. V. Štech osobitým a pronikavým způsobem sdělit českému čtenáři.

[20] Promluva Dr. Jaroslava Slavíka nad hrobem V. V. Štecha ve Slaném 31. 3. 1993; http://pamatky.slany. cz/images/slavik.pdf.

Jan Kapistrán a Gabriel z Verony

Italští františkáni v českých zemích pozdního středověku

Petr Hlaváček
Centrum pro dějiny a kulturu střední a východní Evropy, Lipsko

Sv. František z Assisi a františkánství představují jeden z nejvýraznějších fenoménů evropského středověku. Fenomén, který nás dodnes, takřka osm století od svého vzniku, neustále oslovuje a vede k přemýšlení. Fenomén, který se – snad – mohl zrodit právě jen v hustě urbanizované Itálii, pod žhavým umbrijským sluncem, ve městech, v jejichž okolí zraje víno zcela originální chuti. S trochou nadsázky můžeme říci, že kvalitní víno, ať už italské či jakékoliv, vede člověka k přemýšlení, ke kontemplaci. Zatímco přemíra našeho středoevropského piva, které od konce 15. století stále více a více ovládá naše oblasti, způsobuje spíše trudnomyslnost. Ale raději zpět do 13. století.

Roku 1210 předstoupil před Innocence III., jednoho z nejmocnějších a zároveň nejproblematičtějších papežů v dějinách římské církve, otrhaný muž z Assisi se svými jedenácti druhy. Byl to Giovanni Bernardone zvaný Francesco – František, jenž přišel požádat hlavu západního křesťanstva o potvrzení nového způsobu života pro svoje kajícné společenství. Papež Innocenc jeho řeholi ústně schválil, a tak se započalo velké dobrodružství menších bratří („fratres minores"), které svým dynamickým poselstvím o chudobě a vnitřně i navenek prožívané „minoritě" dodnes vzbuzuje údiv. Velice záhy se františkánské hnutí rozšířilo za Alpy a již ve 30. letech 13. století se konstituovala nová provincie „Bohemia". Mezi nejvýznamnější osobnosti prvního františkánského století se zařadila i sv. Anežka Česká, královská dcera z rodu Přemyslovců, která byla v úzkém kontaktu se sv. Klárou, zakladatelkou ženské větve nového hnutí.

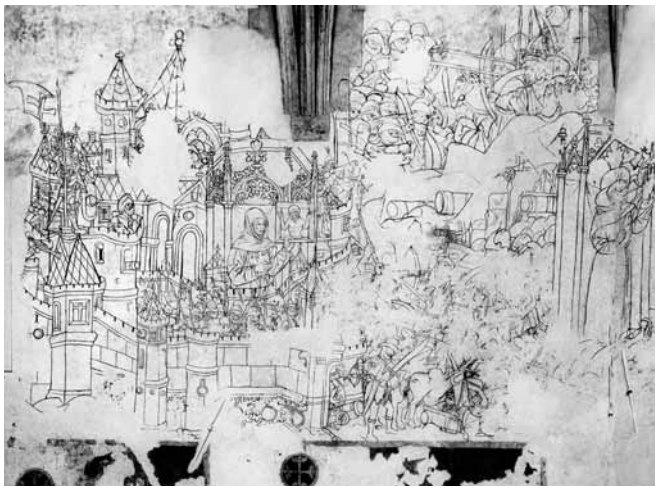

Sv. Jan Kapistrán a obrana Bělehradu před Turky v r. 1456, nástěnná malba, kolem r. 1468, kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie v Olomouci.

Česká františkánská či přesněji minoritská provincie byla po roce 1419 zdecimována husitskou revoltou, touto bouřlivou fází české náboženské reformace. Stalo se tak právě v onom čase, kdy v italských provinciích začíná klíčit koncept radikální obnovy řádu sv. Františka, totiž tzv. františkánská observance, která se usilovala „regulam sancti Francisci sine glosa observare", tj. zachovávat řeholi sv. Františka bez pozdějších papežských koncesí, privilegií a interpretací. Ambicí františkánů – observantů nebylo nic menšího než důkladná reforma celého řádu, kterou na koncilu v Kostnici podpořil i nově zvolený papež Martin V. V čele františkánské observance stanul jako generální vikář sv. Jan Kapistrán, který sám sebe stylizoval do role kazatele posledního času. Jan Kapistrán, „praedicator veritatis", jedná v eschatologickém chvatu: času je málo! Snaží se usilovně pracovat pro uspíšení Kristova druhého příchodu, tj. pro obrácení kacířů, schizmatiků a pohanů – tak tehdy majoritní římská církev nazývala ty, kdo se vymykali jurisdikci papežově.

Roku 1451 překročil sv. Jan Kapistrán se svými dvanácti druhy Alpy, aby ve střední a východní Evropě kázal proti českým kacířům a Turkům a šířil františkánskou observanci. K oné skupině vyvolených kazatelů náleželi vedle Kapistrána též Italové Gabriel z Verony a Jeroným z Milána, Mikuláš z Fary a Bernard z Modeny, Kryštof z Varese a Bernard z Neapole, Pavel z Ferrary a Jan z Campillo, Ambrož z Akvileje a německy hovořící bratři Michael z Pruska, Petr ze Šoproně a Jan z Rakous. Když v dubnu 1451 chtěla tato kazatelská komunita překročit u alpského Trevisa řeku Sile, na hranicích italských a rakouských zemí, převozník je prý – dle legendy – odmítal převézt. Kapistrán se tehdy vzdálil, aby se v ústraní pomodlil. Potom vytáhl z cestovního vaku hábit sv. Bernardina Sienského, právě před rokem kanonizovaného prvního světce františkánské observance, a rozprostřel jej na vodní hladinu. A stal se zázrak! Ukázal se brod, kterým bratři i jejich osel prošli suchou nohou. Kapistrán, nový Mojžíš, vůdce Božího lidu a prorok tak překročil Alpy a v očích františkánského světa, prodchnutého myšlenkami jáchymistického spiritualismu, se počala eschatologická fáze dějin spásy.

První observantský klášter založil Kapistrán ještě roku 1451 u sv. Theobalda ve Vídni a povolal do něj bratry z Itálie a Uher. Nově ustavený kvardián Michael Siculus z Uher však nezvládal rostoucí národnostní napětí mezi italskými, uherskými a německými bratřími, a tak Kapistrán vyslal počátkem roku 1452 do Vídně jako svého komisaře Gabriela z Verony a tomu se nakonec podařilo zažehnat zuřící národnostní konflikt. Roku 1452 zřídil papež Mikuláš V. nový observantský vikariát, jenž měl zahrnovat všechny Kapistránem založené kláštery v Rakousku, Štýrsku, v Čechách a na Moravě. Později se jeho součástí staly i nově založené observantské kláštery slezské, polské a litevské. První řádná provinční kapitula, slavená ve Vídni roku 1452, vynesla do úřadu vikáře Itala Gabriela z Verony. Hned na příští kapitule ve Vratislavi roku 1453 byl však Gabriel obviněn z přílišné přísnosti a Kapistrán nijak nebránil tomu, aby si bratři zvolili vikářem jiného Itala, vzdělaného právníka Kryštofa z Varese.

V letech 1454–1457 zastával však úřad provinčního vikáře opět Gabriel z Verony. Roku 1455 se zúčastnil generální kapituly v Boloni a je rovněž podepsán pod novými generálními artikuly observantské kongregace. Odstoupivší generální vikář Markus z Boloně podporoval tehdy znovuzvolení Jana Kapistrána za formální hlavu františkánské observance, ovšem narazil na tuhý odpor Kapistránových druhů. Gabriel z Verony a Mikuláš z Fary, Kapistránův sekretář, kapitule otevřeně řekli, že Kapistrán má před sebou jiný důležitý úkol, totiž obranu křesťanstva proti Turkům v Uhrách. Gabriel na kapitule též dostal zplnomocnění k tomu, aby do střední Evropy přivedl další italské františkány, kteří měli pomoci s budováním nového českého vikariátu. Kapistrán se na jaře roku 1456 plně věnoval přípravě křížové výpravy proti Turkům a opakovaně vyzýval Gabriela, aby jej navštívil v Budíně. V předtuše blízké smrti v tom viděl poslední možnost setkání s blízkým přítelem. Gabriel však nemohl opustit území českého observantského vikariátu, neboť kardinál Carvajal, papežský legát, jej pověřil hlásáním nové kruciáty v Rakousích. Gabriel z Verony a Jan Kapistrán se už spolu neshledali. Krátce před svou smrtí v Iloku 23. října 1456 pověřil Kapistrán svého druha Jana z Tagliacozzo, aby ve Vídni vyřídil jeho poslední pozdravy a napomenutí Gabrielu z Verony a Kryštofovi z Varese.

Roku 1456 předsedal Gabriel z Verony provinční kapitule v Brně, na níž došlo mezi ním a italskými bratry ke sporu. S odkazem na jeho mládí a nezkušenost mu Italové vytýkali přílišnou tvrdost. Gabriel se hájil s odůvodněním, že přísnost k německým a slovanským spolubratřím ve vikariátu je nutná, poněvadž prý nejsou tak silní a zmužilí jako Italové. Potřebují tudíž větší kázeň v postech a bohoslužbách než bratři v italských provinciích. Když na téže kapitule znovuzvolený vikář Gabriel neakceptoval předložené stížnosti, odešla značná část Italů zpět do své vlasti. Také mladí němečtí bratři reptali proti neúnosným břemenům a v klášterech vypukly rozbroje mezi zastánci přísné observance a liberály. Na příští provinční kapitule v Brně roku 1457 byl zvolen vikářem Bernardin z Ingolstadtu, kdysi univerzitní mistr a inkvizitor, jenž se stal prvním vikářem neitalského původu. Jeho rigoróznost však vyvolala nesouhlasnou reakci, která roku 1459 vynesla do čela vikariátu opět Gabriela z Verony. Za jeho působení získala observance roku 1460 dva nové kláštery přímo v Čechách – v Plzni a Praze. Po smrti Jana Kapistrána († 1456) došlo totiž mezi českým králem Jiřím z Poděbrad a františkánskou observancí k navázání užších kontaktů, jež byly důsledkem příznivé církevně-politické konstelace ve vztazích mezi králem a římskou kurií. Český provinční vikář Gabriel využil svých diplomatických schopností a přesvědčil krále Jiřího o prospěšnosti podpory své reformní kongregace. Ta byla svým asketismem blízká étosu české reformace

a Jiří se tak zároveň mohl bránit proti nařčením z bludařství. Stalo se tedy, že o založení prvních observantských klášterů přímo v Čechách se kupodivu zasloužil utrakvista, „kacířský“ král Jiří z Poděbrad. Záhy se v Praze objevil provinční vikář Gabriel z Verony, jinak též papežský inkvizitor, aby klášter oficiálně převzal. V Praze setrval až do počátku roku 1461 a jednal s králem Jiřím o postavení františkánské observance v království i o dalších církevně-politických problémech. Gabriel se pravděpodobně snažil o zprostředkování dalších jednání s kurií. Dne 18. listopadu 1461 poslal králi Jiřímu list, v němž jej vychvaloval za jeho moudrost a dosavadní podporu františkánské observance, ovšem žádal, aby se podřídil apoštolskému stolci. Roku 1462 prohlásil papež Pius II. kompaktáta za neplatná a situace se radikálně změnila. Ještě v listech z roku 1463 nazýval Gabriel krále Jiřího „otcem pokoje“ a volal jej k poslušnosti římskému papeži. S hořkostí se však již tehdy zmínil o nesplněných králových slibech vůči pražskému klášteru sv. Ambrože. Vyzval Jiřího, aby mu urychleně napsal, že se ještě pokusí svou pomocí odvrátit blížící se katastrofu. Jiří z Poděbrad ovšem na Gabrielovy výzvy nereagoval, a ten proto změnil svůj dosavadní vstřícný postoj. Svými diplomatickými i literárními aktivitami se Gabriel z Verony ostře postavil proti utrakvismu i „kacířskému“ králi, který odmítl pomoc.

V roce 1464 odjel Gabriel jako zástupce císaře Fridricha III. do Říma, kde se měl zasadit o řešení sporu mezi českým králem a papežem. Vystupoval zde však jako razantní odpůrce všeho kacířství a u papeže Pia II. si vymohl odpustky pro františkány ubité v budoucnu kacíři. Tak spálil všechny mosty mezi františkánskou observancí a českým králem. Roku 1466 sesadil papež Pavel II. krále Jiřího z trůnu jako kacíře a vyhlásil křížovou výpravu proti českým utrakvistům.

Dne 8. září 1466 se Gabriel objevil jako průvodce vratislavského biskupa Jošta z Rožmberku na shromáždění katolických pánů Českého království v Žitavě, kde zastupoval nepřítomného legáta Rudolfa z Rüdesheimu. Gabriel pracoval proti českému králi velice aktivně. Zevrubně se seznámil s obsahem listu, který Jiří z Poděbrad zaslal 28. června 1466 z Kladska Matyáši Korvínovi. V listě, koncipovaném Řehořem z Heimburku, si Jiří stěžoval na potíže v jednání s kurií. Františkán Gabriel z Verony, jakožto zástupce papežského legáta Rudolfa, ostře reagoval svou vratislavskou polemikou ze dne 6. října 1466, sepsanou v tamějším observantském klášteře sv. Bernardina. Králův list označil za skrytou apelaci od papeže ke koncilu, což podle buly „Execrabilis“ papeže Pia II. znamenalo automatickou exkomunikaci. Gabriel přikázal všem farářům a duchovním vratislavské, míšeňské a olomoucké diecéze, aby tuto skutečnost oznámili lidu z kazatelen a zároveň vyhlásili, že schvalování či obrana Jiřího „apelace“ je důvodem ke klatbě. V této době byl Gabriel z Verony již oproštěn od svých povinností v observantské kongregaci františkánského řádu a mohl se s plným nasazením věnovat svým církevně-politickým aktivitám.

Při provinční kapitule českých františkánů – observantů ve Vratislavi roku 1466 se vzbouřili proti vikáři Jakubovi z Velkého Hlohova františkáni z polských klášterů, poněvadž s nimi údajně jednal tvrdě a podporoval německé kláštery ve Slezsku na úkor klášterů v Polsku. Poláci se proto odmítli zúčastnit volby nového vedení vikariátu, ostentativně se chopili svých vaků, holí a klobouků a chystali se opustit kapitulu. Právě Italové, totiž Gabriel z Verony a Kryštof z Varese, je nakonec svou autoritou přiměli k návratu. Gabriel a Kryštof pak již nezasahovali do jednání kapituly a plně respektovali svébytnost českého observantského vikariátu a způsobilost neitalských bratří. Z podnětu Poláků se začalo diskutovat o budoucím rozdělení vikariátu, jež se v dané situaci jevilo jako jediné možné řešení různých národnostních problémů a k němuž v roce 1467 skutečně došlo. Nově zřízený český komisariát (později vikariát), omezený pouze na oblast Čech, Moravy a Slezska, se však zmítal ve zmatcích a nejistotě, znásobených ještě složitým církevně-politickým postavením Českého království. Z klášterů tehdy odešli zbylí Italové, například roku 1468 Kryštof z Varese. Kryštof poslal po klášterech list na rozloučenou a vrátil se do rodné milánské provincie. V Itálii se ovšem cítil jako ve vyhnanství, neboť se již – jak sám uvádí – považoval spíše za Němce než Itala, ačkoliv německy neuměl.

Počátkem roku 1467 byl Gabriel z Verony v Itálii. Dne 11. ledna 1467 napsal z Boloně milánské vévodkyni Biance Marii italsky psaný list, v níž ji informoval o české církevní otázce. Poté se přesunul přímo do Říma. V březnu 1467 byl jmenován Pavlem II. papežským inkvizitorem proti husitům a viklefistům, přičemž měl spolupracovat se světským ramenem na jejich zničení. Gabriel se tak stále držel na špici odpůrců českého utrakvismu a tato „pocta“ náležela i celému českému observantskému vikariátu. Gabrielovo významné postavení bylo respektováno i při pohřbu vratislavského biskupa Jošta z Rožmberku 17. prosince 1467, který se zároveň stal vrcholným shromážděním katolické strany. Během shromáždění sepsal Gabriel traktát, v němž ostře reagoval na Jiříkovy listy katolické straně. Exkomunikovaného českého krále obvinil, že falšoval minci, holdoval alchymii a svou úskočností uvedl celou zemi v pohanu. Zaútočil rovněž na Rokycanu, kterého nazval uchvatitelem církevních svobod. Gabriel byl také 3. ledna 1468 vybrán společně s Hilariem Litoměřickým za vyslance katolických stavů k papeži do Říma. Později dokonce veřejně tvrdil, že mu král Jiří usiluje o život.

Perzekuce českých františkánů ze strany Jiříkových stoupenců se mezitím stupňovala a o Letnicích roku 1468 jim legát Rudolf rozkázal, aby opustili Prahu. Klíče od kláštera sv. Ambrože odevzdali symbolicky králi Jiřímu, zakladateli kláštera, který je v pokoji propustil a poskytl jim ochranný průvod až k hradbám Kladska.

Téhož roku sepsal legát Rudolf společně s Gabrielem z Verony čtyři artikule proti králi Jiřímu. Ten nechal sepsat odpověď, v níž kategoricky odmítl obvinění své osoby z kacířství. Rudolfa a Gabriela označil za krvelačné muže a prašivé psy, kteří rozdmýchávají nepokoje a ženou zemi do války, ačkoliv „*najvyššie wítězstwí dojištěno býwá, kteréž bez krwe prolitie jest*". Na závěr repliky častuje Jiří své odpůrce krajně tvrdými slovy: „*O přenestydaté hrdlo, že usliněné powětřie lži z sebe wypúštieš! O nemilostiwý nedwěde, proč mumleš? O wlče hltawý, proč wyješ okolo chodě…? Běda tobě, jenž klneš, sám najproklatější jsa! Poznaj, blázne wzteklý, swuoj wěčný odsudek, a žeť newinní rukama a čistí srdcem w chrámě božiem postaweni budú, ale ty nemilostiwý krwe newinné prolewači, kde sě octneš?*"

V letech 1468–1469 čelilo České království agresi křižáckých vojsk, v jejichž čele stál uherský král Matyáš. Šedou eminencí rozsáhlé protiutrakvistické kampaně byl právě Ital Gabriel z Verony, tehdy již exponent uherského krále Matyáše a současně císaře Fridricha III. Toto období je ve znamení obrovské Gabrielovy aktivity a mobility. Dne 8. června 1468 se objevil ve Štýrském Hradci jako průvodce nového legáta Vavřince Rovarelly, už 2. srpna se však nalézal v ležení uherského krále Matyáše před Olomoucí. Odtud také z pověření Matyáše naléhavě zval legáta Rudolfa, tehdy již vratislavského biskupa, k jednání do Olomouce. Ve zprávě o situaci na bojišti, kterou popisoval ve svém listě z Bratislavy z 5. října 1468 legát Vavřinec legátu Rudolfovi, je opět vyzdvižena důležitost Gabrielova angažmá. V březnu 1469 se v Brně uskutečnilo důležité jednání legáta Vavřince a bratra Gabriela přímo s králem Matyášem. O několik týdnů později byl Matyáš zvolen v Olomouci českým králem. Gabriel vstoupil do uherských služeb a stal se královým rádcem a sekretářem.

Na vztazích františkánské observance k české reformaci v 50. a 60. letech 15. století můžeme zřetelně dokumentovat ambivalentní postoj římské církve k řešení české církevní otázky. Právě neustálé lavírování kurie mezi potenciálním kompromisem a represí prohloubilo u české utrakvistické církve despekt k papežství jakožto instituci. To si dobře uvědomoval zejména italský františkán Gabriel z Verony, jenž jako jeden z mála prelátů blízkých kurii dobře pochopil složitost církevně-politické situace ve střední a východní Evropě. Gabriel chtěl přimět „kacířského" krále Jiřího z Poděbrad ke kooperaci s reformní kongregací františkánů – observantů a zajistit tak svému řádu privilegované postavení v zemi a králi potřebné konexe u papeže. Realita však byla mnohem složitější, než si vzdělaný františkán připouštěl, a jeho koncept řešení českého problému se zhroutil.

Gabriel ovšem i nadále plnil funkci prostředníka mezi papežským Římem a střední a východní Evropou. Listem z 31. prosince 1470 gratuluje papež uherskému králi Matyášovi k vítězství nad českými kacíři a doporučuje mu spolupracovat právě s nunciem Gabrielem. Gabriel z Verony byl již tehdy hlavním poradcem krále Matyáše ve všech jeho církevně-politických aktivitách. Byl jeho vyslancem k papežům, králům i knížatům, často s ním táhl do války proti Polákům a Čechům a byl mu nápomocen radou. Brzy se v Evropě začalo hovořit o nové kruciátě proti Čechům a jejich kacířskému králi Jiříkovi z Poděbrad a františkáni – observanti byli opět při tom. V lednu 1471 nařídil papež Pavel II. Marcovi de Franciscis, opatu benediktinského kláštera sv. Řehoře v Benátkách, aby předal Gabrielovi, apoštolskému nunciovi, devatenáct tisíc dukátů, shromážděných na obranu víry proti kacíři Jiříkovi. Příprava kruciáty tak nabrala obrátky a bylo třeba zajistit maximální podporu středoevropských panovníků. Církevně-politická aktivita našeho italského františkána však byla mnohem širší a často navazovala na směr, nastoupený již Kapistránem. Například 24. února 1471 píše papež z Říma ferrarskému biskupovi a informuje jej o Gabrielově činnosti ve prospěch kruciáty proti Čechům i Turkům. O dva dny později, totiž 26. února 1471, píše papež přímo Gabrielovi, děkuje mu za jeho listy, chválí jeho činnost i záměr přesunout své působiště načas do Vídně.

Z plánované kruciáty proti Čechům sešlo, když „kacířský" král Jiří z Poděbrad v roce 1471 zemřel. František Gabriel z Verony byl však za své angažmá odměněn na počátku roku 1472 biskupským stolcem sedmihradským. Navíc se tehdy stal hlavním Matyášovým vyjednávačem v konfliktu s císařem Fridrichem III. a polským králem Kazimírem IV. Když uherské vojsko vpadlo roku 1472 do Rakous, došlo mezi Gabrielem z Verony, papežským legátem Vavřincem Rovarellou a císařským radou Ulrichem z Cilli k jednání v Trnavě a v Bratislavě. Dne 13. srpna 1474 vydal papež Sixtus IV. v Římě hned tři listiny, kterými nově vymezil Gabrielovo papežské pověření ve střední a východní Evropě. Předně jej jmenoval apoštolským legátem pro Uhry a pro země k nim náležející, aby byl nápomocen králi Matyášovi při obraně katolické víry proti Turkům. Druhou listinou rozšiřoval papež Gabrielovu legaci i na České království, kde se měl snažit o potření českých kacířů. Dále papež ještě přesněji specifikuje Gabrielovu jurisdikci v celé oblasti v otázkách víry a církevní discipliny.

Při generální kapitule cismontánských františkánů – observantů v Neapoli v roce 1475 se jednalo o přípravě kanonizace Jana Kapistrána, o jehož zázracích sepsal Gabriel jakýsi spisek, a byl proto pověřen, aby s pomocí krále Matyáše Kapistránovo svatořečení všemožně podporoval. Gabriel z Verony byl ovšem nucen věnovat svou energii především řešení složité církevně-politické situace mezi Uhrami, Čechami a Polskem a navíc papež Sixtus IV., sám františkán – konventuál, preferoval kanonizaci sv. Bonaventury. V témže roce opustil Gabriel svůj biskupský stolec v Sedmihradsku a stal se biskupem jagerským. Král Matyáš též usiloval o to, aby papež jmenoval Gabriela kardinálem. Gabriel se tomu však bránil, prohlašoval se za nehodného přijmout takové povýšení, což bylo přesně podle vzorce tehdy pěstované osten-

tativní pokory církevních představitelů. Král Matyáš se tedy obrátil na pavijského kardinála Jakuba, aby Gabriela přemluvil. Kardinál Jakub poslal Gabrielovi do Uher list, datovaný 8. března 1477 v Římě. Sděluje mu, že jeho skutky jsou veřejně známé celému křesťanstvu i apoštolskému Stolci v Římě, stejně jako sláva jeho krále Matyáše, který brání „Evropu proti Asii".

Nakonec o několik měsíců později, totiž 10. prosince 1477, jej papež Sixtus IV. jmenoval kardinálem – presbyterem titulu sv. Sergia a Baccha. Gabriel se tedy počátkem roku 1478 vydal z Uher do Itálie. Za novým kardinálem chodili v Římě vyslanci kurijních prelátů, kvardiánů františkánských klášterů i obyčejní poutníci, pozdravovali jej a on je prosíval, aby se za něj modlili. V témže roce se rozhořela válka mezi uherským králem Matyášem na straně jedné a polským králem Kazimírem a českým králem Vladislavem na straně druhé. Papež Sixtus jmenoval Gabriela svým legátem ke všem třem králům, aby sjednal mír. Byl to právě Gabriel, jenž otevřel cestu k mírovým dohodám z Olomouce.

Po těchto událostech odchází Gabriel do Itálie a již nikdy nevstoupí na území Uherského, Českého či Polského království. Dne 23. února 1480 vydal papež v Římě listinu, kterou obstaral Gabrielovi řádné materiální zabezpečení: měl užívat prebendy z biskupského kostela v Ravenně, farního kostela sv. Petra v Trentulu a další požitky z ravennské diecéze. Před Gabrielem se ovšem začala rýsovat nová papežská legace. Dne 11. srpna 1480 padlo do rukou Turků italské město Otranto, nedlouho poté pak turecké přesile podlehl ještě Rhodos. Po celé Itálii kolovaly zvěsti o krutosti Turků. Proto papež Sixtus IV. jmenoval 4. prosince 1480 Gabriela svým legátem, zplnomocněným k organizaci kruciáty proti Turkům. Gabriel putoval Apulií a Sicílií a jednal též s neapolským králem Ferdinandem o vyhlášení křížové výpravy. Jeho diplomatická aktivita byla úspěšná, křesťanské vojsko dobylo Otranto zpět.

Stařičký, tehdy zhruba sedmdesátiletý kardinál Gabriel se ovšem nepřestával zajímat o církevně-politické dění ve střední a východní Evropě. Dne 20. září 1481 odpovídá papež Sixtus IV. na Gabrielův dopis, v němž jej informuje o aktuálních sporech mezi uherským králem Matyášem a císařem Fridrichem. Když v českém observantském vikariátě propukly česko-německé národnostní spory, povolal si papež 24. září 1483 do Říma na Gabrielův návrh Pavla z Moravy, kvardiána brněnského, aby u kurie nestranně referoval o českých problémech. V posledních letech svého života se Gabriel stále více projevoval jako ctitel velkého františkánského teologa sv. Bonaventury. Například 14. října 1482 vyhlásil papež Sixtus IV. v Římě odpustky pro poutníky a podporovatele kaple sv. Bonaventury v kostele sv. Františka v Bagnoregio, kterou ze zbožnosti založil sám Gabriel. Kapli stejného patrocinia nechal zřídit i při římském františkánském kostele S. Mariae de Aracoeli a později byl v témže kostele pohřben. Papež si Gabrielových aktivit opravdu vážil a všemožně jej podporoval, a tak kdysi chudičký vyznavač přísné františkánské observance disponoval poměrně značným majetkem. Po roce 1483 o Gabrielovi již slyšíme jen sporadicky, snad byl stárnoucí kardinál příliš nemocen. Ještě v roce 1484 popsal ve svém listě generálnímu vikáři cismontánských františkánů – observantů smrt sv. Bernardina Sienského, prvního kanonizovaného světce františkánské observance, mihne se rovněž v korespondenci mezi Guidantoniem Vespuccim, florentským vyslancem u papežské kurie, a Lorenzem di Medici jako pověstný „Cardinale di Agri". Gabriel z Verony, první kardinál z františkánské observance, zemřel 27. září 1486 a byl pohřben v Římě v observantském klášteře S. Maria de Aracoeli, v kapli sv. Bonaventury, kterou sám založil. Ač bylo Gabrielovo církevně-politické angažmá ve střední a východní Evropě i v Itálii mnohem systematičtější a časově mnohem delší nežli Kapistránova mise, nikdy, ani ve františkánské historiografii, nevyšel ze stínu svého duchovního vůdce, zesnulého v pověsti svatosti. Snad proto, že Gabriel z Verony patřil k oněm řeholníkům přelomu středověku a novověku, které spíše než za muže modlitby můžeme s ohledem na jejich pragmatismus (či machiavelismus) označit za prototyp moderního politika či diplomata, kteří tehdy rozhodně nebyli považováni za ideální adepty svatosti. Přesto právě díky mnohaletému Gabrielovu působení v našich zemích si byli zdejší františkáni dobře vědomi svých italských kořenů a k Itálii vždy vzhlíželi s jistým respektem. Také proto, že Italové si zachovali nad českými františkány vizitační právo. Ani to však nezabránilo tomu, aby po roce 1520 došlo k (auto) destrukci české františkánské provincie: takřka třetina českých františkánů přestoupila k luterství a zkázu dokonal mor v roce 1570. Pokusy obnovit provincii prostřednictvím italských bratří však ztroskotaly, údajně kvůli rozdílnosti jazyka a mentality. To je však již jiná kapitola z dějin česko-italských vztahů.

Bibliografická poznámka

Text vychází ze studií publikovaných knižně In HLAVÁČEK, P., *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*, Praha, Academia 2005.

Petr Hlaváček, PhDr., Ph.D. (* 1974), studia historie na univerzitách v Praze a Bernu. Od roku 2001 působí jako vědecký pracovník Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas v Lipsku. Od roku 2006 je proděkanem pro vědu a výzkum na Husitské teologické fakultě UK v Praze.

Itálie a Čechy v dějinách tereziánského Karmelu

Pavel Vojtěch Kohut OCD
Katolická teologická fakulta UK Praha

Název mého příspěvku původně zněl „Úloha italských karmelitánů a karmelitek při zakládání klášterů tereziánského Karmelu v Čechách". Poté, co jsem však dané téma trochu více promeditoval, dospěl jsem k závěru, že mám-li stručně zmapovat, jakým způsobem spolu vedly v průběhu dějin vzájemný dialog Itálie a Čechy, a to v kontextu našeho řádu, bude lépe, když použiji poněkud méně konkrétního, a přece v tomto případě paradoxně přesnějšího titulu „Itálie a Čechy v dějinách tereziánského Karmelu". A to ze dvou důvodů: 1) poněvadž se tento dialog neomezuje jen na jeden jediný historický moment; 2) poněvadž jde skutečně o dialog, tedy vzájemnou vazbu, a my můžeme uvažovat nejen o vlivu Itálie v Čechách, ale i Čech v Itálii.

Tomu bude také odpovídat struktura mého referátu. Nejprve pohovořím krátce o vlivu Itálie v českých dějinách tereziánského Karmelu (který ozřejmím na příchodu bosých karmelitánů do Čech v 17. století, na založení pražského kláštera sv. Josefa bosých karmelitek a na návratu bosých karmelitánů do Prahy po dvousetleté absenci na konci století minulého) a pak se pokusím ukázat rovněž vlivy Čech v italských dějinách řádu (a to především na postavě otce Karla Felixe od sv. Terezie a na šíření kultu Pražského Jezulátka na Apeninském poloostrově).

Podotýkám přitom, že tento můj příspěvek chce být pouze jakousi inspirační sondou do dané problematiky, nikoli odborně fundovanou statí ve vlastním slova smyslu.

I. Itálie v Čechách

Je bez jakýchkoli diskuzí, že vliv Itálie v dějinách českého tereziánského Karmelu je mnohonásobně větší než vliv Čech v řádových dějinách Itálie. A to jednoduše proto, že Itálie měla všeobecně zcela jedinečné postavení v počátcích našeho řádu, a to zejména při jeho prvním šíření Evropou na všechny strany. Tereziánská reforma by totiž se vší pravděpodobností zůstala omezena pouze na Španělsko, případně na jeho zámořské kolonie (zejména Mexiko), kdyby nebylo prozřetelného založení konventu sv. Anny v Janově roku 1584, které stálo u počátku zrodu italské kongregace řádu bosých karmelitánů.[1] Ta byla definitivně zřízena brevem Klementa VIII. *Sacrarum Religionum* z 20. března 1597 a záhy se postarala o rozšíření řádu do mnoha evropských zemí: do Polska, Francie, Belgie, Německa atd.[2]

Vojtěch Kohut a Petr Hlaváček na slánské konferenci.

Příchod bosých karmelitánů do Čech

Okolnosti příchodu bosých karmelitánů do Čech v 17. století jsou poměrně známy i díky událostem spojeným s bitvou na Bílé hoře, které na dlouhou dobu osudově určily vývoj dějin u nás. Jejich souvislosti s tereziánským Karmelem, se založením konventu Panny Marie Vítězné v Praze a s úlohou, kterou v celé záležitosti sehrál španělský bosý karmelitán, otec Dominik od Ježíše a Marie (Ruzzola, 1559–1630), poměrně zdařile popsal a oprostil přitom od nánosu ideologizujících předsudků již znalec baroka Zdeněk Kalista.[3] Proto se nechci tímto tématem bezprostředně zabývat. Rád bych spíše zdůraznil moment, které nás bezprostředně zajímá, totiž, jaký podíl měla v celé záležitosti Itálie.

---

[1] K tomu viz obsáhlou a velmi dobře dokumentovanou studii současného pražského převora, otce Roggera, A., *Genova e gli inizi della riforma teresiana in Italia (1584–1597)*, IHT Studia 3, Roma, Teresianum 1984. V této studii autor cituje rukopis z generálního archivu řádu v Římě, ve kterém stojí: „To byl první konvent naší reformy v Itálii, z něhož pak vyšel zbytek konventů, které má jak v Itálii, tak mimo ni." Srov. tamtéž, s. 66 a pozn. 6.

[2] Pro toto hodnocení viz *Annales conventus viennensis Carmelitarum Discalceatorum ab initio fundationis suae nempe a 1622 usque ad annum 1765 inclusive*, fol. In Provinční archiv OCD ve Vídni; srov. Roggero, A., *Genova e gli inizi della riforma teresiana in Italia (1584–1597)*, c. d., s. 66. (+ pozn. 7). Je poměrně málo známým historickým faktem, že existence dvou kongregací řádu bosých karmelitánů (španělské a italské) znamenala současně dvojí generální vedení řádu, a to až do roku 1875, kdy španělská kongregace sv. Josefa definitivně zanikla, a od té doby řád pokračuje pouze v linii italské kongregace sv. Eliáše s jediným generálním představeným pro všechny existující provincie. Na jedno století (přesněji v letech 1772–1834) měli bosí karmelitáni dokonce tři generály: bylo to však výhradně z ryze politických důvodů, kdy byly portugalské konventy odděleny od španělské kongregace a vytvořily na čas vlastní kongregaci blahoslavené Panny Marie z hory Karmel. Pro všechny tyto informace, stejně tak jako pro přehled generálních představených všech tří kongregací, viz např. *Conspectus Ordinis Carmelitarum Discalceatorum* (dále jen: *Conspectus OCD*), Romae, 2003, s. 402–409.

[3] Učinil tak ve své studii *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Po stopách španělské mystiky v českém baroku*, která vyšla nejprve exilově v Křesťanské akademii Řím a následně byla vydána rovněž v Karmelitánském nakladatelství v Kostelním Vydří roku 1992 (toto vydání sleduji). Příchod bosých karmelitánů do Prahy popsal v 5. kapitole „Španělsko proniká do českých zemí", s. 74–99, zejména s. 90–99.

Především je třeba podtrhnout, že otec Dominik, ač sám Španěl, patřil do italské kongregace řádu a byl v té době dokonce jejím generálním představeným (přesněji v letech 1617–1620).[4] Také když 22. září 1624 přišli do Prahy první dva zakladatelé, jednalo se o Španěly, avšak z italské kongregace, otce Josefa od Kříže a otce Marcela od Matky Boží.[5] Záhy se k nim připojili další bratři různých národností, včetně Italů, přičemž je třeba ovšem podotknout, že takřka všichni z nich absolvovali svou řeholní formaci v konventu Santa Maria della Scala v Římě.[6] Také v dalším průběhu dějin pražského konventu se setkáváme s italskými bratry, byť – zcela pochopitelně – už mnohem méně než v počátcích. Za všechny zmiňme jen otce Lva od sv. Tří králů, moudrého zpovědníka ctihodné matky Elekty, zakladatelky kláštera sv. Josefa bosých karmelitek v Praze.[7]

Příchod bosých karmelitánů do Čech a prvních zhruba čtyřicet let jejich pobytu v Praze jsou proto spojeny buďto bezprostředně s italskými otci nebo s řeholníky jiných národností, ovšem formovanými v Itálii.

Pražské bosé karmelitky

Ještě výraznější podíl Itálie můžeme vnímat při založení ženského kláštera sv. Josefa na Malé Straně. Ani v tomto případě nechci podrobně uvádět všechny základní faktické údaje ohledně tohoto založení, neboť je lze pohodlně nalézt v Kalistově životopisu již zmiňované zakladatelky, matky Elekty od Ježíše, Italky z Terni, původním jménem Caterina Tramazzoli (1605–1663).[8]

Pražský klášter totiž založila spolu s další Italkou, sestrou Pavlou Marií od Ježíše (Vittorií Centurione), která vstoupila na Karmel v janovském klášteře Ježíše a Marie. Celé založení je tak, podobně jako předcházející domy ve Vídni (1629) a v Grazu (1643), společným dílem především dvou skupinek mnišek pocházejících ze dvou italských klášterů: v Terni a v Janově.[9]

Nepřekvapí nás proto, že nahlédneme-li do nejstarších klášterních kronik a jiných písemností, zjistíme, že jsou psány ponejvíce italsky a teprve v pozdějších generacích sester vytlačuje italštinu němčina. A i když pomineme charismatickou postavu ctihodné matky Elekty, klášter sv. Josefa nám skýtá nemálo svědectví o bohatství spirituality tereziánského Karmelu, jež bylo ze Španělska Čechám zprostředkováno právě Itálií.

Sympatickým svědectvím o duchovním klimatu komunity je lístek, který byl nalezen v klášterním archivu, obsahující oč prostší a kratší, o to hlubší text povznesení k Bohu, jenž musel vzniknout pravděpodobně v Grazu[10] a byl do Prahy přivezen zřejmě samotnou autorkou, jíž by mohla být buďto sestra Pavla Marie nebo jiná z italských sester. Uvádím ho zde v plném originálním znění s vlastním pokusem o překlad:[11]

Il Trattenimento Mio è che Dio sia Dio.
Mým potěšením je, že Bůh je Bohem.
Il Contento Mio è che Dio sia Dio.
Mým uspokojením je, že Bůh je Bohem.
Il Diletto mio è che Dio sia Dio.
Mým zalíbením je, že Bůh je Bohem.
Il Giubilo mio è che Dio sia Dio.
Mým plesáním je, že Bůh je Bohem.
L'Amor Mio è che Dio sia Dio.
Mou láskou je, že Bůh je Bohem.
La Ricchezza mia è che Dio sia Dio.
Mým bohatstvím je, že Bůh je Bohem.
La Sazietà Mia è che Dio sia Dio.
Mým nasycením je, že Bůh je Bohem.
L'Allegrezza Mia è che Dio sia Dio.
Mou radostí je, že Bůh je Bohem.
Aor che sarà che sia tutto Mio?
Nuže, co bude, aby všechno bylo mé?
Spirito è Cuor Mio, parente mio,
Duch je mým srdcem, mým rodičem,
Alito e Respiratione mia, Vero
vánkem a mým dýcháním, skutečným
cuor dell'Anima, Cuor e Corpo Mio.
srdcem duše, srdcem a mým tělem.

Máme-li před očima toto dvojí založení, mužského a ženského Karmelu v Praze, je nám zřejmé, jak velkým vkladem pro dějiny tereziánského Karmelu v Čechách byla tato italská iniciativa.

A když hledíme na současnou obnovu přítomnosti a působení řádu bosých karmelitánů a karmelitek u nás, zdá se, že vliv Itálie na Čechy není v tomto smyslu zdaleka jen minulostí. Bratři bosí karmelitáni spadají totiž od roku 1993 pod janovskou provincii řádu a také oba kláštery mnišek se v nedávné minulosti rozhodly pro tutéž jurisdikci.[12]

---

[4] Srov. *Conspectus OCD*, s. 406. K postavě Dominika od Ježíše a Marie viz Giordano, S., *Domenico di Gesù Maria, Ruzzola (1559–1630). Un carmelitano scalzo tra politica e riforma nella chiesa posttridentina*, IHT Studia 6, Roma, Teresianum 1991.

[5] Srov. della Croce, G., *Gesù Bambino nel Carmelo teresiano*, Milano, Ed. Àncora, 1967, s. 167.

[6] Zde byl noviciát v letech 1599–1617 a během tohoto období tu prošlo formací 228 chórových a 15 laických bratří, z toho zhruba tři čtvrtiny Italů. Srov. Giordano, S., *Domenico di Gesù Maria, Ruzzola (1559–1630). Un carmelitano scalzo tra politica e riforma nella chiesa posttridentina*, c. d., s. 117n.

[7] Srov. Kalista, Z., *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Po stopách španělské mystiky v českém baroku*, c. d., s. 133, 141, 149.

[8] Srov. tamtéž, s. 111nn.

[9] Janovský klášter Ježíše a Marie byl založen roku 1590 přímo z Malagónu, tedy z kláštera, který založila bezprostředně svatá Terezie jako třetí dům reformy v roce 1568.

[10] Je u něj totiž uvedeno datum: 26. června 1645.

[11] Jde o první písemné zveřejnění tohoto textu. Rád bych se jeho obsahu v budoucnu více věnoval, případně se pokusil o jistější určení této písemnosti.

Ctihodná Marie Elekta Ježíšova / Maria Eletta di Gesù († 1663); italská bosá karmelitka, zakladatelská osobnost ženského Karmelu v Praze, dobová grafika.

II. Čechy v Itálii

Jakkoli jsem výše zmínil, že Itálie má pro české dějiny tereziánského Karmelu bezesporu mnohonásobně větší význam než Čechy pro tereziánský Karmel v Itálii, přece jen by bylo velkou křivdou nezmínit, že obohacení bylo a je oboustranné. I na Apeninském poloostrově se totiž setkáváme se stopami českých zemí v rámci našeho řádu, třebaže v mnohem skromnější míře než v opačném směru.

Otec Karel Felix od sv. Terezie

Chceme-li hovořit o konkrétním plodném vlivu Čech na italský tereziánský Karmel, je nutné zmínit především dosud málo studovanou postavu otce Karla Felixe od sv. Terezie, původním jménem Jana Karla Jáchyma Slavaty (1640–1712).[13]

Legenda vypráví, že se stal členem řádu poté, co nešťastně spadl při lovu do vlčí jámy, kde slíbil Panně Marii, že bude-li zachráněn, stane se řeholníkem řádu, jehož člena potká jako prvního. Když byl nalezen, vstoupil prý na základě tohoto slibu do řádu bosých bratří blahoslavené Panny Marie z hory Karmel. Otázkou, kterou legenda neřeší, ovšem zůstává, proč se nestal bosým karmelitánem v Čechách a vstoupil do noviciátu v Římě. Muselo se tak stát někdy počátkem 60. let 17. století, neboť roku 1663 složil slavné sliby a byl vysvěcen na kněze.

Marie Elekta Ježíšova a Terezie z Avily, barokní grafika.

Působil nejprve v již zmiňovaném konventu Santa Maria della Scala v Římě, poté v Caprarole a od roku 1668 v eremu Montevirginio, který byl právě v té době erigován. Načas byl převorem malostranského konventu Panny Marie Vítězné (1671–1673) a hned nato převorem ve Vídni. Když se tam ale konala generální kapitula, byl zvolen generálním prokurátorem a tuto funkci zastával v letech 1674–1680, 1692–1695 a 1698–1701. Po dvou prvních tříletích v této službě byl dokonce zvolen řádovým generálem a tento nejvyšší úřad zastával v letech 1680–1683. Později byl ještě třikrát generálním definitorem (v letech 1689–1692, 1701–1704 a 1707–1710) a o jeho

[12] Obnova mužské větve řádu přišla, pomineme-li neúspěšný pokus polských, německých a rakouských otců v letech 1911–1920 ve Slupi a u sv. Anny na Žižkově, po více než dvou staletích, neboť oba historicky existující konventy (v Pacově a Praze) byly zrušeny během josefinských reforem v letech 1784 a 1787. Začala z iniciativy dvou českých bohoslovců, kteří absolvovali tajně formaci v 80. letech minulého století v Polsku, a pokračovala založením prvního domu bosých karmelitánů v roce 1990 v Horní Lomné (ve Slezsku) pod jurisdikcí polské (a po jejím rozdělení pak krakovské) provincie. Poté, co byl roku 1993 kardinálem Miloslavem Vlkem řádu znovu svěřen chrám Panny Marie Vítězné (u Pražského Jezulátka), přešli čeští adepti života v tereziánském Karmelu pod jurisdikci janovské provincie. Naproti tomu české mnišky bosé karmelitky se (přes dvě přestávky nuceného exilu v Pohledu u Havlíčkova Brodu v letech 1782–1792 a v rozptýlení a následně v Jiřetíně pod Jedlovou v letech 1950–1992) udržely po celou dobu v Praze, a třebaže se musely od sv. Josefa na Malé Straně přestěhovat ke sv. Benediktovi na Hradčany, kontinuita jejich domu trvala. Spadaly ovšem pod jurisdikci pražského arcibiskupa, ačkoli vícekrát v dějinách usilovaly o právní příslušnost k řádu. To se uskutečnilo až po novém založení kláštera Matky Boží v Dačicích roku 1996, kdy se postupně oba kláštery rozhodly pro jurisdikci janovské provincie bosých karmelitánů.

[13] Jelikož jde o skutečně málo studovanou postavu, v následující prezentaci se přidržím jediného, zato velmi fundovaného zdroje, jímž je Maťa, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2004, zejména s. 513–518.

oblibě v italském prostředí svědčí to, že v letech 1695–1698 byl římským provinciálem. Tak dlouho na nejvyšších řádových postech nestál v jeho době nikdo jiný!

Že šlo skutečně o mimořádnou osobnost, dokládá i fakt, že byl po smrti pražského arcibiskupa Sobka považován za jednoho z možných nástupců spolu s Janem Fridrichem z Valdštejna a biskupem Rabattou. O jeho vlivu svědčí i fakt, že byl od mládí jedním z důvěrníků císaře Leopolda I., který na něj spoléhal v jednáních s papežskou kurií, a že se při vizitacích ve Francii setkal rovněž s králem Ludvíkem XIV.

Otec Karel Felix od sv. Terezie je tedy výtečným dokladem toho, jak měly i Čechy vliv na italské dějiny tereziánského Karmelu, a to prostřednictvím svých významných osobností.

Dva kulty jediného chrámu

Tento vliv se ovšem neomezil pouze na jednotlivé osobnosti. Můžeme totiž zmínit i dva kulty jediného chrámu – totiž kostela Panny Marie Vítězné, které nemálo ovlivnily „tereziánskou" Itálii.

Tím prvním a jistě mnohem méně doceňovaným je úcta k Panně Marii Vítězné, či přesněji k drobnému obrazu Madony s dítětem a klanějícími se pastýři, který našel otec Dominik od Ježíše a Marie zneuctěný ve zničené johanitské komendě ve Strakonicích. Kdosi z protestantských útočníků tam vypíchal na obraze oči Panně Marii a ostatním postavám. Toto vyobrazení Svaté rodiny vzal s sebou otec Dominik do Prahy a po bitvě na Bílé hoře je přivezl do Říma. Od papeže Řehoře XV. dostal den po příjezdu (!) povolení, aby byl tento obraz zvláštním způsobem uctíván. Volba přitom padla na nedostavěný kostel bosých karmelitánů na Monte Cavallo, který měl být zasvěcen svatému apoštolu Pavlovi.[14] Dne 8. května 1622 byl obraz, nazvaný Santa Maria della Vittoria (Panna Maria Vítězná), slavnostně přenesen z baziliky Santa Maria Maggiore do již zmiňovaného chrámu a za přítomnosti papeže a řady kardinálů umístěn nad jedním z oltářů. A třebaže při požáru, který zde vypukl 20. června 1833, originál shořel, dodnes je zde umístěna jeho kopie (podobně jako ve vítězném oblouku pražského chrámu bosých karmelitánů) a kostel, který se může pochlubit mimo jiné rovněž slavnou Berniniho sochou Probodení srdce svaté Terezie, nese dodnes označení Santa Maria della Vittoria.[15]

Druhým kultem – a jak by bylo možné jej nevzpomenout? – je úcta k Pražskému Jezulátku.[16] S ohledem na to, že jsou dějiny tohoto kultu všeobecně známy, nechci je zde znovu připomínat a jen bych rád zmínil dvě skutečnosti, z nichž zejména ta druhá má značný význam pro naše téma.

Tou první je fakt, že úcta k Pražskému Jezulátku se, alespoň v prvním období, šířila především díky pražským převorům a ex–převorům, kteří při zastávání svých řeholních úřadů jinde vštěpovali místním věřícím úctu k Dítěti Ježíši, zobrazovanému milostnou soškou. Je nezbytné připomenout přinejmenším dva: pozoruhodného českého otce Emmericha od sv. Štěpána (1691–1756), který se mimo jiné zasloužil o rozšíření úcty do všech rakouských konventů, a otce Ildefonsa od Obětování (Georga Franze Dimbtera, 1692–1760), narozeného sice v Broumově, avšak německy mluvícího, který byl krátce převorem v Praze (1733–1734) a nato nejprve generálním definitorem a pak i generálem řádu (1737–1740). Tento otec využil svého postavení a všude šířil úctu k Pražskému Jezulátku, rovněž v Itálii, k níž se váže také událost zázračné ochrany při plavbě v bouři z Palerma do Milazza.[17]

Druhou skutečností je – pro téma tohoto příspěvku jistě zajímavější – fakt, že po celé Itálii najdeme řadu poutních míst, kde je uctíváno Pražské Jezulátko, z nichž nejvýznamnějšími dvěma jsou bezesporu chrám Pražského Jezulátka v Arenzanu[18] a kostel sv. Filipa Neriho v Beneventu, jenž je diecézním poutním místem ke cti Pražského Jezulátka.[19] V obou případech se mnohdy stává, že se lidé o Pražském Jezulátku dozvídají teprve a právě prostřednictvím těchto italských poutních míst.[20] Jde o velmi výmluvný doklad toho, jak je tento kult, sahající sice svými kořeny až do Španělska 16. století, avšak nabyvší své typické podoby až v Praze století následujícího, živě přijímaný i v současné Itálii.

Z toho, co jsem právě uvedl, je, jak doufám, zřejmé, že téma letošních *Slánských rozhovorů*, totiž Itálie

---

[14] K tomu viz např. Kalista, Z., *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Po stopách španělské mystiky v českém baroku*, c. d., s. 90 (+ pozn. 26).

[15] Srov. Giordano, S., *Domenico di Gesù Maria, Ruzzola (1559–1630). Un carmelitano scalzo tra politica e riforma nella chiesa posttridentina*, c. d., s. 210–212.

[16] Nejde mi zde obecně o úctu k Dítěti Ježíši, ba ani k Dítěti Ježíši v tereziánském Karmelu, nýbrž výhradně k onomu konkrétnímu kultu Pražského Jezulátka. Ohledně úcty k Dítěti Ježíši obecně viz výtečnou knihu Dolz, M., *Il Dio Bambino. La devozione a Gesù Bambino dai vangeli dell'infanzia a Edith Stein*, Milano, Mondadori 2001; ohledně úcty k Dítěti Ježíši v tereziánském Karmelu viz della Croce, G., *Gesù Bambino nel Carmelo teresiano*, c. d. (v pozn. 5); případně stručné pojednání v češtině: Vojtěch od sv. Hedviky OCD, *Úcta k Dítěti Ježíši v tereziánském Karmelu*. In „Jestliže nebudete jako děti... nevstoupíte". Stojí christologie a lidová zbožnost nutně proti sobě?, M. Šulcková a Vojtěch od sv. Hedviky OCD (edd.), Praha 1997.

[17] Viz della Croce, G., *Gesù Bambino nel Carmelo teresiano*, c. d., s. 182nn.

[18] Úctě k Pražskému Jezulátku v ligurském Arenzanu věnuje celou kapitolu své knihy della Croce, G., *Gesù Bambino nel Carmelo teresiano*, c. d., s. 192–203.

[19] Ohledně úcty k Pražskému Jezulátku v Beneventu viz např. Gramignazzi Serrone, V., *Il glorioso cammino del S. Bambino di Praga a Benevento*, Genova, vlastním nákladem autora, 1993.

[20] To je i případ Micheleho Dolze, autora zmiňované publikace o úctě k Dítěti Ježíši (pozn. 16), který se o Pražském Jezulátku dozvěděl přes Arenzano, srov. s. 11nn.

a Čechy, je nesmírně opodstatněné i v perspektivě tereziánského Karmelu. V dialogu těchto dvou zemí je rozhodně nač navazovat.

A jakkoli to třeba může někdo považovat za nemístné, rád bych závěrem vyjádřil jednu vysoce aktuální myšlenku, která se mi neodbytně honila hlavou při přípravě tohoto příspěvku a zdánlivě s ním nesouvisela: velmi často se lidé v České republice ptali (a možná ještě ptají) v souvislosti se vstupem do Evropské unie na to, co jim Unie dá, co jim nabídne. Málokdo ovšem uvažoval o tom, co můžeme jako Češi nabídnout my Unii, jejím jednotlivým národům a zemím. A myslím, že nebude od věci, když si tuto otázku položíme i my zde nyní a pokusíme se na ni odpovědět každý sám za sebe ve svém nitru: co mohu já, případně společenství, k němuž náležím, nabídnout Evropě, nabídnout Itálii, která mě v minulosti tolik obohatila? Věřím totiž, že jen takový přístup je plodný a připravuje půdu pro to, aby budoucí generace nacházely i v naší době celou řadu inspirujících příkladů vzájemného dialogu mezi Čechami a Itálií, případně kteroukoli jinou evropskou zemí.

Pavel Vojtěch Kohut, OCD, ThMgr., ThLic. (* 1969), bosý karmelitán, kněz a odborný asistent spirituální teologie; 1996 získal titul ThLic. (téma licenciátní práce: „Attenzione ed avvertenza amorosa in Dio" nella prospettiva dinamica degli scritti di San Giovanni della Croce); doktorandské studium na Papežském institutu spirituality Teresianum v Římě zahájené v roce 2002. Editor nového českého vydání děl sv. Jana od Kříže, řada studií v časopise Salve a v Mezinárodní katolické revui Communio.

Několik poznámek ke vztahu české františkánské provincie k Itálii v raném novověku

Martin Elbel
Filozofická fakulta Palackého univerzity v Olomouci

Tímto příspěvkem se dostáváme do období konce observance, protože v roce 1660 se česká františkánská provincie vzdala tohoto směru a přestoupila k poněkud radikálnějšímu směru reformátskému. V této době nebyly vztahy mezi italskými a českými františkány až tak bouřlivé jako v počátcích, které jsou spojeny s Janem Kapistránským a Gabrielem z Verony.

Když jsem se zamýšlel nad konkrétním tématem, vzpomněl jsem si na článek anglického historika Petera Burka, který v názvu nese otázku: *Jak se stát protireformačním světcem?* Studie vycházela z předpokladu, že do každého nového světce si jeho epocha zhmotňuje svoje představy a ideály a že vlastně jejich výběr nám může leccos o lidech té které doby napovědět – jaké jsou jejich hodnoty či priority. Burke se zaměřil na 55 osob, které prošly kanonizačním procesem mezi reformací a osvícenstvím, a učinil jakýsi základní rozbor. Nikoho nepřekvapí, že mezi světci převažovali muži, vždyť spíše právě oni tenkrát psali dějiny, máme zde tedy 43 mužů a pouze 12 žen. Běží o éru, která preferovala urozený původ, proto minimálně 26 osob patřilo ke šlechtickému stavu, a je to samozřejmě doba, která je nesena církevní reformou, takže tu nalezneme jen 6 laiků. Ostatní jsou členy především různých řeholních institucí, náboženských bratrstev nebo přímo kněží. Z členů církevních řádů se „rekrutovalo" 38 světců a první místo obsadili františkáni s celkem 8 kanonizovanými bratry.

Pro dnešní téma je nejzajímavější národnostní rozčlenění. Mezi těmito světci bylo 26 Italů, 17 Španělů a ostatní národy se zmohly na pouhých 12 světců. Toto rozdělení na Španělsko a Itálii je podle mého názoru velice typické pro raně novověký katolicismus. Jsou to dvě oblasti, ze kterých směřují četné impulsy k obnově katolicismu po tridentském období. I v samotném františkánském řádu je toto národnostní rozložení zřejmé. V roce 1682 měli františkáni po všech peripetiích a krizích 60 tisíc členů, z nich 17 tisíc bylo Italů a 17 tisíc Španělů.

Jejich převaha se promítla do organizace celé provincie, protože tyto dva národy si mezi sebe rozdělily správu řádu a dokonce v tomto směru uzavřely jakousi nepsanou dohodu. Ta šla dokonce tak daleko, že k nelibosti nejen českých, ale i všech ostatních františkánů, se funkce generálního ministra pravidelně střídala, jednou to byl Ital a podruhé Španěl. Stejně tak všechny generální kapituly se měly pravidelně odehrávat buď na španělském, nebo na italském území. Španělská oblast se nazývala *familia ultramontana*, italská *familia cismontana*. Do španělské větve patřil národ španělský (Španělsko a jeho vlastní kolonie), francouzský a německo-belgický,

pod který spadaly třeba i britské ostrovy. Italskou větev také tvořily tři národy – lombardský (sever Itálie), národ království (jih Itálie) a národ ultramarina (střední Evropa a kustodie Svaté země).

Oscilace mezi dvěma centry moci františkánského řádu s sebou přinášela četné problémy, např. střídání kapitul v Římě a v některém ze španělských měst. Mezinárodní politická situace někdy takové uspořádání velice zkomplikovala. Například v roce 1700 se kapitula konala v Římě, v dalším řádném termínu roku 1706 se měla odehrát ve Španělsku. Byla to však doba válek o španělské dědictví a území z italské větve byla ve válečném stavu se španělskými. A tak císař Leopold I. zakázal účast českých františkánů na této kapitule a k dalšímu setkání došlo potom až v roce 1723 opět v Římě.

Česká provincie tedy podléhala přímo italskému centru. Itálie byla jakousi přirozenou autoritou, ale Alpy na druhou stranu představovaly zase určitou hranici. Zásahy italského centra do chodu české provincie nebyly přijímány vždy jednoznačně. Nejvýrazněji se konflikt projevil na počátku 17. století ve snaze Italů reformovat českou provincii. Českým františkánům se toto úsilí nelíbilo. Byli přesvědčeni o tom, že česká provincie má svá specifika, že není důvod sem zanášet italské novoty, a jejich hlavní výtkou bylo, že jim nebyl poskytnut prostor a čas, aby reformu realizovali sami. Do české provincie bylo totiž posláno několik italských řeholníků, kteří dostali k dispozici obnovený olomoucký konvent a kteří Čechům měli ukázat, jak se to v Itálii správně dělá a jak má správný život dle reformátských statut vypadat. Jak celý pokus dopadl, jistě dovedete vytušit. Italská skupina žila v přesvědčení, že podléhá nikoliv českému provinciálovi, ale přímo italskému generálovi řádu, a podle toho se také chovala. Navíc se pokusila se svým jediným konventem o samostatnou kustodii a vlastně nikoliv reformovat české konventy, ale zakládat nové, které by byly organizačně nezávislé. To se samozřejmě českým františkánům nezamlouvalo a po několika letech trvajících konfliktů italští františkáni Olomouc opustili a vrátili se zpět do Itálie.

O tomto konfliktu jsme informováni pouze z české strany. V kronice olomouckého konventu se můžeme dočíst, že prakticky nic nového nepřinesli a že se naopak trvale prohřešovali proti dobré morálce. Pouze na základě celé řady analogií můžeme získat i pohled druhé strany na situaci v české provincii. Italských františkánů v Čechách v raném novověku bylo poměrně hodně a jejich působení většinou končilo žádostí, aby se mohli vrátit zpět domů.

V této souvislosti lze vzpomenout (z mimofranticiskánského prostředí) zápisky Fabia Chigiho, pozdějšího papeže Alexandra VII., který se ještě jako papežský legát zúčastnil jednání v Münsteru a Osnabrücku na konci třicetileté války a který ve svých zápiscích zanechal řadu zpráv o tom, jak trpěl v německém prostředí. Jednak žehral na podnebí, protože v oblastech, kde pobýval přes tři měsíce, ani jednou nezahlédl kousek modrého nebe, ale ještě víc ho sužoval barbarský severský chleba, který se nejenže neláme, ale krájí, a připomíná tmavou mazlavou hmotu. Kdyby takový chleba dal v Itálii žebrákovi, omlátí mu ho o hlavu.

Italští františkáni, kteří působili v české provincii, tak sice nebyli tolik explicitní, ale nářky na určité kulturní rozdíly a geografické rozdíly tu byly. Čeští františkáni se tedy na počátku 17. století ohradili vůči italským zásahům do chodu provincie. Spor v Čechách nenabyl takové intenzity jako ve Francii, kde násilný konflikt mezi generálem Gonzagou a místními františkány musel řešit i pařížský parlament.

Bylo však jasné, že provincie sv. Václava musí přikročit k určité reformě a musí ji provést vlastními silami. Byla zde patrná snaha obejít italské centrum a hledat inspiraci a poučení v nedalekém Rakousku. Čeští františkáni ve svém odporu vůči centrálním autoritám měli velkého stoupence, a sice samotného císaře, protože jemu se také nelíbilo, že Itálie, příp. Španělsko zasahuje do života českých františkánských klášterů. To se projevovalo především působením komisaře pro Germánii, který od roku 1582 měl pravidelně vizitovat české františkánské kláštery a dohlížet na jejich správný chod. Ve spolupráci českých františkánů a císařských úředníků nakonec došlo k vydání nařízení, že tímto komisařem už napříště nikdy nesmí být Ital, že jím musí být poddaný císaře, zpravidla z uherské provincie, z Rakouska nebo Říše.

Vztahy vůči italskému centru se většinou vyhrotily v době, kdy byla narušena autorita provinčního ministra a vůbec celé reprezentace provincie. Vedle toho ovšem existují mnohem delší období, kdy Itálie působí jako přirozená autorita a vzor pro české františkány. V těchto dobách klidu se českým františkánům otevíral ohromný prostor k putování do Itálie, k importování řady nových velice atraktivních prvků pobožnosti, Itálie fungovala jako přestupní stanice na cestě za dalšími misiemi, především do Svaté země a na Blízký východ, protože právě kustodie Svaté země spadala do stejného celku jako česká provincie.

Itálie představovala i historické centrum františkánského řádu – to platí zejména pro místa, která byla spojena s počátky řádu a s pobytem sv. Františka. Tato místa se těšila pozornosti nejen samotných františkánů, ale i jejich šlechtických příznivců, kteří je zpravidla zahrnuli do itineráře své kavalírské cesty. Pozornost vzbuzoval především světcův hábit – nejednou se můžeme setkat i se zmínkou, že si jej návštěvník nechal ukázat a potají si kousek utrhl či uřezal a odnesl domů. Četnost podobných zpráv vzbuzuje otázku, zdali správcové této relikvie s touto eventualitou přímo nepočítali a dopředu se na ni nepřipravili.

Návštěva míst spojených s působením sv. Františka souvisí s jednou důležitou otázkou, která byla ve

františkánském prostředí vášnivě diskutována. V raném novověku totiž existovaly tři na sobě nezávislé řády, které se všechny hlásily k odkazu sv. Františka z Assisi. Jednak to jsou františkáni, o kterých se bavíme, jednak minorité a kapucíni. Na jednu stranu to byli sice nejbližší příbuzní, ale na druhou stranu v jejich vzájemném soužití docházelo k těm nejpalčivějším konfliktům, a to zejména tam, kde se nalézal jak minoritský, tak kapucínský a františkánský konvent. Například když se chtěli františkáni vrátit zpět do Opavy, minorité se snažili, seč to šlo, aby jim v tom zabránili. Na vyšší úrovni pak tyto tři řády mezi sebou vedly spory, který z nich je pravým dědicem a následovníkem sv. Františka. Tyto pře se často transformovaly do konkrétní otázky, který z uvedených řádů vlastně nosí pravou podobu hábitu sv. Františka. Hádky byly obzvláště bouřlivé mezi františkány (ti nosili kulatou kapuci) a kapucíny (ti měli kapuci špičatou). V 17. století bylo dokonce o tom, jakou kapuci František z Assisi nosil, napsáno několik traktátů.

Martin Elbel (vlevo), před ním Petr Hlaváček.

Důkazy pro to, která strana má pravdu, pak byly hledány v Itálii, v místech spojených s životem svatého Františka. Kapucín Zachariáš Boverio navštívil většinu italských konventů spojených se sv. Františkem, aby zhotovil kopie dobových fresek a jiných artefaktů. Na základě těchto obrazových pramenů se pak snažil dokázat, že jsou to kapucíni, kdo nosí původní hábit – tedy ten s kónickou, špičatou kapucí. Tento spor byl reflektován i v Zaalpí a nakonec dosáhl takové intenzity, že jej musel papež ukončit a zakázat jakékoliv další debaty na toto téma.

Tolik tedy několik poznámek ke vztahům mezi Itálií a českou františkánskou provincií. Obávám se, že toto téma spíše čeká ještě na další zkoumání. Pokusil jsem se zde však načrtnout alespoň některé otázky pro případný výzkum (otázka reformy, vizualizace odkazu sv. Františka apod.). Obecně lze říci, že situace ve františkánském řádu reflektovala tehdejší stav katolického světa: „vzhlížení“ ke dvěma vlivným a silným centrům, tedy Itálii a Španělsku. Česká provincie přitom náležela k italskému okruhu a její vztah k centru odráží obecnější poměry v katolické části Evropy. Na jednu stranu sloužila Itálie jako jakási autorita představovaná nejen ústředními řádovými orgány, ale také i tradicí spojenou s počátky vlastního řádu. Na straně druhé je zde patrná snaha o vlastní vymezení se a uchování jisté samostatnosti. Tyto snahy pak byly podporovány sílící administrativou raně novověkého státu.

(*Přepis zvukového záznamu.*)

Martin Elbel, M. A., Ph.D., Mgr. (* 1971), katedra historie FF UP v Olomouci, soustavně se zabývá dějinami františkánů v raném novověku; autor publikace *Bohemia Franciscana: Františkánský řád v českých zemích 17. a 18. století*, Olomouc 2001.

Příběh jednoho mýtu
Bernard Ignác z Martinic – Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – Jezuité

Alessandro Catalano
Università degli studi di Pisa

Příběh Bernarda Ignáce z Martinic je výborným důkazem toho, jak může být literatura někdy mnohem účinnější než historické bádání. Bohuslav Balbín jej vylíčil jako člověka, jenž *„své představivosti vůbec nedopřál klidu, jen aby vymyslel nové názvy pro platy a aby kontribucemi a vysáváním nešťastného lidu dokazoval císařům, jak dovedou být Martinicové věrní“*.[1] Pro tento případ je koneckonců příznačná i skutečnost, že nejdůležitějšímu politickému činiteli Českého království 17. století byla věnována větší pozornost pouze v souvislosti se známou aférou kolem samotného Balbína.[2] Jestliže agresivní politika tohoto *„nového Machiavelliho“*[3] a *„zženštilce a (jak bývají zbabělci) podezíravce a ukrutníka“*[4] opravdu nepůsobí v některých případech sympaticky (koneckonců i pro císaře Leopolda I. byl *„zlým jazykem“*),[5] historická tradice značně opomněla jeho politický vliv a také jeho nezanedbatelnou roli strážce českých zájmů v rámci monarchie. To, že byl *„nesmírně agresivní politik“*, který dokonale ovládal *„technologii moci“*,[6] o něm bylo správně napsáno teprve nedávno.

Kdo by považoval za pravdivé *Pamětní nápisy* a podobně laděný portrét, který se nachází ve slavné Balbínově *Rozpravě*, musel by mít před očima zcela jiné církevní a politické dějiny 17. století.[7] Z úst jezuity působí popis vztahu mezi purkrabím Martinicem a arcibiskupem skoro neuvěřitelně: *„Poněvadž kardinál Harrach dobře a pečlivě rozlišil tato dvě ramena, duchovní a světské (ačkoliv králové a královny, papežové a císařové, svět i Řím bez výhrad souhlasili), Bernard výhrady měl.“*[8] Jinak to byl také on, který *„lstivými radami a podvodnými dopisy u dvora navždycky zbavil arcibiskupské volby“*[9] duchovní stav a který *„rozdmýchával nepřátelství proti univerzitě nebo jezuitům“*[10] a *„usiloval […] zahladit pražskou univerzitu“*.[11] Důvodem Martinicova zanevření na jezuity byla podle Balbína touha, *„aby jeho jméno při obřadech znělo z kazatelen našich kostelů, aby je řídil nebo si alespoň zajistil pověst“*. O kus dále se ještě poněkud nejasně praví, že *„nedokázal proniknout až k podstatě jezuitského řízení a rozhodování“*.[12]

Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu na dobové grafice.

V žádné z dosud vydaných prací o českém Tovaryšstvu Ježíšově nebyla bouřlivá rozepře, která se rozdmýchala kolem poloviny 50. let, interpretována jinak, než právě pouze slovy Balbínovými, přestože se jedná o velmi důležitou a komplikovanou aféru, která na několik let zaměstnávala jak jezuitského generála, tak i dvůr

---

[1] Balbín, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, Praha 1988, ed. Hejnic, J., s. 63.

[2] Srov. hlavně Květoňová-Klímová, O., *Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou*. In Český časopis historický, 1926, s. 497–541, s. 504–511; Hejnic, J., *Doslov*. In Balbín, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, c. d., s. 123–139; Kučera, J. P. – Rak, J., *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1984, s. 96–102.

[3] Balbín, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, c. d., s. 21.

[4] Balbín, B., *Rozprava krátká, ale pravdivá*, Praha 1988, ed. Kopecký, M., s. 45.

[5] Leopold I. Janu Humprechtu Černínovi, Praha, Památník národního písemnictví, Zdeněk Kalista, Rukopisy vlastní, Korespondence císaře Leopolda I. s H. J. Černínem z Chudenic, díl II/VII, 1671 IX 5. V roce 1654 psal naopak benátský vyslanec Giustiniani, že Martinic je *„soggetto intelligente, applicato, capace, dotto, virtuoso; uno de migliori di questa Corte: ma l'Imperator n'ha bisogno in Praga“*, *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich im siebzehnten Jahrhundert*, I–II, ed. Fiedler, J., Wien 1866–1867, s. 403.

[6] Maťa, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 357.

[7] O tomto problému více Catalano, A., *„Das temporale wird schon so weith extendiret, dass der Spiritualität nichts als die arme Seel überbleibet. Kirche und Staat in Böhmen (1620–1740)“*, *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismus-Paradigmas*, ed. Maťa, P. – Winkelbauer, Th., Leipzig 2006, v tisku.

[8] Balbín, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, c. d., s. 13.

[9] Srov. tamtéž, s. 27.

[10] Srov. tamtéž, s. 69.

[11] Srov. tamtéž, s. 75.

[12] Srov. tamtéž, s. 15.

a arcibiskupa, a pozměnila politickou rovnováhu v Českém království natolik, že od té doby jezuité nemohli počítat s jednoznačnou podporou zemských místodržitelů, jak tomu bylo po celých předcházejících třicet let. Ne každý historik má možnost jednoduše zjistit, co se skrývá doopravdy za slovy literárních zpracování historických událostí, a proto se jistě vyplatí studovat i Martinicův vztah k arcibiskupu Harrachovi a popsat, jak se vzájemné vztahy v tomto trojúhelníku Martinic – arcibiskup – jezuité proměňovaly.

Původně byl Bernard Ignác z Martinic (1615–1685) předurčen k duchovnímu povolání (byl již magdeburským a pasovským kanovníkem)[13] a teprve po smrti svého bratra Jana Jaroslava († 1636)[14] začal se strmou politickou kariérou, zakončenou jmenováním purkrabím v roce 1651. V období velkých politických změn byl na nejdůležitějších postech zemské hierarchie, čímž se stal nejvlivnější osobností Českého království na víc než třicet let.[15] Minimálně už od 40. let se ale těšil značnému vlivu, jak dokládají například jen zdánlivě marginální epizody z roku 1646, kdy si bez slitování vynutil, aby byl zproštěn dluhů výměnou za politickou protekci;[16] anebo dosáhl pomsty na člověku, který o něm roztrušoval klepy;[17] či o tři roky později, když za něho císař Švédům zaplatil ze dvou třetin výkupné.[18] Málokdo naopak dnes ví, že Martinic miloval učené rozhovory („*conversatione d'huomini Religiosi, Savii, essemplari, & eruditi*"), četbu, hudbu a umění vůbec („*discorrere con virtuosi vivi, e morti ne' lor libri e godere l'armonia della musica*")[19] a že byl velmi zbožným člověkem.[20] Mimo jiné se velmi zasloužil o to, aby Caramuel z Lobkovic vůbec přijel do Prahy,[21] a vedl intenzivní korespondenci s celou Evropou – psal si například i se slavným učencem Athanasiem Kircherem.

Bernard Ignác z Martinic, detail barokního portrétu ze slánského muzea.

[13] Maťa, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, c. d., s. 505–506, 790, 875, 877.

[14] Harrach si v deníku poznamenal, že „*È morto al Martinitz a Siena il suo figliolo Giovanni, per questo e per i sospetti del caso seguito in Vienna, egli ha richiamato a casa subito anche l'altro*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 178, 1636 III.

[15] Maťa, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, c. d., s. 357–358. Narážka je samozřejmě na zabití Fabia Diodaty rukou Jiřího Adama z Martinic ve stejném roce, srov. také dopis Jiřího Adama Harrachovi, kde mladý Martinic komentuje fakt těmito slovy: „*l'accidente occorso in persona di Don Fabio fu tale, che mi sforzò a tal fatto, altrimente alienissimo di mio procedere*", Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz Georg, 1636 VII 19.

[16] „*Il Bernardo di Martinicz pretende che la signora di Bilina gli doni li 6. 000 fiorini che ancora le deve per la casa compra in Praga, offerendosi tutta la parentela vicissim a farle 1. 000 servitii nelle sue occorrenze, perché ad ogni modo che non lo voglia fare, pure non tirarà denari, perché hora non ha di che sodisfarla*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 477, 1646 I 26.

[17] „*Contro il figliolo del Galletto, doppo essere stato 20 settimane in prigione, per dovere havere solo parlato contro il conte Bernardo di Martinicz, essaggerando che mentre egli non ha tenuto protettione di loro studenti nelle rotture havute con questi soldati, che anco loro si curaranno puoco del fatto suo, il che però egli nega d'haver detto, è venuta una sentenza di corte che debba fra 3 giorni uscire fuori di Praga, in 8 giorni fuori di tutto il regno, e restarne bandito per 10 anni*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 477, 1646 X 22.

[18] „*Al conte Bernardo di Martinicz ha l'Imperatore promesso di far buoni due terzi della sua ranzone, et ordinato che se gli continuino a pagare li 300 fiorini che tirava ogni mese della protettione che teneva del proviantambt*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 455, 1649 IX 12.

[19] Gualdo Priorato, G., *Relatione delle qualità della Casa Martinitz*. In Id., *Vite et azzioni di personaggi militari e politici*, Vienna 1673, nestr.

[20] Každý rok se Martinic například uzavřel na několik dnů u jezuitů pro svá duchovní cvičení. Viz také pravidelná účast na procesí flagelantů: „*Verso le 7 arrivassimo dalli cappuccini e puoco doppo uscì la processione de' flagellanti conducendola i primi ne' sacchi il conte Bernardo et il Colobrat*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 477, 1650 IV 15; „*Ho assistito poi anche alla processione delli flagellanti, de' quali oltre quei con la croce, erano pure da 200. Il conte Nosticz ha portato il standardo grande, et il conte Bernardo ha in habito guidato la processione*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 IV 7.

[21] Catalano, A., *Caramuel y Lobkovitz (1606–1682) e la riconquista delle coscienze in Boemia*. In Römische Historische Mitteilungen XLIV (2002), s. 339–392. Viz také jejich společné učené konverzace: „*Per fare compagnia all'abbate Caramuel, invitato da me, ho fatto venire a desinare ancora il conte Bernardo, conte Max suo fratello, Marradas, padre Gregorio, guardiano e padre Basilio cappuccini. E perché tutti sono belli ingegni, ne uscirno fuora de' galanti discorsi*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 477, 1650 VI 28.

S kardinálem Harrachem se Martinic dlouho setkával jen při sněmech, koncertech, divadelních představeních a teologických disputacích,[22] přestože jej Harrach sám v září 1638 oddával.[23] První důležitý moment, kdy se jeho dráha protnula s arcibiskupovou, nastal v letech 1642–1643, když byl jedním z královských komisařů, kteří se pokusili vyřešit vleklý spor mezi Harrachem a jezuity o uspořádání pražské univerzity.[24] Přestože Martinic arcibiskupa ujišťoval, že jeho účelně samostatně podané dobrozdání císaři je zcela v Harrachův vlastní prospěch – pravda byla přesným opakem.[25] I když dost nepochopitelně bylo toto dobrozdání v literatuře interpretováno různě, v souladu s pozicí svého otce podporoval Martinic v tomto sporu jednoznačně jezuitské východisko, jak sám hrdě také připomíná v březnu 1654 na začátku sporů s jezuitskými profesory.[26] Když se o deset let později Harrachovu spolupracovníkovi podařilo získat z České kanceláře tento dokument, nejvyšší arcibiskupský důvěrník, kapucín Basilius z Aire, trefně komentoval, že se mu z toho „*chce zvracet*".[27] I samotný fakt, že jsou v jezuitském archivu zachovány všechny dokumenty, které kancléř Jiří Adam z Martinic pravidelně jezuitům posílal, zatímco arcibiskup měl často jen velmi omezené informace, hodně vypovídá o reálném poměru sil zápasících stran, alespoň v 30. a 40. letech. Ocitáme se koneckonců v době, kdy martinicovsko-slavatovská „aliance", která ovládala všechny nejdůležitější posty v zemské správě, jednoznačně podporovala jezuitské záměry. V roce 1643 také mladý Martinic prozradil jistému šlechtici tajemství: „*Všichni my čeští šlechticové jsme společně přísahali a dali jsme na to i ruku, že nebudeme podporovat další postup v kariéře žádnému z podřízených kardinála Harracha, ba že mu znemožníme i veškeré cesty, aby se mohl v Českém království užívit.*"[28]

V těchto letech jsou postoje Bernarda Ignáce z Martinic jasně projezuitské. Ne náhodou píše Harrach ve svém deníku 2. července 1640, že „*ve městě se dnes neslaví, jenom u jezuitů na Malé Straně, kde je kaple zasvěcená Navštívení Panny Marie a mají tam sošku madony z vlámského dřeva, nazvanou Madona Foyenská, kterou jim daroval Bernard z Martinic*".[29] Zatím se mi však ještě nepodařilo zjistit, jestli se jedná o stejnou madonu, kterou podle pozdějších pramenů do Prahy přinesl z Belgie jeden chromý jezuita v roce 1629.[30]

Ke skutečnému sblížení s kardinálem Harrachem došlo teprve na počátku 50. let,[31] když si arcibiskup nejprve vymohl u dvora, aby byl vždy včas informován

---

[22] Viz jeden z mnoha možných příkladů: „*Furno dispute theologiche nel mio seminario, diffese da un strahoviense, dedicate al principe di Lobcovitz, il quale vi venne ad assisterci, ma non accettò la sessione a canto a me sotto il baldachino, ma s'accommodò a man destra fuori del scalino. Vi venne ancora il conte Bernardo, et argomentò mattina e sera, noi altri vi stessimo solo doppo pranso*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 454, 1648 IV 20.

[23] Srov. popis v harrachovském deníku, Wien, AVA, FA Harrach, HS 299, 1638 X 17.

[24] Literatura o univerzitních sporech je rozsáhlá, srov. hlavně Spiegel, K., *Die Prager Universitätunion (1618–1654)*. In Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen LXII (1924), s. 5–94; Denzler, G., *Die Propagandakongregation in Rom und die Kirche in Deutschland im ersten Jahrzehnt nach dem Westfälischen Frieden. Mit Edition der Kongregationsprotokolle zu deutschen Angelegenheiten 1649–1657*, Paderborn 1969, s. 122–133; Černejová, I., *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654*, Praha 1992; *Dějiny Univerzity Karlovy*, II (1622–1802), ed. Černejová, I., Praha 1996; Catalano, A., *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)*, Roma 2005.

[25] „*Il voto del conte Bernardo di Martinicz, marchiato ad partem, intendo che è troppo per noi, et che i giesuiti stanno saldi a non volere le nostre scole in essere*", Harrach G. B. Barsottimu, 1643 IV 15, Roma, BAV, Vat. Lat. 13507, f. 355; Basilius von Aire Harrachovi, Wien, AVA, FA Harrach, karton 137, Basilio, 1643 I 2. Viz také jediné dva zdvořilé dopisy z roku 1642, které se z této doby zachovaly v harrachovském archivu: Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz B. I. , 1642 VII 29, VIII 13.

[26] Praha, NA, Jezuitika, 3, 1654 III 14.

[27] „*Ha visto il voto anche del {:Conte Bernardo dell':}1643, e n'è nauseato, si meraviglia che il nuntio non habbi instruttione in questa materia*", Basilius z Aire Harrachovi, Wien, AVA, FA Harrach, HS 525, f. 155v. O důležité činnosti Basilia z Aire v Českém království Catalano, A., *Die Funktion der italienischen Sprache während des Episkopats des Erzbischofs Ernst Adalbert von Harrach und die Rolle des Kapuziners Basilius von Aire. In Kirchliche Praxis, Sprache und nationale Identität. Vom spätmittelalterlichen Böhmen bis zur Ersten Tschechoslowakischen Republik*, ed. Bahlcke, J., v tisku.

[28] „*Quel gentill'homo prete secolare che una volta ha fatto riverenza all'E. V. desiava una conditione ne beni del Nostiz detta Falchenau, pigliò per mezzano il marchese di Clavesana il quale ne parlò al conte Bernardo Martiniz, ma la risposta del conte Bernardo fu tale. Signor marchese devo dire a V. S. un secreto, cioè che tutti noi cavaglieri boemi habbiamo giurato insieme e convenuto con darsi la mano, di non promover alcuno che sia dependente dal signor cardinale d'Harrach, anzi occluderli tutti li passi di potersi nel regno sostentare*", Florio Cremona Harrachovi, Wien, AVA, FA Harrach, karton 139, 1643 VIII 26.

[29] „*Officium archiepiscopi, et io ho cantato la messa, ma non i vespri perché per la città non si fa festa, se non appresso i giesuiti nella Parte piccola, dove la cappella è dedicata alla visitatione della Madonna, et tengono una Madonna di legno di Fiandra, detta la Madonna de Foix, donata a loro dal Bernardo di Martinicz*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 298, 1640 VII 2.

[30] Royt, J., *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*, Praha 1999, s. 266.

[31] Už na konci 40. let pomohl ale Martinic kardinálově příbuzné při jednom důležitém právnímu sporu: „*Ho presentato il conte Bernardo per parte della freille Isabella con un tapete di seta lavorato in casa di sua madre, in ringratiamento della buona sentenza data in favor di lei contro il Firstenberg per rispetto del bene di Crast*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 461, 1648 VI 29.

o všech krocích katolické reformace,[32] a potom „zachránil“ Martinice ve stěžejním okamžiku vypuknutí tvrdé války o uvolněné místo purkrabího. Martinic ve snaze ukázat svou horlivost prosadil na počátku roku 1650 znovuvydání tvrdých patentů proti nekatolíkům, které velmi rozhněvaly Ferdinanda III. V pokusu o zjištění zodpovědného „viníka“ se projevila velmi silně rivalita mezi Martinicem a Václavem Eusebiem z Lobkovic, který se snažil jeho politickému vzestupu zabránit a nabídl arcibiskupovi pomoc, ale byl podle Harracha nábožensky až příliš vlažný.[33] Mezitím se už ostatně ve Vídni delší dobu ozývaly kritické hlasy proti způsobu vedení zemské vlády a také Ferdinand z Lichtenštejna vyjádřil svoje obavy, že kdyby Harrach odjel jako vyslanec do Říma, spadla by do rukou Martiniců také církevní vláda.[34]

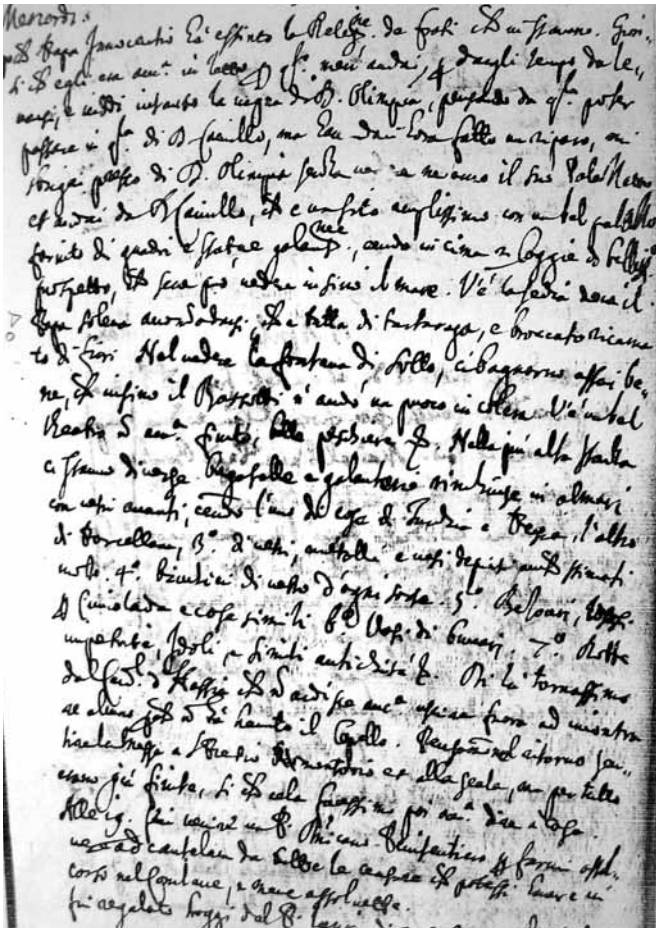

Rukopis Arnošta Vojtěcha z Harrachu.

Harrach ale nakonec podal o celé záležitosti do Vídně příznivou zprávu a svému bratrovi příznačně napsal, že si myslí, že *„přes třetí osobu získal na svou stranu hraběte Bernarda“*,[35] a rozhodl se celou záležitost již dále neprošetřovat. Velmi pravděpodobně byl tím dotyčným prostředníkem dlouholetý italský hofmistr Giuseppe Corti, o kterém se později rozšířily fámy, že *„je teď zcela na straně purkrabího i jezuitů“*.[36] Martinic ho brzo doporučil na uprázdněné místo sufragána a opakovaně ho požádal, aby spálil všechny dopisy, které mu zaslal.[37] Důležitost harrachovské podpory se nám pak zcela vyjasní, pokud si uvědomíme, že i Balbín tuto epizodu připomněl[38] a že více než dvacet let potom pravděpodobně sám Martinic věnoval této zdánlivě marginální epizodě dlouhé pasáže v relaci o rodu Martiniců, kterou uveřejnil italský historik Gualdo Priorato.[39] Celá záležitost nakonec skončila tak, že několik měsíců nato mohl Bernard Ignác slavit jmenování nejvyšším purkrabím.[40]

Upevněním vlastní pozice tak začala nová etapa ve vztazích Martinice s jezuity a Harrachem. Jak dokládá tzv. harrachovský deník, jejich společné kulturní zájmy způsobovaly, že se setkávali čím dál častěji. Zároveň ale purkrabího popuzovala nová reformní činnost církve a spor s arcibiskupem o přední místo ve sněmu, a proto byl hlavním strůjcem odvolání nejbližších Harrachových spolupracovníků právě on. Nejdříve si Martinic otevřeně stěžoval na to, že arcibiskup málo spolupracuje s místodržícími a s kapitulou, a potom se známým pamfletem *Idea gubernationis ecclesiasticae, que modo est in regno Bohemiae*, který český „místokrál“ poslal do Říma v roce 1653, snažil arcibiskupovým nejbližším lidem uškodit v Římě.[41] Na Caramuela z Lobkovic, jemuž právě Martinic několik let předtím zprostředkoval přístup ke kardinálovi, padlo obvinění z laxnosti a diktátorství a na kapucína Basilia z Aire, který byl jeho dobrým známým, z jansenismu. Harrach samozřejmě tušil, že se za předvoláním jeho spolupracov-

[32] *„Io perché ho visto che qui s'arrogavano tutta la dispositione nella cosa della riforma, senza consultare mai niente meco, mi sono risoluto per ridurre le cose al dovere, di scrivere all'Imperatore acciò desse ordine al conte Bernardo che in questa materia corrispondesse meco e noi doi incaminassimo il tutto, e gliene diedi parte prima, acciò la confidenza si stabilisse tanto maggiormente“*, Wien, AVA, FA Harrach, HS 456, 1650 VII 13.

[33] Bratr Franz Albrecht Harrachovi, 1650 V 25, Wien, AVA, FA Harrach, HS 329, f. 43v.

[34] Ferdinand z Liechtenštejna Harrachovi, 1650 XII 10–26, Wien, AVA, FA Harrach, HS 329, f. 511r.

[35] Harrach bratrovi Franzi Albrechtovi, 1650 VII 2, Wien, AVA, FA Harrach, HS 329, f. 46v.

[36] Maxmilian Rudolf von Schleinitz Harrachovi, 1654 II 15–26, Wien, AVA, FA Harrach, HS 332, f. 222v.

[37] Basilius z Aire Harrachovi, Wien, AVA, FA Harrach, HS 330, 1651 III 8, f. 425v.

[38] Balbín, B., *Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic*, c. d., s. 77.

[39] Gualdo Priorato, G., *Relatione delle qualità della Casa Martinitz*, c. d., nestr.

[40] Srov. Catalano, A., *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)*, c. d., s. 393.

[41] Hanopis byl nedávno znova publikován v latinském originálu Catalano, A., *Caramuel y Lobkovitz (1606–1682) e la riconquista delle coscienze in Boemia*, c. d., s. 389–392; a v českém překladu Catalano, A., *Dva hanopisy na spolupracovníky kardinála Harracha*. In Souvislosti 12/3–4 (2002), s. 58–60.

níků do Říma skrývají purkrabího machinace, ale nezbylo mu nic jiného než pokračovat, jako by se nic nestalo.

Kupodivu právě v tomto okamžiku, hned po vyřešení dlouhého sporu o univerzitu, došlo k nepředpokládané roztržce mezi purkrabím a jezuity, kteří se bránili omezení svých univerzitních pravomocí, jež místodržící neúprosně prováděli.[42] Když jezuitští představení zakročili proti Martinicovu zpovědníkovi, italskému jezuitovi Andreovi Calogerovi, vyhlásil jim Bernard Ignác otevřenou válku. Navzdory tomu, že v pražských, vídeňských a římských archivech se nacházejí stovky dokumentů o této choulostivé záležitosti, jezuitský historik Kroess (a po něm skoro všichni ostatní badatelé) jí nevěnuje ani malou pozornost.[43] Aféra, která několik let zaměstnávala jezuitského generála, dvůr a arcibiskupa (který, aby ho zachránil, dal Calogerovi prestižní titul svého osobního teologa), kulminovala násilným uzavřením jezuitské tiskárny. Na základě tohoto sporu, který nakonec začátkem roku 1655 Ferdinand III. ukončil a obě strany přiměl ke smíru, si není těžké představit, odkud pocházely informace, které získal Harrach po své účasti na konkláve v Římě. Nový papež se ho překvapivě zeptal, jestli to nebyl Martinic, „*který se tituloval místokrál a který se čas od času pomátl na mysli*“.[44] Narážka je tady na opravdové pravidelné onemocnění purkrabího, které bylo, jak se zdá i z harrachovských poznámek, dost vážné už kolem poloviny 40. let.[45] Možná že i blíže neurčené „votum“, které purkrabí udělal, že nebude pět let jíst na žádné veřejné hostině, s tím onemocněním souvisí.[46] Každopádně, ačkoliv se Martinicovi nepodařilo, aby byli někteří jezuité z Prahy odvoláni a aby se Calogero k němu vrátil do Prahy (italský jezuita zemřel nakonec v Itálii, když čekal na výsledek zdlouhavých jednání), jezuité už od té doby nemohli počítat s neomezenou podporou zemských místodržitelů, jak tomu bylo po celá předcházející tři desetiletí. Smrtí Ferdinanda III. se sice situace stabilizovala a jezuitské pozice už nebyly tolik ohroženy, avšak Harrach mohl do budoucna již počítat s Martinicovou pomocí.

Jelikož jsem se k tomuto důležitému sporu vrátil příspěvkem pro nedávnou jezuitskou konferenci (2006), na tomto místě bych proto radši upozornil na to, jakým vynikajícím pramenem – jak ke sledování procesu tohoto sbližování nejvyšších představitelů světské a církevní moci, tak k ujasnění některých konkrétních složitých otázek – mohou být „harrachovské deníky“. V průběhu 50. let začínají postupně dokládat už skoro každodenní „přátelský“ styk, jenž se zintenzívnil až do té míry, že si v roce 1663 Harrach napsal, že spolu jedli on a všichni ostatní Martinicovi „důvěrníci“.[47] Z těchto důvodů bych zde chtěl také zdůraznit zápisy, které se konkrétně týkají města Slaného a blízkého Smečna a které jistě pomohou ujasnit některé nepříliš známé lokální souvislosti.

Nejprve však krátce o povaze samotného excerpovaného textu. Tzv. „Harrachův deník“ představuje ve skutečnosti velmi specifický typ psaných novin, předchůdce dnešních tištěných novin, které Harrach pravidelně posílal nemalému okruhu lidí.[48] Záznamy dlouholetého pražského arcibiskupa mají ale jen velmi málo společného se stručnými poznámkami, jež jsou typické nejenom pro jeho bratra Františka Albrechta, ale například i pro nedávno vydaný deník Adama mladšího z Valdštejna. Samozřejmě se nejedná ani o deník v moderním slova smyslu, u něhož se předpokládá jistý odstup, přepracování a kritický pohled na události, což bylo Harrachově úhlu pohledu naprosto cizí. Psaní těchto „denních lístků“, které jsou Harrachem vždy označeny v italštině jako „foglietti“ a v němčině jako „Tagzettel“, nebylo ostatně jevem typickým jen pro něj, ale bylo velmi rozšířené v celé tehdejší společnosti. Představovalo dobovou formu komunikace, která nejlépe umožňovala předávat nepřítomným/vzdáleným osobám zprávy o každodenních událostech. V kritické literatuře se pro tento typ „korespondence“ vžil pojem „psané noviny“, které předcházely tištěným novinám a sloužily několik století jako nejpoužívanější způsob komunikace. Jedná se často o texty, které někdo objednal a potom byly předávány z ruky do ruky. Mají proto typický poloveřejný charakter (i proto v nich nesmíme očekávat žádná pikantní odhalení) a fungovaly stejně dobře jako komunikace jak mezi

[42] Beránek, K., *Návrhy statut pražské univerzity z let 1654–1655. In Ad maiorem academiae gloriam. Sborník prací PhDr. Karla Beránka vydaný u příležitosti jeho životního jubilea*, Příspěvky k dějinám vzdělanosti v Českých zemích, 2000, 3, s. 61–98.

[43] Některé dopisy jsou jenom letmo zmiňovány v Čornejová, I., *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654*, c. d., s. 28.

[44] *„Dimandò se era quello che s´intitulò vicerè del regno, e non soleva alle volte {:svariare di cervello:}“*, Wien, AVA, FA Harrach, HS 461, 1655 IV 9.

[45] *„Havevano già sparso in Praga che era tornato al burgravio il suo male di 5 anni, perché 2 giorni e mezzo non haveva dato audienze, ma havendo io mandato a complire con lui l´Haslauer, lo lasciò entrare subito, e non si vidde segno di tal cosa“*, Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VII 9.

[46] *„Vi venne ancora il signor burgravio con la moglie e la figliola col marito, asserendo di non havere più bisogno di dispensa per andare fuora a mangiare, perché sono finiti li suoi 5 anni del voto fatto“*, Wien, AVA, FA Harrach, HS 462, 1657 XI 28.

[47] *„Noi confidenti della casa martiniziana desinassimo tutti dal conte Slavata“*, Wien, AVA, FA Harrach, HS 281, 1663 V 8.

[48] Catalano, A., *Die Tagebücher und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach. In Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16. –18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, ed. Pauser, J. – Scheutz, M. – Winkelbauer, Th., Wien 2004 (MIÖG, Ergänzungsband 44), s. 781–789; Catalano, A., *Italský deník kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu a bouřlivý rok 1638*. In Souvislosti 13/3–4 (2002), s. 29–33; Catalano, A., *Italský deník Arnošta Vojtěcha Harracha (1598–1667), Baroko v Itálii – baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*, ed. Herold V. – Pánek, J., Praha 2003, s. 333–353.

panovníkem a vyslanci, tak i mezi soukromými osobami. Tyto psané noviny putovaly přes celou Evropu a často představovaly pro toho, kdo si je mohl dovolit zaplatit, mnohem lepší zpravodajství než noviny tištěné. V rodinném a příbuzenském kruhu umožňovaly udržet kontakty i ve fázi, kdy se vztahy tříštily v důsledku narůstající potřeby cestovat.

Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu na dobové grafice.

V této souvislosti představují Harrachovy zápisky v podstatě nejrozsáhlejší soubor zpráv „novinového" typu o českém prostředí a plní podobnou funkci. Často jsou složeny z dalších psaných novin, které Harrach horlivě vyhledával a přijímal z celé Evropy. Při poměrně složité rekonstrukci celé sítě lidí, kteří jeho zprávy dostávali, jsem zjistil, že jasně překračovaly hranice Českého království. Adresáti se nacházeli v Říši, v Itálii, na území dnešního Maďarska a v nejrůznějších místech rakouských zemí. U základů této korespondence stála určitě silná potřeba udržet si kontakt i na dálku, a proto i takový detail, že existují různé jazykové verze – část v němčině a část v italštině, odráží skutečnost, že se dvůr kardinála Harracha dělil na dvě skupiny, německou a italskou, a také adresáti, jimž jsou texty určeny, se pohybovali ve dvou jazykově odlišných světech.[49] Z porovnání italských a německých zápisků v ročnících, které máme k dispozici, vyplývá další zajímavá skutečnost. Někdy se obsah obou textů shoduje, ale v převážné většině případů tomu tak není. Spíše se jedná o rozdíly typologické, jimž je dlužno přisoudit odlišnosti informací směřovaných k jednotlivým adresátům. V některých případech jsou vynechány detaily týkající se církevních otázek (např. u Harrachova bratra), v jiných ryze české otázky, v dalších zase otázky rodinné nebo vojenské. Jak je patrné i z použitých citátů, německé texty charakterizuje větší strohost a jednoduchost výpovědi. Také je zřejmé, že Harrachem najatí opisovači vypracovávali několik od sebe odlišných kopií, které pak byly posílány různým lidem.[50]

Jelikož zde nelze dokazovat, jak užitečný může být pro badatele (vedle historika i historika umění, hudby, divadla a literatury) tento historický pramen, v němž jsou i nejmenší změny v hierarchickém řádu zaznamenány s pečlivostí téměř umanutou, rozhodl jsem se soustředit na několik konkrétních citátů, které se týkají města, jež nás na tuto konferenci pozvalo.[51] Za zmínku také stojí i okolnost, že od začátku 60. let byla jednou z pravidelných adresátek kardinálových „novin" druhá Martinicova manželka Zuzana Polyxena, rozená z Dietrichštejna, († 1659)[52] a že se v deníku rok co rok opakují společné účasti na kulturních akcích a přátelské návštěvy ve Slaném.

Mezi syny Jaroslava z Martinic (1582–1649) nebyly kvůli komplikovaným majetkovým přesunům, jež proběhly ve velmi krátkém časovém odstupu za sebou, vzájemné vztahy nijak idylické,[53] ale k definitivní roztržce

[49] O důležitosti italské kultury ve střední Evropě 17. století Catalano, A., *Moltissimi sono i verseggiatori, pochi i poeti*. La cultura italiana nell'Europa centrale del XVII e XVIII secolo, *eSamizdat* II (2004), 2, s. 35–50 (tam citována literatura); česky příspěvky v časopisu „O misera Boemia...", ed Catalano, A., Souvislosti 13/3–4 (2002), s. 5–164.

[50] V současné době připravujeme s kolegyní Katrin Keller kompletní vydání německo-italských deníků díky velkorysé podpoře Rakouské grantové agentury.

[51] O Slaném hlavně Přibyl, V., *Baroko ve Slaném – Bývalý františkánský klášter s kostelem Nejsvětější Trojice*, Slaný 1988; Přibyl, V., *Františkánský klášter ve Slaném 1655–1950*, Slaný 2005; o šlechtě v kraji v 17. století Kovařík, J., *Bílá hora a šlechta kraje Slánského*. In Slánský obzor I–II (1993–1994), s. 21–32; Kovařík, J., *Šlechta kraje Slánského po třicetileté válce*. In Slánský obzor IV (1996), s. 4–10; o Smečnu Přibyl, V., *Pohled do barokního Smečna*. In Slánský obzor IX (2002), s. 13–41.

[52] Srov. Harrachův popis její smrti a procesí do Slaného, Wien, AVA, FA Harrach, HS 399, 1659 VI 6, 8.

[53] Ferdinand Leopold Benno z Martinic (1619–1691), poněkud problémová osobnost, měl ale napjaté vztahy s bratry dlohodobě a odkázal pak jejich potomkům jen malou část svého majetku, Maťa, P., *Svět české aristokracie (1500–1700)*, c. d., s. 896.

pravděpodobně nikdy nedošlo. Pouze dva roky po smrti Jaroslava z Martinic zemřela nejdříve Lucie Otýlie Libštejnská z Kolovrat, rozená z Martinic, († 1651)[54] a několik měsíců poté i nejstarší bratr a kancléř Jiří Adam (1602–1651), který odkázal poměrně velkou část svého majetku „skandální" italské manželce Giovanně z Martinic, rozené di Gonzaga di Castiglione, (1612–1688).[55]

Město Slaný na začátku 50. let patřilo krátce nejmladšímu synu purkrabího Maxmiliánu Valentinovi z Martinic († 1677), který v létě roku 1651 ve městě hostil několik dnů kardinála Harracha v rámci jeho dlouhého jubilejního putování po pražské diecézi. Arcibiskup byl přivítán okázalým procesím, ale poznamenal si také, že majitel panství nemá ve městě dost honosné bydlení;[56] den poté se konaly různé slavnosti, ohňostroj a arcibiskup se dozvěděl, že kdysi bylo Slaný „*nejobydlenějším a nejdůležitějším městem po Plzni a Budějovicích, ale v současnosti zde stojí velmi málo domů, protože bylo spáleno samotnými našimi vojáky*";[57] třetí den se konal ve městě trh, kardinál navštívil kostel Nejsvětější Trojice („*budován heretiky, nádherný a velkolepý*") a poslouchal „serenádu" majitele panství;[58] další den se při návštěvě na Smečně Harrach dozvěděl, že tam Švédové uloupili poměrně velkou sumu, o které už ani sami Martinicové nevěděli, a pozoroval další slavnosti;[59] den nato se zúčastnil mše a odjel do Prahy.[60]

---

[54] *„S'hebbe avviso che era morta in Vienna la frau Lucia di Colobrat, et havendo fatto testamento lascia herede il cancelliero di Martinicz di tutto il suo, ma con peso di quasi 90. 000 fiorini di legati pii, tra' quali da 80. 000 fiorini per i giesuiti di Vienna e di Bohemia. Il conte Max de Martinitz era altre volte il più favorito, e credeva che havria senz'altro ancora qualche legato particolare, ma fu totalmente praeterito*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 IV 27.

[55] *„Per causa della morte del fratello era venuto a Vienna il conte Max de Martinicz, trovò il testamento fatto in guisa, che li beni del maggiorasco andavano al conte Bernardo, li altri tutti alla moglie in vita o sinché piglia altro marito. Se lei piglia marito, devono darle fuora 30. 000 fiorini e lei è obligata a cedere i beni, cedendoli o morendo, viene Horsovicz al burgravio et a lui Opalca e Wistra, ma per havere questo è obligato di pagare subito di presente infra annum 10. 000 fiorini alli giesuiti di Glattau, e se lo trascura, e lo fa lei, resta detto bene hereditario e proprio a lei*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 XI 16.

[56] *„Arrivassimo doppo le 4 a Sslana, senza che vi ci aspettassero così presto. Andò però avanti il Gastgeb un puoco, il che fece che arrivorno ancora a tempo il conte Max, il maggiordomo et il padre don Costante ad incontrarci. Venne ancora ivi la processione delli cittadini incontro, e smontassimo alla chiesa parochiale. Delli altri cavalieri e dame, che furno a Melnick d'accordo di trovarsi al medesimo tempo lì, non ne venne questa volta alcuno. Non ha in questa città il conte Max giacciara, né habitatione a proposito, io sono stato nella sua casa, e pure non v'era che una stanza assai piccola, e nella sala publica di fuori si mangiava*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VIII 5.

[57] *„Sentissimo noi altri solo una messa nella parochiale. Doppo pranso facessimo correre le genti a cavallo a tirare giù alle occhе il collo, e ne cascorno alcuni assai disgratiatamente, e non vi fu chi lo esseguisse che un lacquai solo, che lo strappò via 2 volte, et hebbe per premio ogni volta l'occha medesima e 30 kreuzer. Corsero poi a strapparlo giù ancora ad una gatta a piedi, ma nissuno lo seppe fare, neanche con attaccarsi 4 in una volta alla gatta, ma più tosto si ruppe la fune, il prezzo loro era un becco, che fu così salvato, et io diedi a loro da spartire un silberducato. Nel ritornare a casa incontrassimo il generale Conti et il Marradas, venuti pure sopra la nostra così seria citatione. Doppo cena stessimo a vedere alle finestre in casa il fuoco nostro artificiato delle girelle, fatte sopra un monte vicino alla città, che riuscì assai bene. È questa città bella per altro, et ha borghi da ogni banda grandissimi, in maniera che olim fu tenuta per la più populosa et accreditata doppo Pilsna e Budweis, ma hora vi sono puochissime case in piedi, et è stata abbruggiata dalli nostri soldati medesimi*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VIII 6.

[58] *„Si fa la fiera in questa città di cavalli e bestiame, e per farla comparire più galante, il conte Max vi fece condurre parte delli suoi proprii cavalli e bovi, e per pagarci il jarmarckt mi regalò con un scrittorietto intrecciato di marmi, et alli altri 3 donò una tazzetta indorata per uno. Andassimo a sentire messa nella chiesa della Santissima Trinità fuori della città, fabricata dalli heretici, bellissima e capacissima. Poi girassimo in mezzo alle vigne, e spasseggi delitiosi. E si trova a basso un giardino di fagiani. Andassimo ancora ad assaggiare una certa fontana, che ha qualche cosa del salato, e si crede sia reliquia d'una fonte di sale, che olim era in quel contorno. Procurassimo di pescare gambari, ma essendo per tutto la riva assai alta, e l'accesso difficile, se bene è buona la commodità, ne pigliassimo appena un piatto. [...] Venne questa sera ancora il conte Ferdinando con la sua moglie, con i quali doppo cena andassimo fuori della città a fare noi stessi il foco e la recreatione con le nostre girelle, ma non ne havessimo che 100 sole, che ci diedero pur gusto. Doppo il ritorno mi fece una musica con la chitarra sotto la finestra il conte Max*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VIII 7.

[59] *„Andassimo la mattina tutti a vedere il castello di Ssmeczna, ½ lega discosto, che è ben fabricato in quadro, e con un fosso galante senz'acqua. V'è anche una bella parochiale con li oratorii per il padrone. Et una torre nel castello di bellissimo prospetto. In una di quelle stanze trovorno i svedesi una cassetta di 30. 000 silberducati in spetie, il burgravio sapeva che vi doveva essere qualche cosa, ma mai gli venne in mente di dover levar via un credenzone vecchio, sotto il quale erano nascosti. Il giorno corsero di nuovo all'occha, e guadagnò di nuovo 2 volte solo il medesimo nupero lachay, poi s'essercitorno i cavalieri a tagliarne la testa ad alcune con le loro spade. Il conte Ferdinando tornò ancora questa sera a Praga, noi altri facessimo di nuovo i nostri fuochi, perché imparorno li artiglieri del luogo a fare le girelle, e ne finirno 100. Il conte Ferdinando et il generale Conti riuscirno migliori maestri in questo essercitio che li altri. Tornassimo a casa col sonare il conte Max sempre la chitarra appresso*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VIII 8.

Na jaře následujícího roku bylo město předáno Bernardu Ignácovi z Martinic, s jehož jménem je nejvíce spojen kulturní a stavební rozkvět města.[61] Od té doby tradičně celá šlechtická společnost nocovala na Smečně, kde byly ubytovací poměry poněkud lepší a kde se konaly různé veselice (koncerty, divadelní představení, lovy, hry atd.), a přejížděla pak do Slaného na bohoslužby (výjimečně se společnost dopravila i do Hořovic).[62] Velmi zajímavá je například Harrachova anotace ze 3. prosince 1655, která nám může nabourat i určité přežívající stereotypy o izolaci české šlechty a o mechanickém vlivu cestování na budování určitých staveb:

„*Viděli jsme nový klášter, který pro bosáky staví pan purkrabí. Je to věc krásná a velkolepá pro dvanáct bratrů, v dolní části jsou místnosti ještě pro něj a další šlechtice, kdyby se sem chtěli načas uchýlit. Uprostřed kostela postaví loretánský dům, přesně takový, jaký se nachází v samotném Loretu*."[63]

V rozporu s tezí, která se opakuje v odborné literatuře,[64] to znamená, že plán postavit Loretu ve Slaném měl Martinic už před svou nejznámější cestou do Loreta (kde ostatně byl už několikrát předtím), která pravděpodobně souvisela s marnou snahou mít mužského potomka; jediný narozený mužský potomek mu umřel už před rokem 1646.[65] Zdá se mi proto velmi pravděpodobné, že stavba loretánské kaple představovala součást plánu založení františkánského kláštera při kostele Nejsvětější Trojice už od samotného začátku.

V roce 1658 popisuje ještě Harrach procesí, které se odebralo z Prahy do Slaného: „*Po obědě vyšlo odtud procesí do Slaného, patřícího nejvyššímu purkrabímu, do chrámu zasvěceného Svaté Trojici, v němž uprostřed dal umístit loretánskou kapli naší milé Paní*;"[66] a svou tamní první návštěvu: „*Celé dopoledne jsme psali. A po obědě u dlouhé tabule jsme hráli až ke čtvrté, kdy jsme jeli do Slaného na procházku a tam znovu vyslechli Te Deum Laudamus, litanie naší milé Paní a Salve Regina v loretánské kapli. Potom když jsme shlédli nově tam vybudovaný klášter bosáků, trochu jsme hráli kuželky a ochutnali jistý pramének slané vody, který prospívá při různých potížích a k pití není nepříjemný, odebrali jsme se znovu domů*."[67]

V roce 1660 zaznamenal ještě Harrach, jak pokračovala stavba budovy pro piaristy: „*Budova patrum piarum scholarum pokračuje ve Slaném již docela hezky a kromě užitku pro mládež, která tam bude studovat, bude také dobře zdobit město*;"[68] a jak purkrabí pyšně ukázal všechny stavby svému dávnému „nepříteli" Valerianu Magni.[69]

Kardinál Harrach reflektuje samozřejmě i známé posvěcení zvonů, které se konalo 12. srpna 1662: „*Dnes ráno jsme poslali naše dopisy na poštu, potom jsme kolem deváté přejeli sem, kde jsme pojedli a připravili všechno k zítřejšímu posvěcení chrámu. Dopoledne se zpívala slavná mše ve velkém kostele, která trvala právě tak dlouho, že jsme mezitím v loretánské kapli mohli vyslechnout tři čtené mše. Odpoledne se konaly znovu velmi dlouhé nešpory a k tomu litanie. Opat od sv. Mikuláše sem přišel právě vhod a musel během dne místo*

[60] Wien, AVA, FA Harrach, HS 457, 1651 VIII 9.

[61] „*È partito hoggi ancora il conte Massimiliano per consegnare tra hoggi o dimani il bene di Sslana al burgravio*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 458, 1652 IV 3.

[62] Viz například zajímavý popis z roku 1655: „*Il landschreiber con la sua compagnia rimase ben ancora alla cena con noi, ma tornò poi pure così di notte a casa, perché non sono che una lega discosti, et in fatti non è commodità a Horssovitz da alloggiare forastieri, perché il castello è destrutto e la fabrica nel mairhoffo è solo d'una contignatione da puoterne alloggiare puochi, però le stanze possono pure passare, eccetto che le ferrate delle finestre sono collocate troppo in dentro, che non se ne può guardare troppo intorno*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 461, 1655 IX 21.

[63] „*E vedessimo anche il monastero nuovo che per i zoccolanti vi fabrica il signor burgravio, che è cosa bella e vistosa per 12 frati, e nel quartiero d'abbasso vi sono stanze ancora per lui, e qualche altro cavaliero, che volesse ad tempus ritirarsi là. In mezzo della chiesa si fabricarà una casa di Loreto, giusto come a Loreto medesimo si trova*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 461, 1655 XII 3.

[64] Naposled Přibyl, V., *Františkánský klášter ve Slaném 1655–1950*, c. d., s. 13. Úvod do tématiky „multiplikačních staveb" představuje Panochová, I., *Biblicismy v české architektuře 17. století*. In Umění LII (2004), 3, s. 198–217; o loretánských kaplích viz také Bukovský, J., *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě*, Praha 2000.

[65] „*Ho restituito la visita al conte Bernardo, et egli m'ha fatto vedere le 3 figliole che ha, il maschio gli era morto*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 477, 1646 IV 26.

[66] „*Nach dem eßen ist ein procession von hinnen außgangen nacher Schlann dem obrist burgrafen gehörig, in eine kirche der Heiligen Dreyfaltigkheit dedicirt, warinnen er mitten eine Loreto capellen unser lieben Frauen gesezet*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 399, 1658 VI 15. Za poskytnutí všech německých citátů děkuji Katrin Keller, která připravuje německou část kardinálova deníku k vydání, a za jejich překlad Stanislavu Krajníkovi.

[67] „*Den ganzen vormittag haben wier geschriben. Und nachdem eßen auf der langen taffell gespihlet biß gegen 4, da wier nacher Schlann spazieren gefahren, und dorten abermall ein Te Deum laudamus, letanei unser lieben Frauen, und Salve Regina in der Loretocapellen angehöret. Hernach nach deme wier das neüe dort erbaute barfüeßer kloster geschauet, etwas khegelgeschoben, und ein gewißes brünlein von saltzwaßer, welches vilen zu allerhandt zueständen woll bekhommen, unndt zum trinckhen nicht unangenemb ist, gekhostet, sein wier wider nach hauß*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 399, 1658 VII 23.

[68] „*Daß gebeü der patrum scolarum piarum gehet zu Schlann schon gar hübsch auf, und außer deß nuzens der jugendt, so dorten studiren, wirdt es auch die statt recht zieren*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 399, 1660 V 8.

[69] „*Das wetter ist heint nicht vill schöner alß gestern, und haben wier abermall wegen deß allzustarckhen windts nicht khegelscheiben khünnen, haben unß mitt anderen spihlen underhalten müeßen. Herr obrister burgraf hatt den pater Magni undertags gen Schlaunn hinüber geführt, ihme dorten sein Loreto und kloster der baarfüeßer, wie auch das gebeü der scolarum piarum gewisen*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 399, 1660 VII 8.

kardinála posvětit pět zvonů, které byly již tak špatně zavěšeny na věži, že se k nim dostávalo docela složitě. My ostatní jsme mezitím v zahradě hráli kuželky. Teprve docela pozdě sem přijel markrabě braniborský. S ním se celá společnost znovu vrátila do Smečna až po sedmé, jedině kardinál kvůli vícero svým záležitostem, aby mohl být ráno dříve na místě, zůstal v klášteře přes noc."[70] A o den později popisuje také velkolepý akt konsekrace konventního kostela: „*Společnost přibyla ze Smečna ráno ještě dost časně do Slaného a kardinál nechtěl ztrácet čas, avšak hned začal obřad svěcení chrámu, který měl značně uspořádaný průběh a postup, a protože kromě toho muselo být ve stejnou dobu posvěceno pět oltářů, bylo nemožné, aby to bylo hotovo před dvanáctou. Kardinál také teprve potom sloužil mši, ale nechal ji zpívat někomu jinému, protože pokud šlo o něho, byl tak dlouhým obřadem značně unaven. Po obědě nás markrabě braniborský jakož i hrabě z Vrbna a z Vrtby opustili, ostatní se odebrali všichni na nešpory a litanie a po nich jsme všichni čtyři odjeli sem.*"[71]

Arcibiskup do Slaného samozřejmě zavítal ještě několikrát a velmi zajímavé jsou také zápisy z roku 1665. Dne 6. července obdržel Harrach od Martinice podrobnou italsky psanou zprávu, která je reprodukována v poznámce: Požár zničil „*nejenom celý klášter, ale i kostel, zachovaly se jenom cely dormitoria a ambit, ale dost ohořelé, a v kostele chór oltáře a pro hudbu*", také celá loretánská kaple byla poničena a stěží se podařilo zachránit nejsvětější svátost; hlavní podezřelý je žebrák, který „*před požárem tvrdil, že město Slaný nebude už dlouho trvat, při požáru se smál a říkal, proč tolik povyku kvůli františkánskému klášteru, když brzo budete mít v plamenech celé město*".[72] Dne 3. srpna 1665 se arcibiskup nachází již ve Slaném a poznamenal si, že už „*Madona je v sakristii tak dobře uložena, jak by to byla nová loretánská kaple*".[73] Dne 7. srpna 1665 vypravuje o svěcení Božího hrobu, které se bude konat o tři dny později:[74] „*Přijeli jsme na trh tak pozdě, že už všichni kupci odešli*

[70] „*Heint frühe haben wier unsere brief auf die post fortgeschickht, sein darnach umb 9 hieherüber gefahren, da wier geßen, und alleß zu der morgigen kirchweihe eingerichtet. Man hatt vormittag ein ambtt herausten in der großen kirchen gesungen, welches just so lang gewehret, das wier darunder in der Loreto capellen 3 gelesene meßen hören khünnen. Nachmittag hatt es wider eine sehr lange vesper, und ein letanei darzue abgeben. Der abtt von S. Niclaß ist gleich recht auch herauß khommen, der hatt undertags an statt deß cardinalß 5 glockhen weihen müeßen, die so ubell auf dem thurn schon aufgehenckht gewesen, das gar hart darzue zu khommen gewesen. Wier andere haben derweill im garten khegelgeschoben. Gar spatt ist der margraf von Brandeburg erst herkhommen. Mitt deme ist die ganze compagnia erst nach 7 wider gen Smetschna, allein der cardinal ist mehrerer seiner gelegenheit wegen, damit er morgen desto früher auf sein khünnen, dahie im kloster uber nacht gebliben*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 400, 1662 VIII 12.

[71] „*Die gesellschafft von Smetschna ist fort heint frühe noch zeitlich genueg gen Schlann ankhommen, und hatt der cardinal gleich kheine zeit verlieren wollen, sondern also gleich die function der kirchweihe angefangen, die sonsten zimblich angeordnet und befürdert worden, außer das weill 5 altar zu gleicher zeit zu weihen gewesen, unmüglich gewesen vor 12 darmit fertig zu werden. Der cardinal hatt noch erst hernach eine meeß gelesen, aber das ambtt einen anderen singen laßen, weill er für sein theill müedt genueg uber eine so lange function worden. Nach dem eßen hatt unß der margraf von Brandeburg wie auch der graf von Wirmb und Swrtbi verlaßen, die anderen sein alle in die vesper und zur letanei gangen, und nach derselben sein wier alle wier alhero gefahren*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 400, 1662 VIII 13.

[72] „*Devo poi ragguagliar l'E. V. che hier l'altro, sendo io a Slana, mentre stavamo a tavola si scoperse un fuoco che nel tetto della cugina et ancho in un angolo del quadrangolo del monastero de' franciscani si slargò in maniera che arse non solo tutto il convento, ma ancho la chiesa, restando solo le celle del dormitorio et l'ambito, però assai spalancate, et nella chiesa il coro dell'altare et della musica, nel mezzo cascò quel gran volto et fracassò la capella di Loreto tutta; appena salvato il Santissimo et la statua della Madonna con quasi tutti i mobili et la supellettile sagra colle due sacristie et tutto il piano d'abasso, et Dio volse ch'io col signor Gran Priore et il signor conte di Herberstein lo vedessimo tutto con non poco cordoglio, vero è che non si salvava tanto se non v'eravamo; appena spento questo incendio et noi partiti di ritorno, uscì da tre parti differenti la fiamma nella casa di mia habitatione truovativisi carboni et materia preparata pel fuoco posta in tre travi, si prese prigione un mendico ch'hebbe a dire prima dell'incendio che la città di Slana non ne starà molto et durante l'incendio se ne rideva dicendo che tanto di rumore per un convento di frati, bene presto havrete in fiamma et fuoco la città, preso dunque et visitato truovorono da esso lui materie per attaccarne il fuoco, dodici ducati in oro et quattro o cinque fiorini in moneta, variava nel rispondere, era senza passo, né voleva dire di che fede o luogo egli si sia. In somma la disgratia è grande et mi costarà tempo, spesa et fatiga a rimetterne il tutto nel pristino decoro [...] Hor intendo che non si sappia ancora se quel fuoco sia posticcio* ", Martinic Harrachovi, Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz B. I. , 1665 VI 29. Viz také zápis v deníku: „*Havessimo qui la nuova della morte dell'arciduca del Tirolo, e della chiesa del Loreto a Sslana abbrugiata*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VII 6.

[73] „*Arrivassimo alle 10 a Sslana, dove c'aspettavano già 2 messe. La Madonna sta accommodata nella sacristia così bene, come se fosse una nuova cappella di Loreto. Desinassimo a Sslana, vedessimo le scole pie, poi andorno le dame a cavallo, e gionsero più presto di noi a Smeczna. Doppo cena giocassimo a lume di torcie su la tavola lunga, e poi s'andò in capella a dire triplicate letanie*", Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VIII 3.

[74] Martinic děkoval Harrachovi už v srpnu 1664, protože mu umožnil „*stavět kapli na své zahradě u Prahy*", a rozepsal se o „*dokončené nové stavbě*": „*Sapevo bene che la clemenza di V. E. et sua somma pietà non havrebbe differito n'anch'un'ordinario per graziarmi colla licenza di far fabricare una capella nel mio giardino vicino a Praga, onde potetti anco vestir la mia temerità d'un habito di riverente confidenza verso la sua benignità, rendo perciò humilissime gratie all' E. V., et havendomene fatte tante già è impegnata a non negarmene una nuova qual'è che di già è finita la fabrica del S. Sepolcro vicino a Slana, quale sendo da me dato all'amministratione de' padri franciscani zoccolanti di Slana, essi per privilegio del lor ordine*

a nebylo nic, co by se dalo koupit, jenom brože, zrcadla a hedvábné stuhy. Viděli jsme fontánu s vodou, která je tak léčivá, a také Boží hrob, který budeme vysvěcovat a který je dost nepohodlný pro tento obřad.“[75] A právě své zážitky z této události vylíčil Harrach 10. srpna stejného roku nejpůsobivěji: „*Po osmé hodině jsme se vrátili do Slaného, kde jsem v kapli svatého hrobu posvětil oltář za velkého utrpení, neboť bylo nutné, abych vcházel vždy po kolenou, a do kaple se nevešlo víc než tři lidi. Místo pro relikvie bylo uprostřed horního kamene. Nejnepříjemnější bylo ale, když jsme zapálili svíčky, protože jsem byl nucený hned vyjít kvůli kouři, pokud jsem nechtěl oslepnout. Kouř však brzo zmizel, a tak jsem stihl odsloužit ještě mši. Jedli jsme ve městě a přijel ještě hrabě Michna, který užívá zdejší vodu na podagru, spolu s hrabětem z Heissenštejnu s manželkou a s maltézským rytířem z Vrtby. Než jsme odjeli, poslouchali jsme ještě litanie v loretě a purkrabího paní uspořádala tombolu pro mnichy s obrázky, růženci, křížky a medailemi.*“[76]

Alessandro Catalano, Ph.D. (* 1970), italský bohemista a historik. Vystudoval bohemistiku na univerzitě La Sapienza v Římě, kde také dokončil postgraduální studium. Založil slavistický časopis *e Samizdat* (www.esamizdat.it) a překládá z české literatury. Na vídeňské univerzitě se soustavně zabývá osobností pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu (http://www. univie.ac.at/Geschichte/Harrach/index.htm). V současnosti se připravuje české vydání jeho poslední knihy *La Boemia e la riconquista delle coscienze. Ernst Adalbert von Harrach e la Controriforma in Europa centrale (1620–1667)*, Roma 2005.

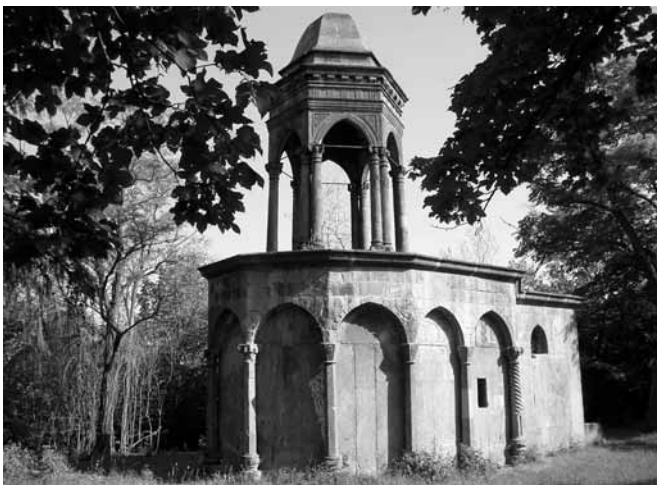

Slaný, kaple Božího hrobu, vysvěcená Harrachem v roce 1665.

---

possono dirvi la messa, ma non già altri preti, onde supplico ancho la gratia che sinché V. E. possa o per sé o pel suo suffraganeo consecrar quella S. Capella, possa nel portatile dirvi la messa ogni approvato sacerdote, quanto alla dote incorporandosi al monastero di Slana come un accessorio non si crede sia necessaria come non si dotano gli oratorij et capelle appartenenti a' mendicanti [...] Il signor Gran Priore nostro m'ha offerto quasi una stalletta la chiesuola di S. Procopio per i padri theatini lor l'accettano“, Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz B. I., 1664 VIII 27. O teatinech viz také následující poznámky: „*Mentre il signor burgravio ha donato il suo giardino alli padri teatini, sono stato fuori a vedere come l'accommoda e fa dipingere per loro, e la capella di Etinga che vi fabrica appresso*“, Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VIII 22; „*Supplico a V. E. per i padri theatini et per me che ci faccia la gratia di degnarsi d'honorarci col cantar la messa il giorno dell'appertione del lor oratorio alla Madonna d'Ettingen in una saletta dove sarà stuffa scaldata, sì ch'il freddo non impedirà di conceder per quel giorno l'indulgenze che può et poi gratiarci a desinare*“, Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz B. I., 1666 XI 22; a četné zmínky o požadovaných odpustcích pro kapličku, Wien, AVA, FA Harrach, karton 146, Martinitz B. I., 1667 VII 30, IX 16.

[75] „*Doppo pranso andassimo a Sslana per vedere la fiera, la giongessimo così tardi, che già se n'erano andati i mercanti, non v'era da comprare, che spille, specchi, e fettuccie di mezza seta. Vedessimo la fontana dell'acqua, che è così salutare, e tandem il santo sepolchro consacrando, che è ben scommodo assai per tal funtione*“, Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VIII 7. Viz také následující popis: „*Celebrandosi hoggi l'anniversario della dedicatione della chiesa a Sslana, siamo andati là, et io v'ho detto messa bassa, e doppo fatto il padre Craus giesuita nel claustro una predica tedesca, e poi sentito un'altra 2ª messa. Habbiamo ancora desinato a Sslana nella casa del burgravio, e s'accrebbe la compagnia col conte Michna, padre preposito de' giesuiti, e padre Schwertfer. Il conte Michna vi si trovò, per voler adoprare quella acqua per qualche giorno contro la sua podagra, e sentito la sera di nuovo le letanie, tornassimo al fresco a casa*“, Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VIII 9.

[76] „*Doppo le 8 andassimo di nuovo a Sslana, dove consacrai nella cappella del santissimo sepolcro l'altare, con molto mio stento, perché bisognò che v'entrassi sempre inginocchiato, e non capiva la capella che 3 persone. Il luogo per le reliquie era in mezzo della pietra di sopra. Il più fastidioso era, quando accendessimo le candelette, che fui necessitato all'hora d'uscirne per causa del fumo, se non volevo acciecarmi. Sparì però il medesimo fumo presto e giusto a tempo che potei ancora dire la messa. Desinassimo in città, e s'accrebbe la nostra compagnia col conte Michna che adopra questa acqua per la sua podagra, il conte Heissenstain e sua moglie e cavaliero di Malta Swrtbi. Avanti di partire sentissimo le letanie nel Loreto, e la burgravia fece un lotto per i frati di imagini, rosarii, crocette e medaglie*“, Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VIII 10. V deníku se nachází ještě na začátku 13. června podobný mylně zařazený popis, který byl ale později samotným kardinálem vymazán: „*Partissimo alle 8 da Smeczna, et andassimo il burgravio et io a dirittura al santissimo sepolcro, le dame andorno nel mentre a Sslana a confessarsi, e fare ivi la loro devotione. Consagrai ivi l'altare nel santissimo sepolcro, con molto stento, perché non potei entrare nella cappelletta, che caminando sopra i ginocchi, né si capivano dentro più che 3 persone, passò però il tutto ancora tolerabilmente, eccetto quando s'accese l'incenso e le candelette sull'altare, perché all'hora fece un tal fumo, che non potei durarla con li miei occhi, e mi convenne qualche tempo d'uscir fuori, passò però ancora tanto a tempo, che non m'impedì dal potere poi ancora dire la messa. Il posto delle reliquie nell'altare è nel mezzo del stipite di sopra. Fu consagrato l'altare in honorem D. N. Jesu Christi, et Sanctissimae Crucis eius, et Matris Dolorosae. Desinassimo di nuovo a Sslana, poi sentito la letania al Loreto, la burgravia fece alli frati nel refettorio un lotto di imaginette, coronae, medaglie, e crocette con molto gusto delli frati*“, Wien, AVA, FA Harrach, HS 368, 1665 VI 13.

Mladí Martinicové v Itálii
Kavalírské cesty české šlechty do Itálie v 16.–18. století

Zdeněk Hojda
Filosofická fakulta UK Praha

Kavalírské cesty, onen v druhé půli 16. století se vyvinuvší model zahraniční cesty (*Länderreis, grand tour*) mladých šlechticů, jenž dovršoval jejich dosavadní vzdělávání, lze chápat také jako celoživotní kulturní inspiraci. S ohledem na místo našeho setkání – starý slánský kraj – se v tomto příspěvku budu věnovat především cestám mladých Martiniců. Protože Martinicové nebyli přirozeně jediným rodem, jehož mladí příslušníci odcházeli na cesty do Itálie či dalších zemí jižní a západní Evropy, zmíním se alespoň letmo i o ostatních.
Časový rámec příspěvku tvoří 17. století, geografický rámec – s ohledem na téma našeho setkání – země Apeninského poloostrova. Znalcům tohoto regionu ponechám pak k úvaze, zda a jak se právě zmíněné osobnosti vepsaly do kulturní mapy kraje a zda mohla mít jejich italská cesta nějaký přímý či nepřímý vliv na jejich pozdější kulturní investice.

Na úvod bych rád ocitoval některá data ze svých excerpt z kartoték rakouského právního historika Arnolda Luschina von Ebengreuth (*1841, †1932), který v 19. století procházel a rozepisoval matriky italských univerzit (z nichž některé se dodneška nedochovaly) a vyhledával v nich studenty z oblasti bývalé Říše.[1] Z těchto pramenů zjistíme, že pro období zhruba do r. 1620 se vyskytují studenti ze střední Evropy především v matrikách padovských a pak až do konce éry kavalírských cest, tedy do 30. let 18. století, převažuje Siena.

Tyto kartotéky představují jednu z mála možností, jak téma kavalírských cest zpracovat statisticky, byť pochopitelně zdaleka ne každý z mladých kavalírů některou z italských univerzit vyhledal. Zvyk posílat své syny na kavalírské cesty byl velmi rozšířen, a to nejen v rodinách vyšší aristokracie, ale i u nižší šlechty a dokonce někdy u erbovních měšťanů. Nejsme však schopni tento fenomén podchytit v úplnosti, jsouce omezeni pramennou základnou. Zachoval se jen zlomek diářů, korespondence, účtů a ty se ještě většinou nacházejí ve velkých (to je odborně vedených) rodových archivech, čímž se celkový obraz poněkud zkresluje. Univerzitní matriky nám tedy dovolují dostat se věci na kloub v trochu větší šíři, uvědomit si, jakým masovým fenoménem kavalírské cesty byly.

S šlechtici ze slánského kraje putujícími do ciziny se setkáváme od 60. let 16. století. Jako první se podařilo zaznamenat v Padově r. 1572 mladé **Gryspeky** z Nelahozevse, **Karla** a **Ferdinanda**.[2] Rovněž Padovu pak v r. 1589 navštívil **Jan Zbyněk z Házmburku** na Budyni a v r. 1600 tu zachycujeme mladé **Jáchyma** a **Viléma Chrty ze Rtína** na Zvoleněvsi.

Dnešní Siena – jedna z častých zastávek české šlechty.

Štafetu potom přebírá Siena, v níž v r. 1608 registrujeme **Jana Jindřicha Štampacha ze Štampachu** na Kornhausu-Mšeci, další Štampachové sem přicházejí v r. 1617. Před nimi tu v r. 1613 byl **Adam ze Šternberka**, pozdější držitel Budyně a Pátku. **Jana Jaroslava Valkouna z Adlaru** na Zlonicích nalézáme v Sieně v r. 1629, odkud pak pokračoval do Francie, kde se dává zapsat jako jeden z mála českých studentů na univerzitu v Bourges.
V r. 1644 najdeme v Sieně velmi známého **Františka Adama Eusebia Žďárského ze Žďáru**, syna Floriana Jetřicha ze Žďáru, zetě Jaroslava z Martinic a zakladatele hájecké lorety. Dále se nám v Sieně mihnou jména **Gundakara z Dietrichštejna**, který má spojitost s Pátkem a Libochovicemi, zapsali se tu **Lobkovicové**, v r. 1668 **František Albert Chřepický z Modlíškovic** na Hospozíně a ke konci století v r. 1695 **František Hartman z Klarštejna**, syn zakladatele nového zámku v Budenicích a horlivého pěstitele zdejšího svatoizidorského kultu. Konečně v r. 1700 se v Sieně objevili **Ludvík** a **František Hartigové**, pozdější držitelé Horních Beřkovic.

To byl tedy širší, byť bohužel jen statistický pohled na šlechtu ze Slánska, která nebyla ovšem žádnou výjimkou a která jen sledovala týž kulturní a vzdělávací

[1] Výpisky Arnolda Luschina von Ebengreuth jsou uloženy v archivu Institutu Maxe Plancka ve Frankfurtu nad Mohanem. O jeho sbírce srv. de Ridder–Symoens, H., *Deutsche Studenten an italienischen Rechtsfakultäten. Ein Bericht über unveröffentlichtes Quellen – und Archivmaterial. Ius Commune* 12, 1984, s. 287–315. České studenty z nich excerpoval krom autora tohoto příspěvku také Michal Svatoš. Od něj srv. *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně*. Zprávy Archivu UK 4, 1982, s. 37 (podle matrik německého národa vydaných F. Weiglem).

[2] Pokud jde o Ferdinanda, je to týž, o němž zpravuje v souvislosti s pobytem v Paříži v době Bartolomějské noci: Hanka, V., *Jistá a pravdivá zpráva o vysvobození dvou synův Vratislava i Ferdinanda, urozeného pána Floriána Kryspeka od zamordování v Paříži, léta 1572, měsíce srpna, dne 24., jakž správa listu tuto položeného ukazuje*. ČČM 18, 1844, s. 553–555.

trend jako celá česká aristokracie 17. století. Tehdy se ve zdejším kraji prosazuje nejvýrazněji martinický rod, kterého si proto všimnu podrobněji. Snad všichni mužští příslušníci Martiniců italskou zkušeností, italskými studii v mládí prošli. Jako první se do Itálie vypravil **Jaroslav z Martinic**, zapsaný v Padově v r. 1599. V jeho šlépějích pokračovala generace jeho synů – **Jiří Adam I**. byl v Sieně v r. 1624 a v r. 1638 se objevili rovněž v Sieně jeho mladší bratři **Ferdinand Leopold Benno** a **Maxmilián Valentin**. Následovala další generace – **Ferdinand Karel**, **Jaroslav Bernard** a **Jiří Adam II**. v r. 1671 a nakonec **Maxmilián** r. 1684. Všichni vesměs v Sieně, opět viděno jen optikou univerzitní matriky.

Na tomto místě je třeba učinit poznámku, že kavalírské cesty už měly málo společného s klasickou univerzitní peregrinací. Zápis do matrik padovských nebo sienských univerzit patřil do určité míry mezi společenské rituály. Mladí kavalíři, respektive jejich hofmistři ovšem pobyt v univerzitním městě zaplánovali do svého programu. Trval od několika týdnů do maximálně tří měsíců a byl často využit k najímání soukromých učitelů jazyků, práva a šlechtických disciplin (jízdy na koni, šermu, tance). Navzdory tomu šlo při pobytech v Padově nebo Sieně o studium až v druhé řadě. Spíše se tu navazovaly kontakty se sobě rovnými nebo – pokud možno – výše postavenými zaalpskými (německými, rakouskými, ale i polskými) kolegy. Čeští šlechtici byli také voleni do různých funkcí v rámci univerzitních národů (např. jako *conciliari*), což bylo spojeno s povinnostmi např. při bohoslužbách, protože univerzitní národy měly v sienských kostelích své oltáře (německý národ v San Domenico). Stále se tak vlastně pohybovali převážně v kruhu svých zaalpských kolegů. Právě tento společenský kontakt, jenž sloužil ke kultivaci mladého šlechtice stejnou měrou jako prvky formálního vzdělávání, byl ovšem jedním z důvodů, pro které se na kavalírské cesty odjíždělo.

Kavalírská cesta[3] byla tedy stavovsky specifickým typem cesty za vzděláním, který se v průběhu druhé poloviny 16. století postupně zformoval a zafixoval, takže i trasy byly poměrně ustálené. Vedly kromě Pyrenejského poloostrova, Francie a jižního Nizozemí především na Apeninský poloostrov. Návštěva Itálie platila za jakési povinné minimum a i ten, kdo neměl dost prostředků na velkou kavalírskou cestu, často odjížděl na několik měsíců alespoň do Itálie. K programu patřila kromě zmíněné (a rozhodně nikoli obligátní) návštěvy univerzitních měst zvláště prohlídka významných měst a jejich památek, mezi nimi především poutních míst, a dále i kratší pobyty u severoitalských dvorů, kde byla příležitost k navázání společenských kontaktů s místními dvořany i příslušníky knížecích rodů. Zcela jiný charakter měly pobyty v Římě. Společenské styky tu měly méně intimní, formálnější ráz, zato se naskýtala příležitost k pozorování chodu papežského dvora při doprovázení kardinálů, při audiencích apod. Řím byl stále právem považován za směrodatné centrum evropské katolické politiky, a i když pasivní role v tomto případě převažovala nad rolí aktivní, byly římské pobyty, přirozeně i vzhledem k poutní tradici a pozoruhodnostem moderního barokního města, považovány za vyvrcholení celé italské cesty.

Co patřilo k programu italské cesty, bych rád ukázal na příkladu kavalírské cesty **Jiřího Adama I. z Martinic**, a to nejen z úcty ke zdejšímu městu a klášteru, v němž se nacházíme, a ovšem i k nedalekému Smečnu, ale také vzhledem k jedinečnému deníku, jenž se o této cestě dochoval.[4] Jeho autorem byl průvodce a vychovatel mladého hraběte – hofmistr **Albert Kolb-Colbius z Kolumberku**, původem Slezan. O Martinicovi se tu tedy mluví ve třetí osobě („*Illustrissimus Comes*“) a autor deníku nám předkládá jakýsi vzorový obraz svého svěřence. Zdůrazňuje zejména jeho společenský úspěch a vždy stavu a rodu přiměřené vystupování. Kolb se často odpoutává od deníkové formy, zhušťuje líčení do tematických odstavců (zvlášť při dlouhých pobytech v jednom místě), nezmiňuje se příliš často o potížích, ale má smysl pro praktickou stránku cestování a neopomene přitom ovšem vyzdvihnout vlastní zkušenost, předvídavost a zásluhy. Píše zkrátka téměř návod, jak vykonat ideální kavalírskou cestu. Z řečeného je rovněž zřejmé, že definitivní redakce textu musela vzniknout až po návratu domů.

Jiří Adam se narodil ve Smečně v r. 1602 jako nejstarší syn Jaroslava Bořity z Martinic a Marie Eusébie, roz. ze Šternberka. Z životopisu jen krátce připomenu, že jeho mládí bylo pochopitelně ovlivněno příslušností otce Jaroslava Bořity ke straně orientované na nejradikálnější katolické politické kruhy, defenestrací a následným exilem celé rodiny do Pasova, který se zhruba od ledna 1619 stává centrem české katolické emigrace. V té době bylo Jiřímu Adamovi 17 let. V Praze již předtím navštěvoval jezuitskou školu, po emigraci pokračoval vyššími studii na jezuitské univerzitě ve Štýrském Hradci a odtud

[3] Ke kavalírským cestám srv. např. Stannek, A., *Telemachs Brüder. Die höfische Bildungsreise des 17. Jahrhunderts*, Frankfurt a. M. 2001; Leibetseder, M., *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreise im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln 2004, kde je uvedena další literatura. K cestování do Itálie zůstává stále dobrým úvodem *Brilli, A., Reisen in Italien. Die Kulturgeschichte der klassischen Italienreise vom 16. bis 19. Jahrhundert*, Köln 1989.

[4] Deník známe pouze z opisu, který je uložen v Moravském zemském archivu. Moravský zemský archiv Brno, fond Benediktini Rajhrad, sign. Dm3/3d–4, 4bis. Dříve byl uložen ve fondu Sbírka rukopisů. Dále cit. jako Deník, MZA Brno, s přísl. fol. Srv. Hojda, Z., *Z katolického exilu do západní Evropy. „Velká cesta“ Jiřího Adama z Martinic v letech 1620–1625*. In Cesty a cestování v životě společnosti, sborník příspěvků z konference konané 6.–8. září 1994 v Ústí nad Labem. Uspoř. Lenka Bobková a Michaela Neudertová (=Acta Universitatis Purkynianae Philosophica et Historica, Studia historica II, 1995), Ústí nad Labem 1997, s. 301–306.

se po filozofickém doktorátu vydal v září 1620, tedy ještě před bitvou na Bílé hoře, na cestu po západní Evropě. Nejednalo se jen o kavalírskou cestu. Jiří Adam studoval nejprve práva v nizozemské Lovani, která dokončil v r. 1623, a teprve poté zahájil svou skutečnou grand tour. Přes Paříž, Orléans, Tours a Bordeaux nejprve do Španělska. Připomínám jen na okraj, že právě španělská část cesty je neobyčejně zajímavá a důkladná, mnohem důkladnější, než bylo při návštěvách Pyrenejského poloostrova zvykem. Ze Španělska odjel na začátku května 1624 přes jižní Francii do Itálie.

Martinicova italská cesta začíná na přelomu května a června 1624. V zachovaném opisu deníku zabírá její velice podrobný latinský popis 115 folií. Vedla nejprve přes savojský Turín do Milána, odtud přes Piacenzu, Parmu a Modenu do Bologně a dále do Florencie a univerzitní Sieny, kde strávil Jiří Adam od počátku července do konce září 1624 plné tři měsíce.[5] Následoval Řím, na který tradičně připadla největší část italského pobytu. V únoru odtud podnikl dvoutýdenní výlet[6] do Neapole a po návratu zpět do Říma zanedlouho nastoupil zpáteční cestu přes klasická poutní místa – františkánské Assisi, v němž se zdržel celý měsíc, a dále Tolentino a Loreto – zpět do severní Itálie. Tady směřovala trasa nejprve znovu do Milána a potom přes Cremonu, Mantovu, Veronu a Padovu do Benátek. Odtud se po poměrně krátkém pobytu vrací domů. Hranice mezi Benátskem a Tridentskem překročil hrabě 11. května 1625, celkem tedy na Apeninském poloostrově strávil necelých 12 měsíců.

Závěrem znovu nahlédněme do Martinicova (Kolbova) deníku a zastavme se spolu s cestujícími v některých místech, jimž věnovali soustředěnější pozornost. Prvním velkým městem v Itálii, kde se mladý hrabě se svým průvodcem zdrželi celých 10 dnů, byl **Milán**, kam dorazili 7. června 1624. Theatinský mnich Don Eugenius de Quarentotto, který se k jejich společnosti připojil v Turíně a odtud byl jejich spolucestující v kočáru, je pozval na večeři do svého kláštera sv. Antonína. Všimněme si i těchto letmých kontaktů (pokračovaly i v Římě) s řádovým společenstvím dotud v Čechách neznámým (až Bernard Ignác z Martinic, mladší bratr Jiřího Adama, připraví později podmínky pro jejich usazení v Praze), ale zvláště v aristokratických kruzích velice oblíbeným. V lombardské metropoli se naši cestující ubytovali v hospodě U tří králů, kde je však obtěžoval jakýsi muž, který se chtěl k hraběti dostat pod záminkou předání listů a zpráv z domova. Hofmistr jej odhalil jako podvodníka a pro jistotu zařídil přestěhování do profesního domu jezuitů (jezuité poskytovali takové služby cestujícím kavalírům častěji, což můžeme opakovaně zjistit jak v popisu Martinicovy cesty, tak např. o deset let později v deníku Lva Viléma z Kounic).[7] Z Milána nebylo možné nenavštívit **Pavii**, kde zejména zaujal kostel S. Maria in Pertica s kostmi francouzských vojáků padlých v bitvě Karla V. s Františkem I. a dále kostel augustiniánů s hrobem biskupa Saula, zpovědníka Karla Boromejského. Další výlet vedl do **Monzy**, kde byli zavedeni do „klenotnice královny Theodolindy" s lombardskou železnou korunou,[8] i zde se ale obracela pozornost návštěvníků k památkám spojeným s Karlem Boromejským: Martinic tu získal od arciděkana zdejšího dómu cennou relikvii, část Karlova roucha, a později v Miláně shlédl i světcův hrob. Další dny trávil návštěvami milánských kostelů ve vznešené společnosti knížat Trivulzia a Landiho; nepodařila se jen návštěva hradu (zřejmě Castello Sforzesco), jenž zůstal vzhledem k nepřítomnosti místodržitele návštěvníkům uzavřen.

Jan Jaroslav Valkoun z Adlaru (†1663) Sienu navštívil v roce 1629. Pohřební obraz ze zlonického kostela.

Před odjezdem z města bylo potřebné obnovit zdravotní vysvědčení, dosvědčující, že přicházejí z morem nenakažené oblasti – obvyklá to procedura provázející cestující po Itálii po celé 17. století. Méně obvyklý byl seznam knih, které s sebou hrabě vezl, potvrzený officiem svaté inkvizice a svědčící spíše o poměrech ve španělském Miláně, a také seznam osob doprovodu.[9] V Miláně

[5] Viz výše o univerzitě v Sieně a jejích matrikách. Pobyt v Římě trval od 2. listopadu 1624 do 4. března 1625.

[6] V deníku se hovoří skutečně o *excursio*. Trvala od 6. do 23. února 1625.

[7] Hrubý, F., *Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska a osudy kounické rodiny v letech 1550–1650*, vyd. Libuše Urbánková–Hrubá, Brno 1987.

[8] *„Adest corona, quam vocant ferream, qua imperatores coronabantur, et postremo Carolus V, quae quidem aurea est in modum latioris circuli, intus vero parvum circulum continet ferreum, quem dicunt aliqui ex uno Christi domini clavorum confectum"*
Deník, MZA Brno, fol. 65r.

[9] *„...postquam sibi testimonium sanitatis, consignationem librorum, quos secum vehebat, ab Officio sanctae inquisitionis probatorum, et scedulam quam dicunt personarum procurasset..."*
Deník, MZA Brno, fol. 65v–66r.

si najali cestující vůz i s kočím, který je měl dovézt až do **Bologně**.

Tomuto městu věnoval hrabě sice jen dva dny pobytu, využil je však velmi intenzívně. Kromě návštěv boloňských kostelů, kde jej zaujaly zvláště hroby světců sv. Dominika a bl. Kateřiny Boloňské, se stačil zapsat do matriky německého národa na zdejší univerzitě, o níž ví, že je „matkou všech univerzit v Evropě“[10] (podobná formální procedura vyžadovala jen zaplacení příslušného honoráře pedelovi a příspěvek do pokladny německého národa), a také setkat se s kardinálem Ludovikem Ludovisim, prvním nepotem před rokem zemřelého papeže Řehoře XV.

Zastávka ve **Florencii** byla dosti zběžná, jakkoli návštěva knížecích sbírek v programu nechyběla. Největší místo v popisu florentského pobytu zaujímá však důležitá transakce praktického rázu, totiž převzetí peněz na další cestu proti směnce, znějící na benátskou banku, a přivezených odtud, tedy z Benátek, prokurátorem obchodníka Jacoba Periniho, jenž byl zase v obchodním spojení s otcem mladého hraběte. Podrobnější nahlédnutí do této transakce, jež deník umožňuje, objasní vcelku dobře fungující síť směnečných operací, která byla jednou z důležitých podmínek kavalírského cestování.

Další cesta vedla do **Sieny**, která skýtala ideální podmínky k soustavnějšímu výcviku ve „šlechtických disciplínách“, jak o nich byla výše řeč. Studium práv završené v Lovani zde mohl mladý šlechtic doplnit nezbytnými „šlechtickými cvičeními“ a rovněž výukou v některých praktických oborech. K tomu využil jak tříměsíční pobyt v Sieně, tak i následující měsíc v Římě. Nemůžeme si ovšem představovat, že Martinic v Sieně navštěvoval nějakou společnou výuku – vše se odehrávalo pod vedením najatých učitelů, kteří byli hraběti plně k dispozici. Jaké to byly tedy disciplíny (v pořadí, jak je uvádí deník): na prvním místě jízda na koni, dále italský jazyk, jemnější ovládání koně (skoky a krokové variace),[11] zápas („*digladiatoria*“) či pravděpodobněji šerm, matematika a umění stolování („*artem cibos eleganter praescindendi*“).

Římský pobyt představoval vyvrcholení bezmála každé kavalírské cesty a nejinak tomu bylo u Martinice. Hned na začátku se nám dostává z Kolbova pera poučení o všech modalitách proclívání a prohlídky zavazadel při vstupu do věčného města, jako vždy nechybí ani přesně vyčíslené náklady na takovou proceduru. Praktický ráz má i následující pasáž o hledání bytu. Jak bylo obvyklé, po několika dnech strávených v hostinci („*de la spada nel Monte Jordan*“) se podařilo najít stálý byt, v tomto případě pomohl při hledání dr. Putz, hofmistr pana Františka Oldřicha z Kolovrat, který spolu s Jáchymem a Adamem Slavaty Martinice v Římě uvítal. Méně obvyklé bylo, že najat byl celý dům na ulici dei Banchi vecchi, a tak se sem nastěhovala celá společnost, totiž Martinic spolu s několika německými šlechtici, kteří jej doprovázeli už ze Sieny.[12] Praktický Kolb poznamenává, i jak se dělili o náklady na stravu a kolik činil nájem.

Následuje celkem obligátní výčet a popis sedmi římských bazilik a jejich pozoruhodností. Kolb přitom neopomene doporučit osvědčené knižní průvodce a tak si jen potvrzujeme, co už beztoho tušíme na základě výskytu těchto příruček v našich šlechtických knihovnách: Nejužívanější byly *Le cose meravigliose di Roma*[13] a dále Francisco Scotto.[14] Obdivuje-li například průčelí svatopetrského chrámu, které prý „někteří“ považují za velkolepější než svatého Vavřince v Escorialu, může se ale opřít i o vlastní cestovatelskou zkušenost.[15] A zatímco velkým i „vnějším“ („extra muros“) poutním bazilikám věnuje „povinnou pozornost“, pomíjí téměř úplně památky starověku, odvolávaje se na to, co si každý může přečíst právě ve zmíněných průvodcích.

Při popisu svaté brány svatopetrského chrámu se máme příležitost spolu s hrabětem a ostatními českými šlechtici zúčastnit zahájení jubilejního roku 1625, jenž bývá výjimečnou příležitostí ke slavnému otvírání jinak stále zavřené brány. Martinicovi se přitom dostalo cti zaujmout místo blízko Svatému otci, totiž v jednom „lacunariu“ mezi říšskými knížaty.[16] Zvláštní milost projevil Svatý otec, kterým byl od červencového konkláve 1624 Urban VIII. (Barberini), také při vstupní audienci. K papeži byl hrabě uveden a představen mu císařským vyslancem (Federigo Savelli), předložil mu své doporučující listy a papež s ním prý pak dlouho rozmlouval o říšských záležitostech. Obřadu políbení papežova střevíce se s ním zúčastnili i jeho sienští přátelé a římští spolubydlící.

Vatikánu věnuje pan hofmistr vůbec velmi bedlivou pozornost. Zajímá jej zejména švýcarská garda. Hned na dvou místech opakovaně zdůrazňuje, jakou důležitost mají tito strážci pro hladkou „komunikaci“ s papežským palácem. Je třeba chovat se k nim zdvořile, neurazit je a zejména je třeba pamatovat na ně s novoročním dárkem,

[10] „*In hac civitate Universitas tota Europa celeberrima omnium artium mater*“, Deník, MZA Brno, fol. 68r.

[11] „*Saltus equestres, quod voltigiare vocant, et praeterea Tripudiatoriam didicit…*“, Deník, MZA Brno, fol. 69v.

[12] Jmenován je Johann von Sickingen a jeho příbuzný Friedrich von Sickingen, dále pán z Osteynu se svým hofmistrem Johannem Chrys. Gastlinem a konečně jistý Georg Adam Han.

[13] Průvodce od Girolama Franciniho *Le cose meravigliose dell'alma città di Roma*, jenž opakovaně vycházel od 80. let 16. století.

[14] Též Franciscus Schott, pravděpodobně některé z ranějších vydání *Itinerario, overo nuova descrittione de viaggi principali d'Italia*.

[15] „*Porro sunt, qui Frontispicium S. Petri tanti aestimandum putent, ut eius solius expensis superari putent totam illam molem S. Laurentii ad Escorialim in Hispaniis, quod tamen ob singularem suam elegantiam et sumptus immensos octavum mundi miraculum ab historiographis solet nuncupari.*“, Deník, MZA Brno, fol. 80r.

[16] Viz Maťa, P., *Oslavy jubilejního léta 1600 v Římě a česká šlechta*, Jihočeský sborník historický 66–67, 1997–1998, s. 111–117; Stejskal, A., *Slavnosti a politika. „Čechové“ v Římě na prahu 17. století*. Výběr 37, 2000, č. 2, s. 82–96.

když přicházejí „koledovat“ s píšťalami a tympány. Pak bude mít člověk ve Vatikánu vždy dveře otevřené.

Nejvíce místa v průběhu římského pobytu vyplňují vůbec společenské kontakty. Zvlášť prestižní charakter měla pozvání významných členů kardinálského sboru: kardinála nepota Mattea Barberiniho, protektora německého národa kardinála Scipiona Borghese (jednou daroval hraběti na důkaz přízně na 40 lahví vína různých druhů) a zejména vídeňského biskupa kardinála Melchiora Khlesla. Právě v předměstské Villa Borghese se odehrála pozoruhodná rozprava, k níž dal po obědě, ke kterému kavalíry pozval jejich protektor, podnět rovněž přítomný kardinál Khlesl. Všichni se měli vyjádřit o nejlepším způsobu provedení protireformace v Čechách, přesněji: „jak očistit Království české od kacířské zvrácenosti“. Zatímco prý ostatní doporučovali nasazení vojska, upozornil Martinic na těžkosti, k nimž by to vedlo. Tak velké vojsko by bylo břemenem pro celou zemi a poklesky vojáků by jistě nebyly novým katolíkům dobrým příkladem. Sám doporučoval zastavit posílání vojáků do země a spíše ustavit dostatek kněží. Až bude církev silnější, bude moci působit přesvědčováním. Khlesl prý tuto myšlenkovou „hru“ shrnul a – jak také jinak – v Kolbových očích dal zapravdu „moudré“ odpovědi mladého Martinice.

I v Římě se věnoval hrabě šlechtickým exerciciím. Pokračoval v jezdeckém i šermířském výcviku a navíc si najal německého malíře na výuku kreslení a učitele tance. Nezapomínal však při cvičeních na pilnou návštěvu kostelů a zejména se z nich snažil vytěžit vše, co formuje člověka k tomu, aby uměl řídit stát.[17] K tomu ovšem patřila obvyklá služba kardinálům a vyslancům, zvláště jejich doprovázení k papeži, kam se odebírali s průvodem někdy až 150 vozů.[18] Praktický Kolb k tomu neopomene dodat, kolik stojí v Římě pronájem kočáru obyčejně a kolik o velkých svátcích. Zvláštní místo měly také hovory o politice s panem Schoppiem, původem německým radou španělského krále.

Po dvoutýdenním únorovém výletu do Neapole pobyt v Římě rychle skončil. Mladík si tu prý řádně prohlédl vše, co je vidění hodno,[19] a po rozloučení s papežem (který mu posvětil mnoho dárků) a ostatními hodnostáři, vyprovázen, jak bylo zvykem, svými přáteli a krajany daleko za město, vydal se ke slavným poutním místům v Umbrii a Markách. V **Assisi** strávil Martinic celý měsíc (od 7. března do 6. dubna 1625),[20] aniž přesně rozumíme, čím byla celá tato dlouhá doba vyplněna. Samozřejmě navštívil všechna poutní místa spojená s životem a skutky sv. Františka: chrámy sv. Františka a sv. Kláry, dále „*domum paternam*“, otcovský dům, u něhož připomíná, že je tam vězení, kde otec sv. Františka uvěznil poté, co ten se rozhodl peníze, které dostal na obchodní účely, věnovat chudým. Vidíme velikou pečlivost, se kterou ta místa navštěvuje a zaznamenává až k chrámu Panny Marie Andělské a kapli Porciunculae, jež inspirovala – podobně jako loretánská Svatá chýše – řadu nápodob v Čechách (právě ve Slaném nalezneme ve františkánském chrámu oba kulty, jak loretánskou kapli, tak porciunkulový oltář).

Po františkánském zastavení pokračovala cesta začátkem dubna k poutním místům na druhé straně apeninského hřebene. Důležité místo zaujímá **Tolentino** na cestě z Assisi do Loreta. Jiří Adam sice v Tolentinu jen povečeřel (chválí výborné muškátové víno) a přespal, nemohl si však odpustit okamžitou prohlídku relikvií (tj. paže) sv. Mikuláše Tolentinského. Přenášení kultu sv. Mikuláše Tolentinského do Čech patří ostatně mezi další příklady spirituálních vlivů zprostředkovaných cestami. Autor vyprávění, tedy Kolb, zde výjimečně přechází do první osoby a líčí, jak později, ve vojenském táboře, onemocněl uherskou horečkou, ale vzpomněl si na zázračné působení ostatků, a protože měl u sebe náhodou jeden z chlebíků („*panicellis*“) sv. Mikuláše přivezený z Tolentina (pecen chleba je atributem tohoto světce), odevzdal se do jeho ochrany a uzdravil se.

V **Loretu** byl mladý hrabě pověřen zvláštním reprezentačním úkolem. Jeho otec poslal do Itálie darem Panně Marii Loretánské masivní zlatý řetěz, na němž nošeno vyznamenání zlatého rouna. Právě tento zlatý řetěz zdobený ještě přívěsky převzal Jiří Adam před odjezdem z Říma na celnici, kam došel poštou. A právě odevzdání tohoto řetězu doprovázené slavnostním ceremoniálem bylo přirozeně hlavním bodem jeho loretánského pobytu.

Další cesta na sever probíhala už v poměrně rychlém tempu a dokonce ani pobyt v Benátkách, kde hrabě své italské putování ukončil, netrval více než čtyři dny.

Pokud se ohlédneme za Martinicovou cestou a jejími specifickými rysy, zjistíme, že je „vyznačkována“ významnými politickými a společenskými kontakty (to vyplývá ovšem i ze způsobu podání, výběru událostí v Diariu) a že se mladý Martinic díky svým doporučením

[17] „*Vacavit strenue dictis exercitiis, non tamen ita sui oblitus, ut non maiorem adhiberet diligentiam in frequentandis templis, familiaritate etiam ineunda cum iis, a quibus hauriret ea, quae ingenium hominis ad rempublicam administrandam formarent*.“
Deník, MZA Brno, fol. 92r–v.

[18] „*Est autem plane magnificum spectare tum Cardinales, tum Oratores principum ad Pontificium palatium se conferentes…*“
Deník, MZA Brno, fol. 93r.

[19] „*Interea d. comes omnia, quae visu digna in urbe habentur, diligenter lustravit…*“, Deník, MZA Brno, fol. 105r.

[20] Srv. významné místo, které zaujímala františkánská poutní místa také v programu Lva Viléma Kounice. Viz Hrubý, F., *Lev Vilém z Kounic, barokní kavalír. Jeho deník z cesty do Itálie a Španělska a osudy kounické rodiny v letech 1550–1650*, c. d. Je ale v každém případě zvláštní, že k vylíčení tak dlouhého pobytu v Assisi včetně popisu poutních míst postačila Kolbovi poměrně krátká zpráva, srv. Deník, MZA Brno, fol. 106v.

a prestiži svého otce pohyboval na společenském žebříčku trochu jinde než většina ostatních českých šlechticů. Podobné úrovně dosáhl – alespoň z těch, jejichž kroky máme doloženy deníkem – jen častěji zmiňovaný Lev Vilém z Kounic (1634). Tato úroveň odpovídala postavení říšského hraběte a podobné postavení mělo své důsledky i v nákladech na vlastní reprezentaci. Hraběcí (či knížecí) reprezentace zahrnovala povinné investice do personálu (doprovázejícího i najímaného), oblečení, kočárů a mnoha dalších atributů, jež musely být v souladu se zastávanou stavovskou rolí. Tyto investice bývají někdy doloženy cestovními účty, jež ovšem v Martinicově případě k dispozici nemáme. Právě s vyšší společenskou rolí se ovšem pojily i možnosti „vyšších" společenských kontaktů, jež v důsledku činily cestu efektivnější.

Naposledy se zmíním ještě jednou o kulturních inspiracích. Inspirací bylo pozorování dvorského života, ceremoniálů a rituálů, ale i běžné „dvorské každodennosti" (na mysli mám severoitalské dvory, dvory kardinálů a ovšem specifické a s ničím nesrovnatelné poměry u kurie) a též aktivní účast v tomto životě. Právě tato činnost se vedle výuky a cvičení stávala hlavní „školou" šlechtice na kavalírské cestě. Kulturní inspirací bylo rovněž přijímání či nakupování různých darů, které cestovatelé jednou za čas posílali domů, přímé objednávky či nákupy portrétů a jiných uměleckých děl. O této stránce Martinicovy cesty informováni nejsme. Vedle této materiální inspirace tu byla ale i rovina spirituální: Každá kavalírská cesta představovala – byť v různé míře – zároveň pouť. Návštěvy měst, kostelů, klášterů byly vždycky něčím mezi turistikou a poutnictvím. Je přirozeně velice těžké stanovit, kdy převažovala *curiosità* a kdy šlo opravdu o duchovní prožitek, pro nás jakoby „poskvrněný" vášnivým opatřováním si poutních suvenýrů. Postup byl však i opačný – mladí cestovatelé nejen brali, ale sami také dary přinášeli (ovšem na úrovni své „reprezentace"), jak jsme viděli u Jiřího Adama v Loretu.

Pro úplnost a jako epilog dodávám, že po návratu do Čech v r. 1625 se Jiří Adam z Martinic oženil s Giovannou Gonzaga, italské kontakty se tedy promítly i do italského sňatku. Jiří Adam stoupal po žebříčku zemských a státních funkcí přes místoprezidenta apelačního soudu na prezidenta české komory a postupně až do funkce nejvyšší, které dosáhl v r. 1644 – funkce nejvyššího kancléře Království českého. Tímto rokem také končí druhá část jeho deníku.

Zdeněk Hojda, PhDr., CSc. (* 1953), Filosofická fakulta UK Praha, katedra pomocných věd historických a archivního studia. Dlouhodobě se zabývá italsko-českými vztahy: *Bohemia-Italia. Češi ve Vlaších a Vlaši v Praze 1600–2000* (společně s Jar. Kašparovou). Katalog výstavy. Praha, Národní knihovna, květen 2000.

Josef Kalasanský, kardinál Dietrichštejn a Dominik à Jesu Maria

Poznámka na okraj freskové výzdoby kostela piaristů v Prievidzi

Pavel Štěpánek
Filosofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Tento příspěvek tak trochu navazuje na loňské rozhovory španělsko-české, byť piaristé byli na Moravu uvedeni z Itálie – a Itálii je také věnováno toto setkání. Ve Slaném o piaristech i proto, že zde byla založena v roce 1658 piaristická kolej, jejíž vznik souvisí s Bernardem Ignácem z Martinic. O jeho vztahu ke slánským piaristům svědčí i to, že část jeho srdce je uložena nejen v loretánské kapli v kostele tohoto kláštera, kde jsme se sešli, ale část byla pietně pochována i v kryptě slánských piaristů.

Kult zakladatele řádu piaristů sv. Josefa Kalasanského (Calasanz) je dosti pozdní; svým výstupem na české nebe r. 1748 patří k posledním barokním světcům. Lze vysledovat i jeho vztahy k českým zemím a ke Slovensku. Zakladatelem piaristického řádu byl sice Španěl, přesněji aragonský rodák, ale řád samotný vznikl v Římě. Významem a počátečními osudy připomínají piaristé tak trochu Tovaryšstvo Ježíšovo, založené rovněž v tomto italském městě; mělo převážně španělský ráz díky svému zakladateli sv. Ignáci z Loyoly a jeho pomocníkům. Piaristé byli někdy nazýváni či chápáni jako „reformovaní jezuité".[1]

Přestože řády byly svou povahou nadnárodní, v žádném případě nelze opomíjet složku národnostní, zejména v zakladatelské generaci.[2] V období katolické protireformace v 16.–17. století se tak vytvářel velmi častý trojúhelník: nejsilnější katolický stát Evropy – Španělsko[3] – dodával impulsy, které dostávaly zřetelné obrysy v Itálii a pak se šířily do střední Evropy i dále, v našem případě na území Čech, Moravy a Slezska. To mistrně postihl už Zdeněk Kalista, jenž jako první a zatím poslední věnoval pozornost českému baroku ze zorného úhlu daleko širšího: dohlédl nejen na Pyrenejský poloostrov, ale dokonce

[1] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský*. Životopis, Prievidza, Slovenská provincia rehole piaristov 1994 (italský originál 1960), s. 92; také jejich heslo vychází z ignaciánského.

[2] O piaristech nemáme žádnou početnou novější literaturu, zatímco o jezuitech vychází jedna kniha za druhou. Bartůšek, V., *Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. století*, Praha 2002, s. 32; *Svatý Josef Kalasanský a Zbožné školy: Informátor o Řádu piaristů*, Strážnice, Českomoravská provincie řádu Zbožných škol – piaristů, 2004; k jezuitům viz Brodrick, J., *Rozšíření jezuitů*, Olomouc, Centrum Aletti 2005; Černejová, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha, Hart 2002, 1. vyd. Mladá Fronta 1995.

[3] Španělskými vlivy jakožto zásadní záležitostí se zabývá Dickens, A. G., *The Counter Reformation*, London 1968, zvl. kapitola II. The Medieval Sources of Catholic Revival, s. 19–28.

i za oceán.[4] Jak to definoval Dawson,[5] bezmoc Itálie proti faktu španělské moci vedla naopak ke kosmopolitním vlivům italské kultury.

Podnětem k této studii byla moje nedávná návštěva Prievidzi, kde jsem měl možnost shlédnout obnovené nástěnné malby v tamním piaristickém kostele.[6] Dlouhodobě totiž sleduji problematiku toho, čemu říkám Čechy španělské (resp. Morava španělská či Slovensko španělské). V sousedním Rakousku nedávno publikoval můj španělský kolega Xavier Sellés-Ferrando objemnou knihou *Spanisches Österreich*, v níž se nezbytně objevují i české reálie.[7] V rovině náboženské kráčí tato hispanizace – rozuměj myšlenková a ikonografická – ruku v ruce s italskými průniky do střední Evropy.

I když nechybí výrazné hlasy o hispanizaci Čech,[8] není pochopitelně myšlena jazykově a nelze tvrdit, že bychom byli jakousi přímou součástí španělského světa, přestože španělské dynastické vztahy s vídeňským dvorem, řídícím se španělským protokolem po většinu své existence, by k tomu opravňovaly. Španělské myšlení politické,[9] a zejména vliv společného katolického náboženství, sehrálo v tomto životním prostoru daleko větší roli, než se dnes zdá. Odpovídá to postavení národa, který stál mocensky a myšlenkově v čele katolického světa až do osvícenství, přinejmenším v rozhodujícím období zámořských objevů a evropské expanze, a který spoluutvářel vývoj moderního světa ještě dlouho potom, co skončila jeho mocenská pozice. Ne zbytečně datujeme novověk španělským objevem Ameriky v roce 1492. Samozřejmě vzhledem ke geografickým a dalším podmínkám byl formální rozvoj umění od renesance podmíněn všudypřítomnými Italy, rozhodující složkou v šíření nových uměleckých forem.

Pro většinu barokních mystiků, zvláště španělských, kteří předjímali a určovali evropskou úroveň této tendence (Luis de León, Terezie z Ávily, Jan od Kříže), nebo i u prakticko-meditativních řádů, je příznačná velká úcta k osobnosti a důraz na praktické jednání. Vrcholem této složky jsou právě jezuité vedení sv. Ignácem z Loyoly. Ovšem nejen známá duchovní cvičení jezuitská, ale i neméně vlivná kapucínská[10] spoluutvářely literární myšlení baroka, dokonce i v protestantských oblastech. V oblasti praxe to byly i další řády založené či reformované v 16. století Španěly. Stručně řečeno s Aumannem,[11] v době, kdy se *„severní Evropa zmítala v bouřích a papežství ztratilo prestiž, se obnova křesťanské spirituality posunula na jih od Pyrenejí, do Španělska“*.

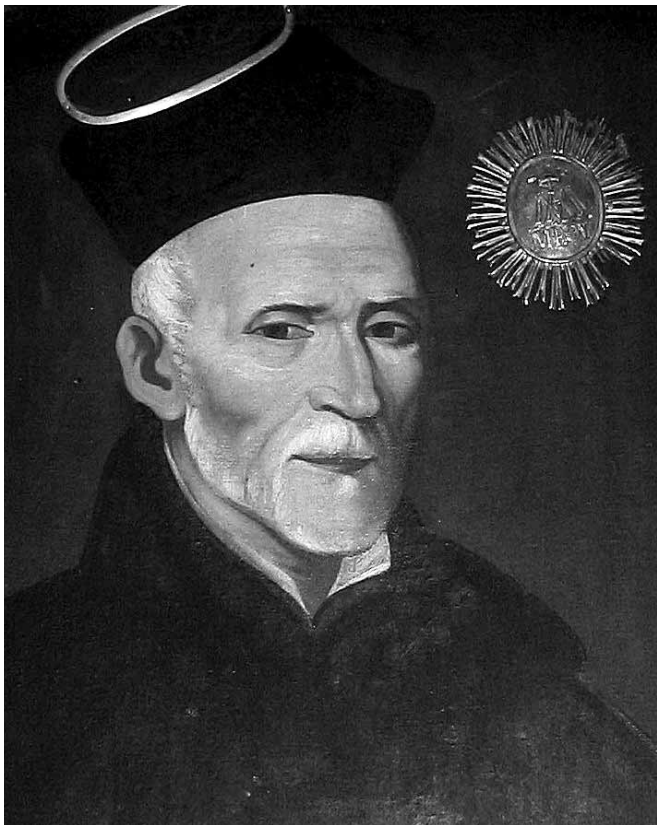

Sv. Josef Kalasanský – barokní obraz z bývalé koleje piaristů ve Slaném.

Odmyslíme-li si starý řád dominikánů, založený Španělem sv. Dominikem Guzmánem, a připomene-li pouze řády soudobé či v oné době se rozvíjející díky španělskému impulsu, které u nás (ve Vídni i Praze a v Čechách obecně) začaly intenzívně působit, pak musíme uvést ještě řád montserratských benediktinů, reformovaných bosých augustiniánů, španělskou odnož trinitářů, milosrdných (řád sv. Jana z Granady) a bosých karmelitánů,[12] rovněž španělského původu, abychom si uvědomili hluboké konceptuální španělské vlivy na českou náboženskou a tím i všeobecnou kulturu,

[4] Kozelka, V., v recenzi Kalista, Z., *Tvář Baroka*, Garamond 2005, s. 28: *„můžeme jen litovat, že vnější okolnosti nedovolily Kalistovi věnovat více pozornosti fenoménu baroka v zámoří“*.

[5] Dawson, Ch., *Rozdělení nebo reforma západního křesťanstva*?, Praha 1998, s. 60.

[6] *Španielske umenie zo slovenských zbierok*, výstava SNM – Múzeum Bojnice, Zámok Bojnice, 21. 5.–30. 8. 2005, Pamiatky a múzeá 2005, č. 4, s. 49–52.

[7] Sellés-Ferrando, X., *Spanisches Oesterreich*, Wien-Koeln-Weimar, Bohlau 2004.

[8] Vopěnka, P., *Podivuhodný květ českého baroka*, Praha, Karolinum 1998, kap. Espaňolizar Bohemia!, s. 86–111.

[9] Viz Štěpánek, P., R*esonancias de Saavedra Fajardo en Bohemia* (*Emblemas barrocos en el palacio checo de Doudleby nad Orlicí*), Monteagudo (Murcia) 1984, č. 86, s. 63–68.

[10] Sousedík, S., *Valerián Magni. Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*, Praha 1983.

[11] Aumann, J., *Křesťanská spiritualita v katolické tradici*, Praha, Karolinum 2000, s. 167. Také Dawson (pozn. 5), s. 134 zdůrazňuje „velkou mystickou obrodu“ včetně karmelitánské reformy a to, že Trident byl skladbou svých členů převážně italský a španělský.

[12] Viz Jirásko, L., *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha, Klášter premonstrátů na Strahově 1991.

přestože se k nám dostávaly převážně nepřímo – přes Řím (neboť byly vázány na procedurální záležitosti papežské kurie) nebo i přes Vídeň jakožto centrum rakouského soustátí.[13]

Toto poukazování na španělské kořeny řádů, zvláště řádu jezuitského, není ani samoúčelné ani projevem snahy dokázat za každou cenu váhu španělské přítomnosti u nás. Víme totiž, že právě česká katolická strana požádala samotného Ignáce z Loyoly o vyslání Tovaryšstva do Čech.[14] Připomeňme zde jen, že španělští jezuité založili olomouckou univerzitu; prvním rektorem byl Hurtado de Mendoza, jenž ale působil i v Praze.[15]

Jako příklad uvedu jedno výmluvné svědectví doby: kardinál František Dietrichštejn zřídil r. 1616 jezuitskou rezidenci v Holešově a pak v dalších moravských městech, ale ještě dříve, r. 1611, dal vystavět klášter kapucínům v Mikulově. Je rovněž příznačné, že když údajně chtěl postavit protiváhu proti monopolnímu postavení jezuitů, povolal r. 1631 na Moravu řád piaristů, založený Josefem Kalasanským roku 1597.[16] Piaristé byli řádem chudých kleriků Matky Boží pobožných škol (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*)[17] podle regulí sv. Augustina. Není náhodou, že jak řád piaristů, tak jezuitský řád, založené a vedené Španěly, soustřeďovaly své úsilí na oblast výchovy.[18] Spíše než o konkurenci lze přitom hovořit o vzájemném doplňování, protože piaristé se věnovali zejména základnímu a střednímu školství, zatímco jezuité vysokému a lišili se i v metodách výuky.

Po zrušení jezuitského řádu piaristé prakticky převzali jejich vzdělávací funkce. Své základní a v menší míře i střední školy budovali pod ochranou světských i církevních vrchností převážně v malých městech, a to tam, kde byl evangelický odpor proti rekatolizaci nejúpornější, např. právě v Mikulově (mikulovská kolej byla ovšem vůbec první piaristickou kolejí v celé středoevropské oblasti), ve Strážnici (1633), v Lipníku nad Bečvou (1634),[19] v Čechách (kam je přivedli Pernštejnové) zejména v Litomyšli (1640), v Rychnově nad Kněžnou, v Kosmonosech (1688) a ve Slaném (1658). Do konce století založili ještě svá gymnázia v Kroměříži (1687), ve Staré Vodě (1690) a v Příboře (1694).[20] Právě v těchto oblastech bylo nutno ukázat pedagogické mistrovství, což piaristický řád, řád povýtce školský a učitelský, dokázal.

Do Prahy pronikli piaristé dost pozdě, neboť proti tomu stáli právě jezuité. Až Gelasius Dobner dosáhl toho, že se koncem roku 1752 Menhartův palác v Celetné ulici stal piaristickou kolejí, která ovšem až do r. 1776 měla pouze čtyři triviální třídy, a to školu čtení, psaní, počtů a základů latiny. V Celetné se udržela čtrnáct let. V r. 1766 se přemístila do nové budovy v Panské ulici na Novém Městě a po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 (rozhodnutí zveřejněno 16. 8. 1773)[21] převzali piaristé dědictví proslulého jezuitského novoměstského akademického gymnázia. Škola se stala nejlepší svého druhu u nás.[22]

Zatím stále nedoceněný význam piaristů pro rodící se syntézu barokní kultury v českých zemích

---

[13] Bylo by na místě přezkoumat souvislosti mezi liturgickou nádherou, která dosáhla v baroku svého vrcholu, a malebností a okázalostí veřejného i soukromého života a její vliv na lidové umění. S barokním chrámem, jeho liturgií a lidovými pobožnostmi, zvláště zpěvem, byli věřící spjati bratrstvy, jejichž počet je pro baroko příznačný. Také bratrstva dala celé době osobitý ráz. Jezuité rozšířili i kult jesliček právě ze Severské koleje v Olomouci. Viz Medek, V., *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha 1982, s. 227 a 229; Kalista, Z., *Ctihodná Marie Elekta Ježíšova*, Kostelní Vydří 1992, s. 76 připomíná, že ještě silněji než prostřednictvím aristokratických rodin, které vytvářely v Čechách i na Moravě španělskou stranu, pronikala na českou půdu španělská religiozita v řeholních ústavech řádu jezuitského; Piperek, L. F., „*Václav nebo Jan*", Prostor (Zlín) III (1995), s. 10–11, připomíná Pekařův názor, že příklon ke srozumitelnému, lidovému zpěvu v kostelích vedl k tak výraznému úspěchu katolické církve při opětovném sjednocení národa.

[14] Čornejová, I., *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, c. d., s. 32. Průzkumem terénu byl pověřen sv. Ignácem Petr Canissius, aby se k záměru vyjádřil. Ten vhodnost působení jezuitů potvrdil. Jeho katechismus *Summa doctrinae christianae* se dočkal 28 vydání a používal se až do 19. století.

[15] Fiala, J., *Jezuitský konvikt. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Dějiny – Stavební a umělecké dějiny – Obnova a využití*. (Ed. Jiří Fiala), Olomouc 2002. O činnosti pražských jezuitů např. Kašparová, J. – Mačák, K., *Utilitas Matheseos. Jezuitská matematika v Klementinu (1602–1773)*, Praha 2002; *Misiones jesuitas*, Artes de México 2003, č. 65. O jejich filozofii a novoscholastice viz: Jansen, B., *Jezuité v přírodních vědách a ve filosofii 17. a 18. století*, Olomouc – Velehrad 2004.

[16] Medek, V., *Cesta české a moravské církve staletími*, c. d., s. 206.

[17] Jirásko, L., *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, c. d., s. 80–81; kromě toho existuje i nově založený řád kalasantinů, kongregace pro křesťanské dělníky sv. Josef Kalasanského (Congregatio pro operarii christianis a S. Josepho Calasantio), založená ve Vídni r. 1889, kteří působili v Kladně–Kročehlavech od r. 1931 do zrušení řádu.

[18] Sv. Josef Calasanz se vysloveně inspiroval jezuitskou pedagogikou i heslo řádu převzalo část jezuitského.

[19] Mlčák, L., *Malířské dílo Josefa Fr. Pilze (1711–1797)*. In Sborník památkové péče v SM kraji 5, Ostrava 1982.

[20] Leicher, F. I., *Sv. Josef Calasanzský před Marií*, kol. 1764, Příbor, bývalý piaristický kostel sv. Valentina. K tomu viz Slavíček, L., *Příspěvky k poznání díla Felixe Ivo Leichera na severní Moravě*. In Sborník PP v SM kraji 5, Ostrava 1982.

[21] Jezuité v historickém přehledu. Roma – Velehrad 2002 – Kettner, J., *Dějiny pražské arcidiecéze v datech*, Praha 1993, s. 105.

[22] Viz *Dějiny Prahy v datech*, ed. Mika, Z., Praha 1988, s. 141; Haubelt, J., *České osvícenství*, Praha 1986, za s. 240 vyobrazení piaristické koleje v Ostrově, v Praze v Celetné a Benešově, foto z r. 1955.

zejména v oblasti výchovy, výuky a školství a koneckonců i umění vyzvedl v minulosti především Arne Novák: „*z ostatních řádů největší význam měli Otcové pobožných škol čili piaristé, jimž jejich zakladatel, sv. Josef Calasanz, uložil péči především o školství střední a nižší, ale i o písemnictví*.[23]

Tento španělský světec patří mezi významné osobnosti, přesto jeho osudy a dílo téměř upadlo v zapomnění. Dostalo se mu pozornosti teprve v nedávné době v souvislosti s připomenutím významu řádu piaristů, který založil. Působení řádu mělo nesmírný význam od samého jeho ustavení zejména v Čechách, na Moravě a v Horním Uhersku (Slovensku). Životopisné údaje Josefa Kalasanského (řádové jméno Josef od Boží Matky) byly shrnuty několikrát.[24]

Osobnost, osudy zakladatele a jeho dílo jsou v mnohém ohledu zajímavé, ba v určitých okamžicích i napínavé. Josef Calasanz se narodil roku 1556 nebo 1557 v malé dědině Peralta de la Sal na svazích pyrenejské Ribagorzy, na rozhraní Aragonska a Katalánska, kde byl jeho otec starostou. Společensky patřil do rodiny hidalgů, tedy nižší šlechty, převážně chudší (srovnatelné se zemany v českých zemích), a de facto se živil jako kovář. Josef už od dětství jevil zájem o náboženské úkony, takže se mu přezdívalo el santet, tj. malý světec či „světeček“, a byl proto často terčem posměchu. V katalánské Léridě, hlavním městě stejnojmenné provincie (katalánsky Lleida), vystudoval filosofii a právo na úrovni bakaláře. Tam se stal mluvčím aragonského národa v rektorské radě. Tonzuru přijal v r. 1575, jako dvacetiletý odešel studovat teologii na univerzitu ve Valencii, kde se jeho patronem stal arcibiskup a místokrál valencijský, blahoslavený Juan Ribera.[25] Na kněze byl vysvěcen r. 1582 v aragonské Huesce. Jeho další osudy vedly k tomu, že byl nazván nejen putovním klerikem, ale naprosto oprávněně i bludným rytířem.[26] Z jeho španělské kariéry nutno připomenout, že byl vizitátorem (inspektorem) montserratského kláštera a z tohoto důvodu podstoupil další sebevzdělání: doktorát. Ten byl v tehdejší době záležitostí pro uchazeče velmi drahou, ba představoval téměř celý majetek, protože bylo třeba platit různé poplatky, zplnomocnění, konzultace. Když r. 1592 odjel z Barcelony do Říma, už byl držitelem tohoto titulu. V nynějším italském hlavním městě bydlel v domě kardinála Marcantonia Colonny spolu s kanovníkem tarragonským Baltazarem Comtem a stýkal se s početnou a silnou španělskou kolonií. Rodina Colonnů byla totiž spjata se Španělskem. Navíc chodíval do římského kostela P. Marie Montserratské, kde se Španělé scházeli na bohoslužbách.[27]

Sv. Josef Kalasanský na barokní grafice.

Habitus nové kongregace oblékl Josef Kalasanský dne 25. 3. 1617; složil slib *somma poverta*, tj. nejvyššího stupně chudoby a oblékl si hábit pokání a pokory: sutana z obyčejného plátna s černým pásem, krátká pelerína, velký klobouk, otevřené sandály a bosé nohy. Do té doby nosil tuniku podle španělské módy. V r. 1621 byla kongregace chudobných Matky Boží Zbožných škol přeměněna na řeholi se slavnostními sliby, dekret byl vydán 31. 1. 1622. Jeho titul zněl *Ministro Generale dei Chierici Regolario Poveri della Madre di Dio*. Řádové jméno přijal „Josef od Boží Matky“.[28]

[23] Cit. dle Kratochvíl, A., *Oheň baroka*, Brno 1990, s. 16, pozn. 9. (Jejich zásluhy o český mateřský jazyk se však přecházely mlčením.); viz také Neuman, A., *Piaristé a český barok*, Přerov 1933.

[24] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d. Dnes už existuje i důkladnější španělská studie: Guerri, S. G., *San José de Calasanz, Maestro y fundador*, Madrid, ABC 1992.

[25] Po Juanovi de Ribera zůstalo ve Valencii významné muzeum, Museo del Patriarca.

[26] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d. , s. 29 a kapitola V. Bludný ritier, s. 30–36.

[27] Řešení španělského montserratského kostela v Římě ovlivnilo jezuitský kostel Il Gesú svým pojetím bočních průchozích kaplí.

[28] Giuseppe della Madre di Dio.

Již 16. března 1592 máme k dispozici dopis, v němž píše farářovi rodné obce Teixidorovi, že prostřednictvím sekretáře tajemníka španělského vyslance, knížete Sessa, a tajného papežského rady u Klementa VIII., Františka z Dietrichštejna, mu byl přiřčen kanonikát v Urgellu, který mu ale nakonec nebyl papežským „datariem" (vedoucím papežské kanceláře) kvůli příliš krátkému pobytu v Římě schválen. Přestože pak v následujících letech papež několikrát přikázal, aby bylo odpovězeno „*Fiat ut petitur*" (Staniž se, jak žádáno), v důsledku různých zájmových střetů a intrik nakonec tento kanonikát nedostal, ale bylo navrženo kompromisní řešení: zvolený kandidát kapituly se měl dělit o příjmy s Josefem Kalasanským a dalším uchazečem.

Vzhledem k tomu, že Josef Kalasanský byl už necelé dva roky po svém příchodu do Říma jmenován do funkce vizitátora farností Trevi, Monti, Campo Marzio, Regola a Trastevere, měl denní kontakt s lidovými vrstvami. V roce 1600 mu byla svěřena péče o školu, s níž spolupracoval už od r. 1597; ta se pak stala nástupištěm pro vznik budoucích Zbožných škol. Přestože mu ve stejné době španělský vyslanec kníže Sessa nabízel kanovnictví v Seville, Josef jej zdvořile odmítl a poukázal na to, že se zamýšlí věnovat malým dětem v Římě (zachoval se o tom i jeho španělský výraz „pequeñuelos").[29] Stal se tak iniciátorem a původcem školy v dnešním významu, tj. školy otevřené všem, všeobecné a bezplatné. Tak se stalo skutkem přesvědčení sv. Josefa Kalasanského; potřeba pozdvihnout vzdělanost a zbožnost mezi mládeží z nejnižších a nejchudobnějších společenských vrstev. S podporou kompetentních vysokých církevních hodnostářů založil v Římě roku 1597 školy, jež řídil podle zásady – *Škola bez hole, disciplína bez rákosky*. Vládl v nich vždy pořádek, kázeň, čistota a v metodice vyučování i zbožnost, takže se tato charakteristika dostala i do názvu – Zbožné školy (it. *Scuole pie*, šp. *Escuelas pías*). Řád piaristů a jejich školský systém se rozrostl a na základě pozvání a potřeb společnosti se postupně šířil po celé katolické Evropě. Hlavními pomocníky Kalasanského v první etapě byli dva Španělé: López a Méndez. Od roku 1612 mu pomáhali další čtyři Španělé: Martín Tovar, Simón de Flores, Juan García del Castillo a velmi známý Tomás Vitoria.[30]

Jak si v Římě vážili Josefa Kalasanského, svědčí skutečnost, že když dominikáni a jezuité, obojí pod vedením Španělů – první Moliny a druzí Báñeze – rozpoutali spor o účincích milosti a podílu svobodné vůle, který se tak rozvinul a vyostřil, že Klement VIII. ustanovil samostatnou kongregaci na rozřešení tohoto sporu (*De Auxilis*), komise požádala o vyjádření i doktora teologie Josefa Kalasanského.[31]

Piaristé používali čítanku, jejíž základy položil španělský pedagog 16. století Juan Luis Vives (na něhož navázal v některých ohledech Komenský),[32] podle nějž se třída nazývala třída Vives. Existovala španělská a latinská verze, potom byla pořízena i italská. Pro výuku latiny se používala příručka *Coloquia, seu lingua latinae exercitatio*, což jsou živé dialogy, podávající volnou formou příhody mládence, které překypují neobvyklým bohatstvím slovní zásoby, takže absolvent kurzu se naučil velké množství latinských slov a slovních druhů. V souladu s Vivesovou didaktikou si cvičili překlady z národního jazyka do latiny a doplňovali gramatické dovednosti.[33]

I když Kalasanský nezavádí žádné výrazné novoty ve výuce, novost a originalitu najdeme v duchu, který ovládá kalasanskou didaktiku. Svědčí o tom jedna z vět Konstituce řádu (část II, kap. IX, odst. 14):[34] „*Protože téměř ve všech státech je většina obyvatel chudobná a může jen na krátký čas posílat své děti do školy, představený má dbát, aby takovým dětem poskytl usilovného učitele, který by je naučil umění skládat písmena a počítat tak, aby si potom každý mohl lehčeji vydělat na živobytí*." To souviselo i s novými požadavky na pedagoga, který měl být poslušný k představeným, přesný a vždy ochotný pracovat. Nesmí nadržovat žádnému žákovi, ani přijímat žádné pozornosti. Od učitele se vyžaduje co největší zainteresovanost a příprava. Velký důraz se kladl i na krasopis, což bylo významné v době analfabetismu a v době, kdy se kladl důraz na formu. Dalším znakem bylo upřednostňování fyzikálních a matematických věd, což byl trend, který nasadil sám zakladatel. Záliba v počtech však nešla na úkor humanitních věd, zejména latiny, která byla jazykem učenosti a církve a tvořila neodmyslitelný základ kultury.[35] Do kláštera sv. Pantaleona přijal také slavného portugalského filologa Andrea Baiana, který tam zůstal až do své smrti v r. 1639.

O příchod piaristů do Prievidze[36] se zasadila grófka Khuen-Pálffyová. Obrátila se na polského provinciála Václava Opatowského a s ním se 17. února 1666 dohodla na podmínkách usazení piaristů na Bojnickém panství. Ve smyslu dohody založila nadaci v hodnotě

[29] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 51. Později dokonce J. Kalasanský dostal nabídku, aby přijal funkci španělského vyslance, což odmítl.

[30] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 71

[31] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 61.

[32] Forbelský, J., *Comenius y América*. In Utopías del Nuevo Mundo. Utopias of the New World. International Symposium. Prague 1992, p. 111–115.

[33] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 87.

[34] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 88.

[35] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 91.

[36] Využito též textů Kollár, P., (ed.), *Piaristi v Prievidzi, 1666–1996. História a súčastnosť*. K 330. výročiu piaristov vydalo Kolégium piaristov v Prievidzi, Prievidza 1996. Slovensky vyšel první životopis sv. Josefa Kalasanského z pera P. Hyacinta Hangheho v trnavské tiskárně r. 1768, tj. hned rok po svatořečení zakladatelů piaristů. K trnavským tiskům viz *Trnavské tlače v historickom knižnom fonde Západoslovenského múzea*, Trnava 1988.

25 000 zlatých ve prospěch budoucího kláštera a školy. Piaristická řehole v následujícím období měla velký vliv na školský, kulturní a náboženský život nejen v Prievidzi, ale i v oblasti Horní Nitry.

Provinciál Václav Opatovský poslal do Prievidze dva piaristické kněze, a to Pavla Frankoviče, Slováka ze Skalice, (†1683, Vídeň) a Čecha Františka Hanáka (*1637, † 1. 6. 1710, Prievidza), jehož matka byla Slovenka. Piaristi se původně ubytovali na bojnickém hradě. Frankovič měl na starosti výstavbu kláštera a školy a Hanák s Matoušem Sobeliem začali vyučovat syntax a aritmetiku a také misijně působit na bojnickém panství. Do dostavby kolegia v roce 1674 vyučovali v městské kurii. O rok později byla dokončena i škola; pojala 330 žáků, kteří se učili psaní, matematiku, rétoriku, hudbu, filosofii a dějepis.

Piaristé se věnovali také pastoraci a do konce 17. století spravovali všechny opuštěné katolické farnosti na Horní Nitře. Od roku 1673 se prievidzští piaristé začali usazovat i v jiných městech na Slovensku, v Maďarsku a v Sedmihradsku. Založili samostatné koleje v Brezně, ve Sv. Jure u Bratislavy, v Nitře a postupně se usazovali ve všech důležitých centrech tehdejšího Uherska, např. v Trenčíne roku 1722; už r. 1721 se vytvořila samostatná uherská piaristická provincie v podstatě slovenská; požadavky na nové kněze byly národnostní, žádali se „Slované" (*quinque slavis patribus*). Nábožensko-pedagogickou činnost piaristů ovšem často přerušovaly nepokoje a povstání, probíhající na území Slovenska koncem 17. a začátkem 18. století. Tato nepokojná doba piaristům příliš nepřála. Tak např. r. 1678 Thökolyho vojska táhnoucí na Moravu vyplenila řadu míst a vypálila i Prievidzu. Zůstal jen mariánský kostel Na Skále a klášter piaristů. Vojáci přitom umučili dva členy piaristické řehole. V letech 1704–1711 byla piaristická škola zavřena, v školním roce 1711/12 otevřeli čtyři třídy s celkovým počtem 100 žáků, který se postupně zvyšoval až na tři sta, a navazovalo se na přerušené tradice. Pod vedením Hanákovým se už od roku 1670 nacvičovala divadelní představení na biblické náměty a pracoval hudební a zpěvácký sbor. Nebudeme se zde zabývat zajímavými peripetiemi školy a výuky ani jejími dalšími osudy, jen připomeneme, že největší rozkvět zaznamenala prievidzská škola piaristů koncem 19. a začátkem 20. století – až k definitivnímu úpadku a likvidaci za komunistů a následnému znovuvzkříšení, a přejdeme k tomu, co nás v tomto okamžiku zajímá.

Z hlediska dějin umění a zejména s ohledem na náš specifický ikonografický zájem je nutno připomenout, že prievidzští piaristé začali roku 1740 stavět barokní kostel podle plánů člena řádu Hyacinta Hangkeho, jenž sám vedl stavební práce. Dokončili ho v roce 1753, vnitřní zařízení v roce 1765. Kromě hlavního oltáře má kostel ještě osm bočních oltářů a na stěnách malby s výjevy ze života svého zakladatele – sv. Josefa Kalasanského od vídeňského malíře Johanna Stephana Daniela Bopovskeho-Bujaka asi z let 1751–1753.

Johann Stephan Bopovsky, zvaný též (Daniel) Bujak či Boyack,[37] byl Polák, narozený ve Vratislavi, jenž zemřel nedlouho po návratu ze Slovenska ve Vídni v r. 1754 (kde žil od r. 1737). Od r. 1747 byl malířem císařského divadla ve Vídni. Do Prievidze přišel na pozvání P. Hangkeho roku 1751 a svou spolupráci s prievidzskými piaristy započal malbou hlavního oltáře.

Pozdně barokní hlavní oltář s mramorovou sloupovou architekturou znázorňuje jednu z nejdůležitějších myšlenek barokní teologie – *Nanebevzetí P. Marie*, přičemž pochopitelně dochází k vzájemnému prolínání malířské a sochařské výzdoby, jejímž ústředním motivem je právě okamžik, kdy Pannu Marii odnášejí andělé do nebe. Komplex je výsledkem spolupráce zmíněného malíře a sochaře Dionisia Stanettiho.

Poté, co namaloval hlavní oltář, pustil se Bopovsky během r. 1752 do výzdoby presbytáře a chrámové lodě (obě části jsou odděleny vítězným obloukem) iluzivními freskami a na jaře 1753 vymaloval ještě další čtyři obrazy pro boční oltáře.[38]

Jeho slovenská tvorba (1751–1753) se nese v duchu pozdního baroka s dobrými výkony iluzionistické malby v architektuře, i když figury jeho kompozic se vyznačují jistou neohrabaností, loutkovitostí. Jde o vzdušnou freskovou malbu, poměrně nedávno obnovenou, takže dnes můžeme ocenit její výtvarné kvality. Sama malba vytváří iluzi hloubky nebeského prostoru. Na klenbě lodi Bopovsky vytvořil triumfální iluzivní architekturu v duchu principů konstrukce Andrey Pozza, jíž se přidržoval v některých detailech velmi věrně. Přinejmenším se inspiroval grafickými ilustracemi, doprovázejícími Pozzovu knihu *Perspectiva pictorum et architectorum* (Řím 1693, 1698, 1717 a další vydání), skutečného bestselleru své doby. Můžeme předpokládat, že Bopovsky používal pozdější německé vydání.[39]

Ústředním motivem a výjevem freskové malby na klenbě lodi je *Adorace / Uctívání Beránka* čtyřiadvaceti starci, tedy vlastně středověký motiv Apokalypsy, Zjevení

---

[37] Saur, K. G., *Allgemeines Künstler – Lexikon, 13, Bordalejo – Braun*, Munchen – Leipzig 1996, s. 449 ad vocem. Uvádí následující varianty jmen: Boyovski, Bopovsky, Boyofzky, Bujak, Pojack, Pojoffsky, Johann Stephan Daniel. Narodil se ve Vratislavi a zemřel r. 1754 ve Vídni. Tento slovník uvádí i další literaturu.

[38] Poté pracoval také v Nitře, kde r. 1753 vyzdobil loď katedrály (horní kostel) freskou s námětem *Oslavy sv. Jimrama*.

[39] Pozzo, A., S. J., *Perspectiva pictorum et architectorum* (Rome 1693 a 1698). *Der Mahler und Baumeister Perspectiv / Erster Theil* (*und Zweiter Theil*), *worinnen gezeiget wird wie mann auf das allergeschwindest und leichteste alles was zur Architectur und Bau–Kunst gehöret ins Perspectiv bringen solle… in diesem bequemen Format gebracht von Johann Boxbarth, Kupferstechern in Augspurg*, Augspurg, Verlegt (bei) Jeremias Wolff, 1706–1709; všechny ilustrace vyryl Johann Boxbarth.

sv. Jana, kde v duchu tradice románské a gotické doby jsou znázorněni starci s citerami a miskami s kadidlem, jak zpívají chvalozpěvy. Původně to byl sbor andělů, který symbolizoval dvanáct proroků nebo patriarchů a dvanáct apoštolů, čili postavy Starého a Nového zákona.

Motiv beránka koresponduje s motivem na svatostánku. Připomeňme jen podle bible,[40] že Beránkem božím nazval Krista Jan Křtitel (Ecce Agnus Dei), protože Kristus přijal rozsudek ukřižování v době, kdy býval obětován velikonoční beránek. Sám se tak stal novým velikonočním Beránkem, který svou krví zpečetil novou smlouvu mezi Bohem a lidmi, Beránkem oslaveným, vítězem nad smrtí; byla mu dána všechna moc, je soudcem, o kterém se hovoří v Apokalypse. Pod motivem adorace jsou ztvárněny výjevy ze života sv. Josefa Kalasanského a na patkách klenby pak najdeme portréty významných piaristických pedagogů. U varhan byl zobrazen erb patronů prievidzských piaristů – rodiny Pálffyů.

Snadnější a jednoznačná je interpretace maleb v presbytáři, kde je zobrazen sám sv. Josef Kalasanský, duchovní otec myšlenky škol pro chudé děti. Kupole je pokryta výjevem Apoteózy sv. Josefa Kalasanského, jehož andělé odnášejí k sedící Panně Marii s Ježíškem na klíně. V pendantivech jsou ztvárněny postavy evangelistů.

Nás tu však zaujme zejména skutečnost, že zakladatel je zobrazen jako světec ještě v době, kdy byl pouze blahořečen. Připomeňme, že zemřel ve věku 92 let, po šestapadesátiletém pobytu v Římě, dne 25. 8. 1648, v roce vestfálského míru, a přesně za sto let po smrti byl beatifikován papežem Benediktem XIV. (Prospero Lambertini), který se podílel na vypracování nových norem kanonizace. Během svého života musel snést různá příkoří a falešná obvinění, kterých byl nakonec vždy zproštěn, a po určité krizi a mnoha peripetiích se jeho řád piaristů prosadil. Proces svatořečení se rozběhl o sto let později a poměrně rychle; v roce 1748 byl Josef Kalasanský prohlášen za blahoslaveného, za světce o dvě desetiletí později, 16. července 1767. Znamená to, že v době, kdy Bopovsky maloval fresky i oltáře, byl Kalasanský pouze blahoslaveným. Toto „předbíhání" úcty zaznamenáváme na počátku 18. století nejednou, mj. i u našeho sv. Jana Nepomuckého o půlstoletí dříve. Předčasná devoce na Slovensku byla asi usnadněna tím, že dokonce v bazilice sv. Petra v Římě osadili sochu sv. Josefa Kalasanského už bezprostředně po beatifikaci r. 1748 (1753) a nečekali až na kanonizaci, čímž porušili zásadu, podle níž tam mohou být umístěny jen sochy kanonizovaných světců.[41]

Světec je v Prievidzi znázorněn ještě na obraze na jižní straně lodě (jako protějšek oltáře sv. Jana Nepomuckého). Bopovsky zachycuje na oltáři zakladatele řehole, jak se klaní P. Marii, která mu uděluje požehnání, sedíc s Ježíškem na klíně (v horní části obrazu). Společně s ním jsou zobrazeni piaristé se svými žáky, kteří přijímají vědomosti za pomoci andělů z nebe. Oltářní obraz je lemován sochami sv. Josefa a dalšího španělského světce, sv. Dominika Guzmána, zakladatele řádu dominikánů.[42]

Do třetice se setkáváme se zobrazením sv. Josefa Kalasanského na obraze *Panny Marie, matky dobrých studií*, patronky dobrých studentů; tento motiv se na piaristických školách těší mimořádné úctě. Jde o kopii obrazu, který si sv. Josef Kalasanský přinesl pravděpodobně ze Španělska a dnes se nachází ve vídeňském kostele Maria Treu.[43]

Shora uvedené skutečnosti vybízejí k otázce, jež se sama od sebe nastoluje: proč se piaristická řehole dostala daleko dříve na Moravu, do Čech a na Slovensko než např. do Německa či do Španělska?[44]

Je nám známo, že bezprostředně poté, co se myšlenka španělského mnicha zřizovat školy pro děti prostých a chudých rodin rozšířila po Itálii, žádal vídeňský kardinál Khlesl Josefa Kalasanského opětovně v letech 1612–1618, aby v Rakousku, podobně jako v Itálii, zřídil piaristické školy; podobnou žádost podal i pražský kardinál arcibiskup hrabě Harrach[45] roku 1622. Chtěl, aby se piaristé usadili v Praze. Nedostatek učitelů v tom však zabránil. Ovšem až když se k žádostem připojil počátkem třetího desetiletí olomoucký arcibiskup kníže František z Dietrichštejna, dosáhl téměř obratem, že první piaristé vyrazili do Mikulova.

Čím lze vysvětlit úspěch Dietrichštejnův? Dietrichštejn byl vlastně poloviční krajan Calasanzův. Kardinál se narodil v Madridu jako syn habsburského vyslance Adama z Dietrichštejna, který se usadil v Mikulově, jeho matka byla Margarita z Cardony, šlechtična, jejíž vlastí byla oblast Ribagorzy, odkud pocházel rod Calasanzů. Vzhledem k tomu, že Aragonci mají dodnes ve Španělsku pověst tvrdošíjných a vytrvalých lidí, kteří navíc drží pospolu, není divu, že kardinál Dietrichštejn přesvědčil svého téměř krajana, aby mu vyhověl jako prvnímu mimo území Itálie a vyslal zástupce svého řádu do Mikulova. Připomeňme, že v té době se znali už asi třicet let osobně. (Moravský arcibiskup a kardinál se za

[40] Jan, I, 29; popř. Fouilloux, D. a kol., *Slovník biblické kultury*, Praha 1992, s. 35–36, ad vocem; Studený, J., *Křesťanské symboly*, Olomouc 1992, s. 37–41, ad vocem.

[41] Spiolek, E., *Predhovor k poľskému vydaniu*. In Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 10

[42] Oltář věnoval Ján Majthény s manželkou r. 1755(?).

[43] Na Slovensku jej najdeme ještě na řadě obrazů, např. na farním úřadě v Breznu. Viz Leicher, F. I., *Videnie Sv. Josefa Kalazánského*, konec 70. let 18. stol., ol. pl., 320 x 172, 5, nezn. Brezno. Barevná foto viz *K dielu Felixe I. Leichera na Slovensku*, Ars I (1985), s. 79.

[44] Josef Kalasanský se aktivně zaměřil na sicilskou a neapolskou oblast, která byla též v držení Španělů. Na Sardinii vyslal jako zakladatele Španěla Francisco Salazara Maldonado a odtud pak expandovali do vlastního Španělska.

[45] Haubelt, J., *České osvícenství*, c. d., s. 59. Viz též Krásl, F., *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Dědictví sv. Prokopa č. XXV, Praha 1886.

Kalasanského přimluvil už v mládí, kdy jej doporučil jako kandidáta na místo kanovníka v Urgellu). Hovoří se o „jejich vzájemné náklonnosti".[46] Jejich přátelství bylo velkorysé a opíralo se o vzájemný obdiv, který ani navzdory času, rozdílné činnosti a odlišným životním cestám nikdy neochabl.

Dne 2. května 1631 první výprava řeholníků Zbožných škol odcestovala, nejprve plula lodí z Ancony ke břehům Istrie a odtud se vydala pěšky do Mikulova. Bylo jich celkem osm: tři kněží, jeden klerik a čtyři bratři. Až na jednoho Španěla a jednoho Tyrolana šlo o Italy, mezi nimiž byl i vynikající matematik Ambroggio Ambrosi. Španěl Antonio si nemohl zvyknout na tvrdší klima a toužil po návratu do Říma. Mise byla úspěšná, a tak se na řád obracela Vídeň, Vratislav, Varšava, Opava, Litomyšl, Strážnice, Lipník a řada slezských měst. Druhá výprava, posila té první, se vydala na Moravu na podzim r. 1633; bylo v ní šest řeholníků, dva kněží, tři klerici a jeden laický bratr.[47] I po smrti kardinála Dietrichštejna v r. 1636 jeho rod nadále piaristům pomáhal; škola prosperovala a roku 1638 ji navštívil s velkou suitou též císař Ferdinand III.

Z Mikulova piaristé dost brzo překvapivě expandovali a postupně se rozšířili na více než třicet míst v Čechách a na Moravě: 1634 otevřeli školu v Lipníku, pak ve Strážnici, Kroměříži, Staré Vodě, Příboře, Hustopečích, Kyjově, Moravské Třebové a (ve Slezsku) v Bruntálu. Do Čech se dostali piaristé nejprve do Litomyšle (1640), kam je pozvala Frebonie z Pernštejna (zde nutno připomenout, že i Pernštejnové byli díky sňatku Vratislava z Pernštejna s Marií Manrique de Lara y Mendoza také, ač vzdáleně, spřízněni s rodem Cardonů). Do Prahy dorazili až v době, kdy Bopovsky maloval v Prievidzi zakladatele řádu jako světce. Do Německa přišli roku 1716.[48]

Aragonských vazeb najdeme v případě Kalasanského povícero. Jeho hlavní podporovatel v Římě kardinál Ascanio byl shodnou okolností jmenován Filipem III. místokrálem aragonským. Calasanze podporovali přímo ze Španělska, přesněji z rodného Aragonska. Zachoval se dopis z r. 1592, kdy psal farářovi v Peraltě, že kdyby nedošlo zboží ze Španělska, bylo by se třeba obávat špatného jara. (Řím byl nejdražším městem v Itálii).[49]

Propojení Aragonců doplňuje ještě návaznost na další klíčovou osobnost – Dominika à Jesu Maria, vlastním jménem Domingo Ruzola López, převora řádu karmelitánů v Římě.[50] Máme doloženo,[51] že Ruzola a Kalasanský se znali už někdy před rokem 1607; Ruzola jako převor kláštera della Scala zprostředkoval prodej jedné budovy patřící v Římě Španělovi P. de Torres piaristickému řádu, pro řád velmi výhodný. R. 1612 se sem piaristé odstěhovali a sv. Josef zde zůstal ještě dalších 36 let.[52] Kromě toho Ruzola nasměroval do Zbožných škol (Scuole Pie) oba shora zmíněné Španěly (Lópeze a Méndeze), když přišli do Říma. Ruzola byl zřejmě skutečně velkým příznivcem Kalasanského, protože byl např. ručitelem dohody při ustavení Zbožných škol v italské Lucce. Ruzola byl i Josefův zpovědník.

Každých šest let se svolávala generální kapitula piaristů, která volila i nového generála. V roce 1627 byl na generální shromáždění pozván jako host generál karmelitánů Domingo Ruzola (od Ježíše a Marie), který byl jednou z nejslavnějších osobností tehdejšího katolického světa. *Ruzola se nemalou měrou zasloužil i o rozšíření španělské nové zbožnosti v Itálii, a to před svým příchodem do Čech*. U nás se obvykle neví, že byl později blahoslaven. Ruzola měl podle některých historiků rozhodující podíl na vítězství císařské strany v bitvě na Bílé hoře. Jeho podoba se zachovala v mnoha variantách, dokonce na obraze připisovaném Rubensovi.[53] Ruzola, narozený v aragonském Calatayudu, kázával jen italsky a francouzsky a pro své rodáky španělsky, přestože němčinu ovládal. To proto, že v císařských oddílech byla čtvrtina Němců a Čechů a tři čtvrtiny Italů a lotrinských a belgických Francouzů a Flámů. Španělé bývali téměř výhradně velitelé, např. Felipe de Areyzaga a Verdugo. V osobě karmelitána Dominika zasahuje tedy Španělsko rozhodným a osudovým stylem do našich českých dějin, a to ani tak v samotné bitvě, jako zejména při poradě velitelů císařského a ligistického vojska v noci ze 7. na 8. listopad 1620.[54]

---

[46] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 137.

[47] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 140.

[48] Vznikla tak provincie Ultramontana, zatímco Itálie a Španělsko tvořily provincii Cismontana (Předalpská). R. 1906 existovalo na světě 9 samostatných provincií: 1. Itálie, 2. Čechy, Morava a Slezsko, 3. Polsko, 4. Rakousko, 5. Uhersko, 6. Španělsko, 7. Argentina, 8. Chile, 9. Střední Amerika; na Slovensku byl prvním kolegiem Podolínec (zal. r. 1642) a teprve pak 1666 Prievidza. Do r. 1815 se na Slovensku rozšířili do 11 míst. Národnostní ani náboženské složení nebylo jednotné, kromě katolíků se tu učili i evangelíci, včetně kalvinistů, a dokonce i židé.

[49] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 59.

[50] Byl priorem kláštera della Scala, Knoll, A. M. – Winter, E. K. – Zessner-Spitzenberg, H. K., *Dominicus à Jesu Maria, O. C. D. Seine Persönlichkeit und sein Werk*, Wien 1930, zejména kapitola Die Schlacht am Weissen Berg, s. 147–157.

[51] Giordano, F., *Sv. Jozef Kalazanský. Životopis*, c. d., s. 66.

[52] Budova byla pak přejmenována podle lékaře-mučedníka sv. Pantaleona.

[53] Vojtíšek, V., *Výstava Staroměstská radnice a její památky 1338–1938*, Praha 1938, s. 105, č. kat. 380 podobizna P. Dominika de Jesu Maria, mnicha karmelitána, jenž v bitvě na Bílé hoře povzbuzoval vojsko císařské. Mdr. Poříznutá 127 x 182 cm s opisem *R. Pater Fr. Dominicus de Jesu Maria Tarraconensis ord. B. Virg. De Monte Carmelo, que pugnae Pragensi interfuit* s vyobrazením bělohorské bitvy; Lessner-Spitzenberg, H. K., *Dominicus à Jesu Maria*, Wien 1930.

[54] K tomu viz zejména novou práci Forbelský, J., *Španělé, Říše a Čechy v 16. a 17. století. Osudy generála Baltazara Marradase*, Praha, Vyšehrad 2006.

Závěrem můžeme shrnout, že přednostní příchod piaristů na Moravu, do Čech a na Slovensko byl výsledkem nerozlučného přátelství aragonského světce Josefa Kalasanského a kardinála Dietrichštejna a současně jsme svědky jejich velmi osobních kontaktů s osobou, která sehrála značnou roli v bitvě na Bílé hoře, blahoslaveným Domingem Ruzolou, rovněž pevně zakořeněným v rodném Aragonsku.

Pavel Štěpánek, prof. PhDr. Ph.D., profesor dějin umění na Univerzitě Palackého v Olomouci, vyučuje i na Karlově univerzitě. Zaměřuje se na umění románských zemí, zejména španělsky a portugalsky hovořící země a částečně i na italské umění. Jako profesor vyučoval ve Španělsku, Mexiku, Venezuele a Portugalsku, příležitostně přednášel v USA, Francii, Rakousku a jinde.

Sv. Jan Kapistránský ze slánského kláštera
Obnovená památka

Vladimír Přibyl
odbor kultury Městského úřadu Slaný

Soubor osmi pláten františkánských světců ze slánského kláštera, který byl před nedávnem uveden do odborné literatury,[1] je dílem malíře pozdního baroku Jana Václava Spitzera († 1773), jak přesvědčivě rozpoznal Martin Mádl z Ústavu dějin umění AV ČR, a to na základě rozboru konvolutu kreseb medailonů světců.[2] Ty byly předlohou pro definitivní slánské malby. Z historických pramenů jsme nakonec zjistili i dataci vzniku; v roce 1766 zaplatili františkáni za celou kolekci 40 zl.[3]

Máme tak před sebou františkánské světce, kteří reprezentují rozvoj řádu. Prvním je zakladatel sv. František z Assisi († 1226), pak bezprostřední pokračovatelé sv. Antonín Paduánský († 1231) a sv. Bonaventura († 1274), sv. Ludvík z Toulouse († 1297), následuje sv. Jan Kapistránský († 1456), který představuje observantské hnutí řádu, a poté přicházejí světci uctívaní v baroku – sv. Petr z Alkantary († 1562), sv. Didac († 1463) a sv. Paschal Baylonský († 1592).

Slánské muzeum společně s odborem kultury Městského úřadu Slaný se zasazují o postupné restaurování jednotlivých pláten. Zatím se podařilo opravit sv. Antonína Paduánského, sv. Ludvíka z Toulouse a nyní i sv. Jana Kapistránského.[4]

V případě obrazu sv. Jana Kapistránského,[5] o jehož působení v Čechách hovořil na setkání Petr Hlaváček, konstatovaly restaurátorky, že barokní malba

[1] Přibyl, V., *Fioretti / Ze slánského františkánského baroku*. In Slánský obzor 10 (110) 2002, s. 13–30.

[2] Mádl, M., *Podobizny františkánských světců ze Slaného a pražský malíř Jan Václav Spitzer*. In Slánský obzor 12 (112) 2004, s. 12–22.

[3] *Protocollum Conventus Slanensis*, deponován v Národním archivu v Praze (dříve Státní ústřední archiv – zkr. SUA), i. č. 43, s. 52.

[4] Restaurovaly akad. mal. Lenka Helfertová a akad. mal. Markéta Pavlíková, z jejichž restaurátorské zprávy zde vycházíme, více viz internetové stránky – *http://pamatky.slany.cz*.

[5] **Sv. Jan Kapistránský** (*1386, †1456) se narodil v Abruzzách ve střední Itálii. Působil i jako soudce, po uvěznění a jeho obrácení (při kterém údajně ztratil vlasy) vstoupil do řádu menších bratří, v němž vládl dynamický proud *observantského* hnutí. Jeho protagonisté usilovali o řádovou reformu v duchu původní přísnosti. Hlavními představiteli byli mimo jiné Bernardin Sienský (†1444), Jakub z Marky (†1476) a také Jan Kapistrán. Po roce 1425 vykonal mnoho cest po Itálii, do Francie, Holandska a Svaté země; svými kázáními strhával davy v celé střední Evropě. Pro české františkány je sv. Jan Kapistránský zakladatelskou osobností spojenou s uvedením reformní větve observantů do Čech a na Moravu, kdy jako kazatel putoval a kázal i na našem území, a to v letech 1451–1452 a 1454. Tehdy vznikají naše první observantské konventy (Kadaň, Cheb, Tachov, Plzeň, Bechyně, Jindřichův Hradec a další). Jako spoluorganizátor obrany

byla opravována zhruba před třiceti lety, ale bohužel ne zcela odborně. Tehdy byl obraz nažehlen na nové plátno. Původní retuše však během času změnily barevnost a na některých místech odpadaly až na bílý tmel. Při současném restaurování byl obraz uvolněn z napínacího rámu, přední strana zajištěna přelepem a ze zadní odstraněno zmíněné druhotné plátno. Po té byl nažehlen na nové plátno, a to na nízkotlakém nažehlovacím stole za použití směsi damary s voskem. Organickými rozpouštědly sejmuly restaurátorky vrstvu laku, pak přemalby a bílé tmely. Po vypnutí na nový napínací rám se obraz vytmelil červeně zabarveným křídovým tmelem a četné retuše se provedly akrylovými barvami. Na závěr byla malba přelakována damarovým lakem s malou příměsí včelího vosku.

Spitzerův rejstřík typologie „svatých" tváří nebyl široký. Charakteristický pohled vzhůru, provedení rtů, nosu, nadočních oblouků a uší – povýtce osobní způsob výtvarného sdělení, který slohově zapadá do pozdně barokní české malby. To vše tak trochu „usnadňovalo" postup restaurátorek při dokončování obnovy slánských obrazů.

J. V. Spitzer, sv. Jan Kapistránský, původně v klášteře františkánů ve Slaném.

křesťanské Evropy se velmi zasloužil o vítězství nad Turky u Bělehradu (1456). Za svatého byl prohlášen v roce 1690 papežem Alexandrem VIII.

Martinů a Itálie

Jaroslav Mihule
Fakulta tělesné výchovy a sportu UK Praha

Žádné období v dějinách české hudby nebylo tak do sebe sevřené, aby od našich skladatelů, jejich životů a jejich děl neustále nevyrážely větve, přesahující do sousedních i vzdálenějších jinojazyčných oblastí. Možná, že se na tom hodně podílela od samého začátku existence Karlovy univerzity, institutu vzdělanosti, který od roku svého založení (1348) otevíral Čechům dveře do ciziny a po staletí přispíval k zahraničním dialogům na každé úrovni.

Skladatelé a výkonní umělci, jimiž české země odedávna oplývaly, měli situaci o to snadnější, že se pohybovali už samou podstatou svých aktivit na mezinárodním teritoriu. Dobře to dokládá i tvorba Bohuslava Martinů (*1890, Polička v Čechách), v níž je řada skladeb pojmenována nejen česky, ale i francouzsky (např. La Bagarre, Les Fresques de Piero della Francesca aj.) nebo anglicky (symfonické skladby Half-Time, The Parabels, The Rock aj.). Bývá zvykem užívat pro ně na domácí půdě české ekvivalenty (Vřava, Fresky, Poločas, Paraboly, Skála aj.), což však principiálně neplatí pro díla poznamenaná italštinou. Skladby jako Toccata e due Canzoni, Sinfonia giocosa, Tre ricercari, Sinfonia concertante a četné další se vzpírají tomu, aby překladem svého názvu opustily jedinečný svět internacionálních konotací.

Martinů měl ovšem daleko hlubší vztah k románskému světu, než nabízí každému skladateli po řadu staletí italská hudební praxe. V roce 1923 odešel do Paříže a prožil zde souvislé životní období až do jejího pádu za druhé světové války, kdy se uchýlil na půdu Spojených států. Získal zde azyl i americké občanství, ale Evropa si ho přece jen přitáhla zpět v posledním desetiletí života († 1959, Liestal ve Švýcarsku). Jeho putování po zeměkouli by bylo značně ochuzené, kdyby v něm měla chybět Itálie, jejíž kulturu, krajinu i hudbu obdivoval – byť to byla Francie, která mu jako první už v meziválečných letech nabídla mezinárodní uznání.

V jejím kosmopolitním prostředí na něho čekala zajímavá setkání za každým rohem. Jistý čas žil v umělecké kolonii v prostoru mezi Versailleskou a Orleánskou bránou ve čtvrti zvané Plaisance, kde obývali se ženou malý zahradní domek. Mezi jejich sousedy patřil především blízký přítel malíř Jan Zrzavý, ale i František Tichý s rodinou a rovněž italský básník Antonio Aniante; s Martinů se za změněných podmínek po druhé světové válce opět setkal. Skladatel Vittorio Rieti byl z dalších italských osobností, které Martinů v Paříži osobně poznal.

Stojí za povšimnutí, že už v prvním mladistvém, avšak technicky dozrálém klavírním cyklu s názvem Loutky (vznikal v letech kolem první světové války) našel Bohuslav Martinů italskou inspiraci, a to v postavách commedie dell´arte – Kolombína, Harlekýn či Pierot

(názvy skladeb), které mu byly dostatečně známé jako profilované typy. Znovu a mnohem originálněji sáhl do tohoto osvědčeného zákoutí evropského divadla pro nápad v roce 1935 při komponování Divadla za branou: kombinace pantomimy (1. jednání) a opery (2. a 3. jednání) je sama o sobě něčím neobvyklým. Tím spíše pak vlastní scénář, jenž těží z gagů, jež nabízela právě nesmrtelná commedia dell´arte (jde tu o hudební zpracování groteskních scének, vycházejících z tradičního fondu pantomim Jeana Gasparda Debureaua, „největšího z pierotů"; na scéně se tanečně představí Kolombína s Harlekýnem; Pierot žárlí atd. atd.), ale posléze se vše přenáší do skladatelovy domoviny s novými postavami a s půvabem uměleckého ohlasu.

První fyzický kontakt s Itálií čekal na českého skladatele v dubnu až květnu 1922 na zahraničním turné České filharmonie, jejímž byl tehdy členem u druhých houslí. Směřoval do Jugoslávie a Itálie. Václav Talich zvolil program koncertů v duchu svého předsevzetí – sloužit české hudbě: „*Orchestr se drží znamenitě*," psal ze zájezdu, „*jeho výkony jsou jistě aspoň o třídu lepší oněch v Praze, poněvadž každý z nás si je plně vědom, že je apoštolem svého národa a jeho kultury*."

Po několika jugoslávských městech zajel orchestr se svým apoštolským posláním nejdříve do severní Itálie, kde navštívil Udine, Treviso, Padovu, Milán, Bolognu, Cremonu, Reggio, Modenu, Ferraru, Parmu, potom se vydal přes Pesaro a Anconu do Říma, kde hrál v Augusteu, načež se konaly ještě koncerty ve Spezii a Livornu.

Bohuslav Martinů.

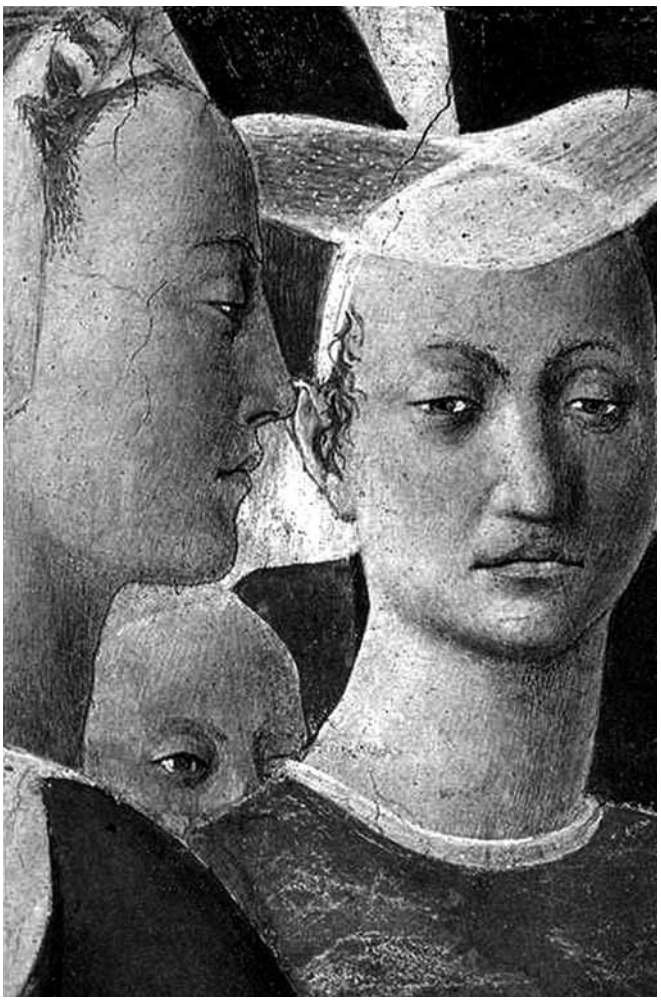

Piero della Francesca, detail nástěnné malby v kostele S. Francesco v Arezzu, po roce 1452.

Ze zájezdu si Martinů odnesl hlubokou lásku k Itálii – a k jejímu moři. Svědčí o tom i jeho skicář. Nakreslil zde sebe a přítele Stanislava Nováka, koncertního mistra prvních houslí České filharmonie, jak spolu okoušejí moře – a s humorem k tomu připisuje: „*Je to moc slaný. Přesolený*."

Bylo by s podivem, kdyby skladatel tak plodný jako Martinů nebyl živě vnímán i italským publikem a italskými hudebníky. Jeho známá jednoaktovka na Klicperův text Veselohra na mostě se objevuje s italským překladem libreta stejně jako další jeho opery a v Itálii zažívá i velmi úspěšné premiéry: mezi nejpříjemnější patřila premiéra Invencí, protože se jí mohl v Benátkách – v Teatro la Fenice, dir. O. Piccardi – v září 1934 se svou ženou osobně zúčastnit; při cestě poznal i Menaggio, Milán, Lago di Como. Dalším jeho italským úspěchem byla jistě např. premiéra orchestrálních Tre ricercari opět na Benátském biennale (dir. Nino Sanzogno) o čtyři roky později.

Teprve závěrečné období života Martinů ukázalo niternou spřízněnost českého skladatele s italským milieu v plné síle. Když opouští New York (jeho slovy „babylon", který mu nepřirostl k srdci), míří do Evropy a namísto nedostupné staré vlasti objevuje mimo jiné

i nesmírné zalíbení v Itálii. Už v roce 1952 se sem odebírá na letní prázdniny (Milán, Alassio, Řím) a další rok se koncem léta těší z italské Riviéry. Nyní se před ním objevila možnost pracovat dva roky v Nizze – a tuto práci už podstatně zasvěcuje Itálii. Upravil si tehdy jako libretní předlohu slavnou hru Carla Goldoniho La Locandiera: „*Píšu to na italský text*," sděluje své rodině do Poličky, „*a to jde lepší, je to zpěvný jazyk a pěkně se s tím pracuje*." S textovou (a fonetickou) stránkou mu pomáhal Antonio Aniante, přítel z předválečných pařížských časů, nyní renomovaný italský básník a nonkonformní dramatik, působící na italském konzulátě v Nice jako kulturní atašé. „*Protože to píšu na italský text, tak musím zajet do Itálie na pár dní to dát dohromady*." To bylo v únoru 1954. Dne 1. července je Mirandolina (název opery La Locandiera při premiéře v Praze) hotova. Jako mezihra je před třetí jednání vloženo orchestrální Saltarello, které znamenitě ladí s názvuky italské atmosféry celé opery jakoby zalité sluncem a maškarním veselím. Krásné ústřední téma Mirandoliny se zde znovu exponuje v celé kráse a síle.

Itálie měla však prozářit i poslední roky života českého skladatele. V akademickém roce 1956–1957 se totiž stává profesorem skladby na American Academy v Římě (čestná funkce composer in residence). To už měl v seznamu svých symfonických skladeb i jedno ze svých nejreprezentativnějších děl – Fresky Piera della Francesca (dokončeno v Nizze v dubnu 1954), dokonalý výraz jeho obdivu k tak typickému představiteli Itálie, jakým byl tento malíř quattrocenta. Sám o tom napsal, jak často navštěvoval chrám sv. Františka v Arezzu a hleděl na stěny chrámu. „*V Pierových freskách je obsažen zvláštní druh slavnostního a strnulého ticha, plného podivné, vyrovnané a dojímavé poezie, a je to tato potemnělá barevná atmosféra, co jsem se pokusil vyjádřit hudbou*." Skromnost, která dýše z jeho slov, je dokladem velkého ducha, který nám zanechal své svědectví zašifrováno i v tomto unikátním díle, věnovaném dirigentu Rafaelu Kubelíkovi. Fresky Piera della Francesca Bohuslava Martinů, opera Mirandolina a jeho ostatní italské inspirace představují v historii české hudby pozoruhodný doklad spřízněnosti evropských kořenů a také společných jmenovatelů kultury italské a české.

Jaroslav Mihule, prof. PhDr., CSc. (*1930). Autor rozsáhlé monografie *Bohuslav Martinů – osud skladatele*, Praha, Karolinum 2002.

Příběh jedné knihy

Miloš Doležal
Český rozhlas

Noc na Via Aggiunti

Na panty jsem zavěsil okenice
umyl cihlovou podlahu
od Lippiana přinesené slunečnice
z petláhve váza, z tlumoku

vyložil šaty, deník, knihy
pak lehl si a díval se do stropu
z ulice od taverny poslouchal hádku
srpnová noc v Sansepolcru.

A kdesi nedaleko ve tmě radničního domu
zešeřela freska – olivová zeleň, rosná růžová
čtyři spící a pátý, Kristus, vstává z hrobu
probouzí v tobě jinou fresku – zahradu domova

pád, sedřené dlaně
rozhlédl ses kolem – země
taková samota! Pak přibíhá máma
stírá krev, chlácholí, objímá.

A tenkrát říkala
že prý nikdy nejsme sami
ani v umírání, na konci života
ale co ten pátý, když ti čtyři spali?

Náš italsky prosvětlený den se pomalu dovršuje a literárně-hudební miniblok je jeho jakýmsi závěrečným akordem.

Bylo tady řečeno či naznačeno, že důkazy spřízněnosti s italským duchem a uměním nepodávají jenom díla hmotné povahy. Pražské panorama je vlastně jen symbolickým, názorným a hmatatelným vyjádřením dějinně ukotvené otevřenosti vůči proudům duchovním, mravním, ale také sociálním a politickým, které z Evropy, a velmi často právě z té jižní, naše země vstřebávala vstřícně a po svém. Latinská mysl a kultura zapůsobila na Čechy také svou racionalitou, individualismem – napojeným na křesťanskou úctu k jedinečnosti člověka jako osoby – i svou církevní organizací jako konkrétním projevem určitého typu víry a zbožnosti.

V posledních třech čtyřech staletích je studium na italských fakultách, konservatořích, v italských archivech, v uměleckých školách, galeriích či ateliérech nejen potřebou, ale pro některé obory téměř povinností (teologové, výkonní hudebníci, pěvci, výtvarní umělci). Do Itálie jako země, v níž je možno nejčistěji vnímat hlas klasické antiky i v její renesančně obnovené podobě, se často vydávají – patrně i v duchu goethovské tradice – také

mnozí básníci a spisovatelé (od Miloty Zdirada Poláka, Máchy, Zeyera, Čapka, Durycha, Kalisty a Hory až třeba po Ivana Jelínka a Miladu Součkovou).

Dovolte mi teď prosím několik slov k Sansepolcru.

Sansepolcro je svatý hrob.

Sansepolcro je toskánské město, v jehož nitru se nalézá jeden z nejkrásnějších obrazů dějin umění – freska Vzkříšení Piera della Francesca.

Sansepolcro je i pro mne osobním vzkříšením a poutnickým příběhem.

Sansepolcro je také malá žlutá kniha, která se vejde do kapsy; je to jakýsi cestovní deník, zápisník, notes i skicák zároveň.

Obrazy, kresby, zápisky a verše dvou přátel jsou rovnomocným ramenem, vzájemně se doplňují a vyvažují.

Itálii jsem navštěvoval od začátku devadesátých let. První cesta byla dost bizarní, hned z jara roku devadesát z Havlíčkova Brodu vyjela do Říma a Vatikánu čeesáďácká karosa se zájezdem, kterému velel bývalý okresní tajemník SSM, aparátčík goebelsovského zrna, a teď – najednou z něj byl zbožný, žoviální průvodce, ověšený mohutným růžencem. Tehdy jsem jako v horečce sprintem probíhal v Římě místa, o kterých jsem předtím čítal – sv. Klement, Kapitol, Michelangelův Mojžíš, Trastevere se sv. Cecílií a Cavallinim… – měl jsem na to jen pár hodin. Následně už byly mé cesty na jih méně sprinterské, mířily k jednotlivým cílům – do Padovy za Giottem, do Ravenny za mozaikami a Dantem… Od roku devadesát sedm jsme pak po Itálii cestovali starou renaultkou soustavněji s kamarádem malířem Jiřím Štouračem, který předtím v toskánském Arezzu stipendijně pobýval, studoval freskové umění Piera della Francesca a maloval. Kláštery, poustevny, byty našich přátel nebo hvězdné nebe – to byly střechy při našich potulkách. Středobodem nám vždy bylo Sansepolcro a území kolem, což je Pierova rodná krajina.

Sepolcro je malé provinční město, které dispozicí svých ulic i měřítkem připomíná jasnost Pierových děl. Mnoho zajímavých měst a městeček ve střední Itálii má středověké kořeny, ale jejich atmosféra je jaksi uzavřená, potemnělá, například Gubbio či Siena. Vedle toho Sansepolcro je místem otevřeným a světelným, je položené v rovině a v díle Piera je mnohokrát zobrazeno – jednou jako Betlém, jindy jako Jeruzalém. Pro něho bylo Sepolcro jakýmsi ideálem měst, metaforou universa: město položené kolem řeky Tibery, s hradbou Měsíčních hor v zádech. Dodnes je fascinující, že na ulicích tam můžete potkat lidské typy, které vystupují z Pierových fresek – ti lidé se dodnes moc nezměnili.

V roce 2001 jsme v Sepolcru pobývali tři měsíce, ve starém domě na Via Aggiunti, a důkladně poznávali toto členité pomezí Toskány a Umbrie. Holič, zubař, bratr kapucín, kamarád Renato, archivář Polcry, místní blázínek pan Tantini i záhadná Serena – malý svět, který vrůstal. Pravidelně jsme také navštěvovali Pierovy fresky, pozorovali za různého denního osvětlení jejich prosvětlený celek: na jedné straně klid, mlčenlivá vznešenost, postavy jakoby jednoho lidského rodu. Na straně druhé – při pohledu na jeho díla máte pocit, že se nesetkáváte pouze s dílem samotným, ale také s člověkem, který ho vytvořil. Je vůbec zajímavé, jak kontrastuje Francescův postoj – tichá pracovitost, tvůrčí zkázněnost, vzdělanost, skrytost za dílem, neokázalá věrnost rodnému kraji – s nařvaným exhibicionismem mnohých dnešních uměleckých hvězd.

Naše malé žluté Sansepolcro je tedy také jakousi vděčností za dny štěstí, které nám byly dány tam prožít. Nikdy jsme neměli ambice suplovat bedekry, internetové stránky či uměnovědné studie – jen nenápadně se hlásit k určitým principům tvorby a životním postojům.

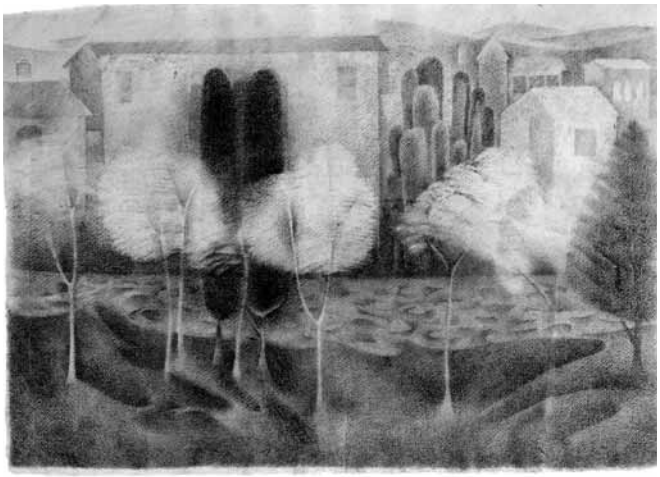

Jiří Štourač, Celle, 2001, kresba tužkou na papíře.

Souhlasím s polským spisovatelem Gustawem Herling-Grudzinským, usazeným v Neapoli, který kdesi píše, že Toskána konejší a léčí duchovní a psychické rány. Nechci však zastírat – i tam v krajině pomalu a jistě ubývá míst ticha a soustředění, archaické je zmrtvováno, rustikální reklamováno. I za těch posledních několik let jsme na jihu zažili závažné změny: ještě před pár lety vám třebas v Castiglione Olona půjčil klíče od kaple mnich a mohli jste s freskami Masolina pobývat hodiny. Po dvou letech se stejný prostor změnil na muzeum – prodávají se vstupenky, provází vás užvaněný průvodce, všude umělé osvětlení, zábradlí a po patnácti minutách vás ženou ven.

A tak i tohle malé Sepolcro je jakýmsi chabým a nedokonalým pokusem alespoň na malý okamžik přenést či převést v obrazech a verších některá místa radosti a úžasu a uchovat je.

Smrt Fra Angelica

Z Fiesole se vrátil jak pápěří
lícní kosti vystouply
až ke kořenu nosu.

Když mu zahladili oči
všimli si víček tenkých
jak blána skořápky
– Viděl i ve tmě –
řekl převor.

Když ho oblékali do rakve
postřehli světlo na mrtvém čele
a barvy
utkvělé na bříškách prstů
– Přinesl si je a teď je vrací. –

Miloš Doležal (*1970), básník a publicista. Absolvoval Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, v letech 1991–1993 pracoval jako redaktor časopisu Perspektivy. Od roku 2002 je zaměstnaný v literární redakci Českého rozhlasu 3-Vltava. V roce 2002 připravil společně s malířem Jiřím Štouračem třídílný rozhlasový dokument Nad soubojem stínů světla řád, (Příběh Legendy sv. Kříže a pátrání v italské krajině po záhadném renesančním malíři Piero della Francescovi), na to později navázala sbírka poezie *Sansepolcro* (2004, Arbor vitae), knihu ilustroval právě Jiří Štourač. Výběr z dalšího literárního díla: *Podivice* (1995), *Cesty božím (ne)časem* (2003), *Prosil jsem a přiletěla moucha* (2004), *Zaradoval jsem se* (2002).

Z ohlasů na slánské setkání

Bohemia – Italia – známe se jedenáct století

V českých zemích patří hluboký a všestranný zájem o Itálii po desetiletí na jedno z předních míst. Italská kultura spoluvytvářela českou vzdělanost, formovala umění, architekturu, otevírala duchovními vazbami cestu k evropským hodnotám křesťanství.

Styky Apeninského poloostrova se zeměmi českého státu, které se rozvíjely zpočátku v rámci ideje římského císařství a církevního univerzalismu, lze sledovat již od 9. století. Nenajdeme ani jediné historické období, v němž by se Italové a Češi nesetkali, i když byly doby, které vzájemným stykům přály více, v nichž se spojovaly obě země dynastickými vazbami.

Rámec všech styků tvoří dějiny českých zemí a složitý politický vývoj Apeninského poloostrova, který v 19. století vyvrcholil sjednocením Itálie a vytvořením samostatného státu. Tento vývoj podmiňoval – usnadňoval či brzdil – intenzitu vzájemných setkání, určoval jejich náplň a možnosti. Teprve po vzniku samostatné Československé republiky v roce 1918 oba evropské státy rozvíjely své kontakty v rámci oficiálních diplomatických vztahů. Přibývalo kulturních, obchodních, ale i sportovních a dalších společných aktivit. Po druhé světové válce byla spolupráce podřízena jednak zařazením zemí do odlišných politických bloků tehdejší Evropy rozdělené železnou oponou, na druhé straně byly akcentovány vztahy na bázi levicové politiky, kterou vystřídala významná italská podpora protinormalizačních sil po srpnu roku 1968. Politické uvolnění v naší zemi po roce 1989 otevřelo hranice a turistika se stala základem pro téměř každodenní setkávání obyvatel obou zemí. V posledním desetiletí došlo k nebývalému rozkvětu vzájemných vztahů zvláště v oblasti kulturní. Řada výstav přispěla k propagaci a popularizaci vzájemných vztahů a upozornila na společné hodnoty obou kultur. Všestranná podpora, jíž se kulturní vzájemnosti dostává, přináší plody v podobě řady společných akcí a v prohloubení jazykových znalostí, které jsou základním předpokladem mezinárodní komunikace.

Dějiny vzájemných vztahů dvou zemí, středoevropských Čech a jihoevropské Itálie, jsou reflektovány souvisle poprvé v dílech, která vznikla za první republiky, v počátcích samostatného Československa, jež hledalo v bohatých kulturních stycích, z nichž čerpalo i jimiž přispívalo do bohaté pokladnice evropské kultury, své potvrzení. Z italské strany to pak byli především slavisté, kteří se věnovali vývoji či jednotlivým etapám a osobnostem, které spojovaly obě kultury. Stav vzájemných styků zmapovala díla několika autorů ještě v době Rakouska-Uherska, kdy celá řada osobních kontaktů a pro mnohé italské kraje i společný osud, daný státním rámcem, který spojoval české země a několik italských států před sjednocením Itálie, přispívaly k vzájemnému poznání.

Na jedné straně italská slavistika a na druhé straně česká romanistika vstupovaly ve 20. letech do nové Evropy, která

vznikla rozpadem monarchie, jež byla posledním dědicem římské říše, v jejímž rámci se první vzájemné styky odehrávaly.

Sledovat v toku staletí vliv jednoho národa na druhý, zejména když nejde o země sousedící, je mimořádně zajímavé a složité. I když osudy Itálie a zemí tvořících dnešní Českou republiku a do roku 1992 Československou republiku byly v mnoha oblastech značně rozdílné, přece lze vystopovat řadu společných prvků a někdy dokonce i značný souběh zájmů a tužeb. Itálie patřila odedávna k těm západoevropským zemím, s nimiž české země udržovaly styky nejživější.

Kdybychom se chtěli stát průvodci po dlouhé cestě vzájemných setkání, která přesahují jedenáct století, vedli bychom čtenáře po stopách Čechů i Italů, kteří neváhali dát se na namáhavou pouť přes Alpy, aby – každý dle svého údělu, možností a schopností – přispěli vědomě či náhodně svým podílem do stavby evropské civilizace, jež stojí na základech vzájemného setkávání. Na příkladech osobností, které svůj životní příběh spojily s kulturou a osudy druhého národa či země, bychom prošli historickým vývojem od raného středověku do konce 20. století.

V počátcích vzájemných vztahů se rýsují velké postavy českých světců a panovníků, které předaly štafetu kněžím, umělcům, řemeslníkům, studentům i obchodníkům. Itálie jako mateřská země četných náboženských řádů pronikala prostřednictvím řeholníků do českých zemí. Přicházeli často jako anonymní bratři v první zakladatelské vlně klášterů, aby budovali základy budoucích vztahů, které se staly osnovou životodárného propojení s evropskou kulturou.

Čím více přibývalo setkání obou světů, tím těžší je zaměřit pozornost jen na ty nejdůležitější, vždyť každé z nich by patřilo k pestré mozaice, tvořící obraz italsko-české vzájemnosti. Sotva se kdy podaří podchytit všechny kontakty, jejichž protagonistům čas udělil do vínku anonymitu a kteří spoluvytvářeli to nejširší povědomí o existenci druhého národa, díky nimž se vryl obraz do duší i srdcí jak v Čechách, tak v Itálii, jimž vděčíme za představy o půvabech krajiny, podobě měst, způsobu života a zvyklostech, kteří osobní zkušeností se zemí, kterou poznali, přispěli k jejímu trvalému zakotvení v horizontu své vlastní kultury.

Dějiny Italů a působení italských komunit v cizině jsou dosud neprávem opomíjenou kapitolou italských národních dějin a jistě by i poznání působení Italů v českých zemích přispělo k jejich obohacení. V každé evropské zemi se projevuje italský vliv jiným způsobem, v nastaveném zrcadle, v němž se odráží život a působení italské menšiny v českých zemích, se ukazuje tvář architektury a malířství, zaslechneme též italskou hudbu, můžeme být pozváni na divadelní vystoupení italských kočovných skupin, mohli bychom zalistovat četnými svazky italských děl, ukrývaných v zámeckých a klášterních knihovnách, ale spatřili bychom i lesk peněz a zbraní. Nejen múzy, ale i obchod a války přivedly Italy do středoevropské země, která se na čas či navždy stala jejich domovem, dlouhodobým působištěm a někdy i místem posledního odpočinku. Stala se však také inspirací pro jejich vlastní tvorbu, v níž se setkání s českými zeměmi odráží, neboť české prostředí modifikovalo jejich tvůrčí přínos do výtvarného výrazu, nazývaného obecně „opus italicum“.

Představa Čechů o Itálii je jistě odlišná od obrazu, který si o ní vytvořili Němci či Francouzi, Itálii vnímáme svojí vlastní historií, která je vodítkem našemu duchu. Stejně tak Italové hledají stopy svých krajanů v středoevropské zemi, kteří ji pro ně objevili již ve středověku, podle rytmu svých dějin. Na mapě obou zemí najdeme místa, kde se odehrávala setkání nejživější – v Praze a v Římě. Je však celá řada měst, jako jsou Benátky, Siena, Bologna, Padova, Ferrara, ale i Terst, Florencie či Neapol, jimiž procházely generace Čechů. Kromě Prahy vtiskli mnoha českým městům, například Plzni, Olomouci, Litoměřicím, Brnu, ale i Slanému a dalším, naopak italští umělci podobu, již nestřel ani čas. Často vytvořili i hodnoty společné, a to zvláště v českých a moravských městech, kde se italské rody usadily na několik generací, aby spolu s domácími řemeslníky budovaly náměstí se vznosnými paláci, kláštery, lorety, poutní místa a krajinné dominanty svých skvělých architektur. Kdysi někdo nazval české země muzeem díla italských rukou, zamyslíme-li se nad trvalým podílem Italů jen v architektuře, kde tyto tvůrce připomíná mnoho staveb a italských jmen, jeví se toto označení více než oprávněné.

Mnohdy italská kultura přicházela do českých zemí oklikou či zprostředkovaně, neboť z ní jako ze součásti kultury evropské přijímaly podněty i země jiné. Přinášeli ji k nám i španělští jezuité či němečtí architekti, na něž italský vliv působil stejnou formující a inspirativní silou.

Česká reprezentace v Itálii je druhu stranou vzájemného poznání – jak Češi působili na Italy, jako stopu tu zanechali? Italové je viděli jako odvážné a nebezpečné bojovníky v císařském vojsku u Mediolána, jako chudé kleriky či studenty, bohaté zvědavé šlechtice, často z kavalírských cest kromě půvabných italských manželek přivážejících do Čech umělecké sbírky, mohli je poznat mezi okázalými průvody panovnické reprezentace i jako obyčejné turisty či badatele a obdivovatele pokladů italské kultury.

Stručný průvodce pod titulem „Ci conosciamo da undici secoli“, vydaný pouze italsky již před čtyřiceti lety v roce 1966, naznačuje, jak bohatým vývojem prošly italsko-české vztahy za jedenáct století. V období, které uplynulo od jeho vydání, se styky obou zemí prohloubily, rozvíjela se kulturní a vědecká spolupráce, vznikla řada hodnotných děl, na něž by bylo třeba upozornit. Přes značné množství studií i dílčích historických prací, věnovaných různým etapám vývoje Itálie, postrádáme dosud moderní syntetickou práci z dějin Itálie z pera českého autora a ani dějiny českých zemí v italském povědomí se dosud nedočkaly souhrnného zpracování. Oborem, který se zatím prezentoval nejvíce, jsou dějiny výtvarného umění. Řada úspěšných výstavních projektů předních muzeí, galerií a kulturních institucí celostátního i regionálního významu byla zaměřena právě na italské umění,

připomeňme například jen výstavy Opus Italicum, Siena v Praze, Boemia-Italia, obrazy Benátčanů, Florenťanů či neapolskou malbu, Cestu na jih. Dějiny italského umění patří tradičně k disciplinám, které se těší velkému zájmu českých badatelů, o čemž svědčí i bohatá žeň odborné literatury. Velkou pozornost věnovali dějinám Itálie medievalisté, hudební vědci a historici vojenství. Přestože jsou období a oblasti Itálie, které zůstaly dosud stranou českého zájmu, zaznamenala práce na poli vzájemnosti zvláště v posledních deseti letech obrovský pokrok. Po pádu železné opony Italové začali objevovat beze strachu střední Evropu, jejich pohled prohloubila i možnost studia dosud nedostupných materiálů. Institucionální vazby, například v oblasti archivní spolupráce, přinesly významné obohacení informační databáze, k níž tradičně přispívá především obnovený Český historický ústav v Římě a generace badatelů, kteří odkrývají nepřeberné bohatství vatikánských a jiných italských archivů, aby je zpřístupnili veřejnosti v hodnotných edicích.

Poznání italské kultury v českých zemích a stejně tak české v Itálii je přirozeně podmíněno jazykovými znalostmi. Historii české romanistiky, která přibližuje italskou kulturu nejširší veřejnosti a díky překladatelské činnosti zprostředkuje díla národních literatur po několik století, můžeme jen naznačit. Znalost italštiny v Čechách má přirozeně daleko hlubší kořeny a širší zázemí než češtiny v Itálii, i když italská bohemistika také přispívá – zvláště v posledních letech – svým hlubokým zájmem a značným podílem k propagaci české kultury ve své zemi. Porozumění italštině v dobách prvních kontaktů, jež měly převážně církevní charakter, usnadňovala latina. Teprve po vytvoření italského literárního jazyka se objevují i první italské texty v Čechách. Je více než přirozené, že písemným stykům předcházela setkání s jazykem mluveným, který byl běžnou normou komunikace jak panovníků, tak osob církevních, které se pohybovaly na Apeninském poloostrově. Po dlouhou dobu byla však latina vedoucím jazykem italsko-české komunikace a ještě v době baroka v mnoha oborech převažovala. Překlady významných italských děl byly často pořizovány přes latinská či německá vydání. Znalost českého jazyka byla naopak vyžadována u italských řemeslníků a umělců, kteří přicházeli v 16. století do Čech, a že tento jazyk vskutku zvládli, dokládá řada písemností.

Skutečný rozmach překladů z italské literatury přineslo až 19. století, kde významnou osobností v tomto oboru, dosud nepřekonanou šíří rozhledu, je Jaroslav Vrchlický, jemuž vděčíme za celou řadu děl Dantem počínaje. Obor románské filologie se rozvíjí na pražské univerzitě již od 19. století a dnes je italština v českých zemích stejně jako v dobách rozkvětu vzájemných vztahů pravděpodobně čtvrtým nejrozšířenějším cizím jazykem. Naproti tomu čeština jako menšinový jazyk je v Itálii ve stínu ruštiny, jihoslovanských jazyků a polštiny. Přesto bylo italským čtenářům nabídnuto v hodnotných překladech více než dvě stě českých autorů a není bez zajímavosti, že mezi první přeložené tituly patří Babička Boženy Němcové.

Za úspěšnou kapitolu vzájemných vztahů lze považovat období první republiky. Institucionální zakotvení vzájemných styků, jemuž položila základ tehdejší kulturní politika, vedlo ke vzniku několika více či méně trvalých organizací, o něž se staralo oddělení pro školské a kulturní styky s cizinou při ministerstvu školství a osvěty, které koordinovalo a podporovalo mezinárodní spolupráci. Jako jeden z prvních orgánů mezinárodní spolupráce v Praze vznikl již roku 1922 Ústav italské kultury (Istituto di cultura italiana) s bohatou knihovnou. Italsko-československá liga v Praze měla sesterskou ligu v Římě a odbočky v četných městech u nás. Byly založeny spolky a sdružení, jež se zaměřily zvláště na studium jazyka. V Praze byly vydávány Bolletino dell´Istituto di Cultura italiana, později Rivista italiana di Praga, které se staly platformou pro publikování příspěvků odborníků obou národů, zaměřených zvláště pak na působení Italů v Čechách a jejich vliv na českou kulturu.

Italové přicházející do Prahy již od raného středověku tvořili zvláštní minoritu, jejíž početní nárůst v raném novověku vedl k trvalému zakotvení a vytvoření vlastních institucí, jako byl vlašský špitál a kaple. Italové, dříve označovaní jako Vlaši (čímž bylo třeba chápat obyvatele i národnostně nesjednocené a jazykově rozdílné z horských oblastí i z Grisonska), si vytvářeli již koncem 16. století vlastní zázemí v Praze, jejich kolonie najdeme na Moravě, v matrikách mnoha českých měst nalezneme od raného novověku řadu italských jmen. V roce 1575 byla založena Italská kongregace Nanebevzetí Panny Marie přičiněním italského kazatele P. Biagia Montagniniho z Peruggie jako mariánské bratrstvo při vlašské kapli v Klementinu, která existovala již od roku 1569. Špitál byl založen na Malé Straně v Praze roku 1602 a brzy přibyl i kostel a od roku 1622 škola u sirotčince. Společenskou místnost a ubytování tovaryšů měli Italové na Kozím plácku (v osadě sv. Haštala čp. 915–1) od roku 1646, kdy svůj dům odkázal stavitel Giovanni Domenico Barifis z Lugana za účelem, „aby v něm hospodu svou ustavičnou měli". Samozřejmě řada umělců a stavitelů obývala či si budovala vlastní pražské domy v době, kdy je přitahovaly četné zakázky a sídlo dvora v Praze. Na tyto bohaté tradice zakotvení na Malé Straně navázal i dnešní stav – institut a vyslanectví. Malá Strana by se dala nazvat jistě oprávněně italskou čtvrtí Prahy.

Pojem Itálie odjakživa vyvolával představu krásy a okouzlení. Je to země, k níž příroda byla obzvláště štědrá a kde člověk velikostí svého nadání vytvořil nesmrtelná umělecká díla, jež se důstojně staví po bok velkolepého dědictví antické kultury. Do mozaiky vzájemných italsko-českých vztahů přispívají všichni, kteří si již po několik staletí toto přitažlivé a dosud zdaleka nevyčerpané téma předávají. Má řadu preferovaných námětů, k nimž se badatelé vracejí již od 19. století. Na samostatnou knihu vydala bibliografie vztahů za Karla IV., kde nejen jeho korunovační cesty, boje o lucemburskou signorii v severní Itálii, ale též Petrarca, Cola di Rienzo, malíři, diplomaté a dějepisci spoluvytvářejí pestrý obraz italsko-českých vztahů. Pro složitou dobu husitských válek to nejsou jen křižácké výpravy, ale patří sem i Enea Silvio Piccolomini, jehož reportáž z husitských Čech a české dějiny patřily dlouho k předním zdrojům informací o českých zemích v cizině vůbec. Ani za vlády krále dvojího lidu, Jiřího Poděbradského, kontakty k italským zemím nechyběly.

V Benátkách byli například svěceni čeští kněží, v době jagellonské se vydávali na pouť četní cestovatelé, kteří přes Benátky putovali do Svaté země nebo mířili do centra křesťanství v Římě. V době rudolfinské na jih směřovali učenci, sběratelé a obchodníci s uměním, na sever umělci, řemeslníci, hudebníci, diplomaté a církevní hodnostáři. Pobělohorské období pak přilákalo do habsburských Čech řadu šlechtických rodů, jejichž členové přišli s vojsky za třicetileté války, aby se zde natrvalo usadili. Brzy začaly cesty českých umělců na jih, jako byl Karel Škréta, jiní se vydali do Itálie ve službách šlechty. Období renesance i baroka přineslo českým zemím množství podnětů, které přijaly jako trvalý základ své kultury. Paralelu mezi italskými a českými osudy najdeme i v době reforem Marie Terezie a Josefa II., které přinesly italské společnosti pod habsburským žezlem také pokrok. V 19. století přitahoval zájem Čechů italský boj za sjednocení, byl uznáván i význam italské politiky pro rozpad Rakouska-Uherska a vznik československé samostatnosti. V 19. století začaly cesty českých malířů na jih i poutě básníků a řady obdivovatelů středomořské kultury, kteří hledali stopy slavných dějin starověkého Říma i renesance a velkolepého baroka.

V roce 1983 se konala na katedře dějin umění a estetiky FF UK v Praze konference na téma Itálie, Čechy a střední Evropa. Od té doby se italské téma stává častým námětem konferencí a seminářů, z nichž vycházejí ve spolupráci české a italské strany hodnotné sborníky, jako například s podporou benátské Fondazione Cini (Graciotti Sante, ed., Italia e Boemia nella cornice del Rinascimento Europeo, Firenze, 1999, Baroko v Itálii – baroko v Čechách, ed. Jaroslav Pánek, Jiří Herold). Významným příspěvkem k vzájemným vztahům se staly ediční aktivity Italského kulturního střediska, jako je Nuova rivista italiana a sborník věnovaný osudům malostranské italské kaple.

Konference ve Slaném rozevřela raně novověká témata a poukázala na „italskou dimenzi" středoevropské kultury. Tak jako každé setkání tohoto typu měla dvě stránky – italskou a českou, z nichž první přinášela vklad jihoevropského horizontu a druhá poznání středoevropských vazeb. Inspirace italskou kulturou k českému prostředí náleží jako trvalý zdroj podnětů, sebereflexe i pochopení.

Irena Bukačová
Společnost přátel Itálie

OBSAH

Úvodní slovo starosty královského města Slaného
Ivo Rubíka…5

Slánské rozhovory 2005 „Boemia e Italia“
Úvodní slovo výkonného místopředsedy Společnosti přátel Itálie
Rostislava Pietropaola…6

Slánsko a Itálie
Vladimír Přibyl
Pět italských ozvěn na Slánsku…8

Historie
Petr Hlaváček
Jan Kapistrán a Gabriel z Verony
Italští františkáni v českých zemích
pozdního středověku…13

Pavel Vojtěch Kohut ocd
Itálie a Čechy v dějinách tereziánského Karmelu…18

Martin Elbel
Několik poznámek ke vztahu české františkánské provincie
k Itálii v raném novověku…22

Alessandro Catalano
Příběh jednoho mýtu
Bernard Ignác z Martinic – kardinál Arnošt Vojtěch
z Harrachu – jezuité…25

Zdeněk Hojda
Mladí Martinicové v Itálii
Kavalírské cesty české šlechty do Itálie
v 16.–18. století…35

Dějiny umění
Pavel Štěpánek
Josef Kalasanský, kardinál Dietrichštejn a Dominik à Jesu Maria
Poznámka na okraj freskové výzdoby kostela piaristů
v Prievidzi…40

Vladimír Přibyl
Sv. Jan Kapistránský ze slánského kláštera
Obnovená památka…48

Hudba
Jaroslav Mihule
Martinů a Itálie…49

Literatura
Miloš Doležal
Příběh jedné knihy…51

Z ohlasů na slánské setkání
Irena Bukačová
Bohemia – Italia – známe se jedenáct století…53

Již podruhé proběhlo setkání v památném prostředí kláštera slánských bosých karmelitánů. Na snímku převor slánského kláštera a provinční delegát bosých karmelitánů v České republice P. Petr Glogar OCD při zahájení konference.

Středočeský kraj

Slánské rozhovory 2005, Itálie

Sborník příspěvků ke kolokviu
Slánské rozhovory 2005 – Itálie a Čechy,
které proběhlo 11. října 2005 ve velkém refektáři
kláštera bosých karmelitánů ve Slaném
Vydalo město Slaný v roce 2006
za přispění Středočeského kraje

Příspěvky uspořádali a sborník sestavili
© Dana a Vladimír Přibylovi, 2006

Z písma Jannon Text Moderne a John Sans
z 1. střešovické písmolijny vysázel
© Ivo Horňák, 2006

Fotografie na straně 5, 7, 18, 24 a 56
© Jiří Jaroch, 2005

Návrh a grafická úprava obálky
© Ivo Horňák, 2006

V nákladu 500 kusů vytiskla v roce 2006
Tiskárna KOČKA, Slaný

Město Slaný, Velvarská 136, 274 53 Slaný
http://pamatky.slany.cz

ISBN 80-239-7465-3

ISBN 80-239-7465-3